

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İKTİSAT ANABİLİM DALI

**İKTİSADİ GELİŞME VE ULUSLARARASI İKTİSAT TEZLİ YÜKSEK LİSANS
PROGRAMI**

**DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR VE DIŞ TİCARET İLİŞKİSİ:
TÜRKİYE ÖRNEĞİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Serap TÜYSÜZ

EYLÜL - 2022

TRABZON

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İKTİSAT ANABİLİM DALI

**İKTİSADİ GELİŞME VE ULUSLARARASI İKTİSAT TEZLİ YÜKSEK LİSANS
PROGRAMI**

**DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR VE DIŞ TİCARET İLİŞKİSİ:
TÜRKİYE ÖRNEĞİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Serap TÜYSÜZ

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Mustafa Kemal DEĞER

EYLÜL - 2022

TRABZON

ONAY

Serap TÜYSÜZ tarafından hazırlanan “Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Dış Ticaret İlişkisi: Türkiye Örneği” adlı bu Çalışma 04.10.2022 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından İktisat Anabilim Dalı İktisadi Gelişme Ve Uluslararası İktisat Tezli Yüksek Lisans Programı’nda **yüksek lisans tezi** olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyesi		Karar		İmza
Unvanı - Adı ve Soyadı	Görevi	Kabul	Ret	
Prof. Dr. Selim BAŞAR	Başkan	☐	☐	
Prof. Dr. Mustafa Kemal DEĞER	Üye	☐	☐	
Prof. Dr. Lütfü ÖZTÜRK	Üye	☐	☐	

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylarım.

Prof. Dr. Tülay İLHAN NAS
Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca KTÜ-Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kılavuzu'na uygun olarak hazırlanan bu Çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını aksinin ortaya çıkması durumunda her tür yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ediyorum.

Serap TÜYSÜZ
06.09.2022

ÖNSÖZ

Küreselleşme sürecinin tüm dünyada etkisini göstermesiyle beraber ekonomi literatüründe üzerinde durulan önemli konulardan bir tanesi de doğrudan yabancı yatırımlar olmuştur. Bu çalışmada da doğrudan yabancı yatırımlar ile dış ticaret arasındaki ilişki Türkiye özelinde incelenerek ekonomi literatürüne katkı sağlamak amaçlanmaktadır.

Çalışmanın fikir aşamasından sonuç aşamasına gelinceye kadar ki tüm süreçte akademik bilgi birikimi ile her zaman desteğini hissettiğim ve yanımda olan kıymetli danışman hocam Sayın Prof. Dr. Mustafa Kemal DEĞER'e ve çalışma süreci boyunca yardımlarını esirgemeyen değerli hocam Sayın Arş. Gör. Dr. Muharrem Akın DOĞANAY'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Eylül, 2022

Serap TÜYSÜZ

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	IV
İÇİNDEKİLER	V
ÖZET.....	VIII
ABSTRACT	IX
TABLolar LİSTESİ.....	X
GRAFİKLER LİSTESİ	XI
KISALTMALAR LİSTESİ	XII
GİRİŞ	1-2

BİRİNCİ BÖLÜM

1. DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR VE ÇOK ULUSLU ŞİRKETLER.....	3-34
1.1. Doğrudan Yabancı Yatırımlar.....	3
1.2. Doğrudan Yabancı Yatırımların Türleri.....	4
1.2.1. Yeşil Alan (Greenfield) ve Kahverengi Alan Yatırımları.....	4
1.2.2. Ortak Girişim (Joint Venture).....	5
1.2.3. Satın Alma ve Birleşme	6
1.2.4. Şube Açma	7
1.2.5. Lisans Anlaşmaları.....	7
1.3. Doğrudan Yabancı Yatırımların Nedenleri	7
1.4. Doğrudan Yabancı Yatırımlarda Etkili Olan Faktörler	9
1.4.1. Ekonomik Faktörler	9
1.4.2. Politik Faktörler	10
1.4.3. Yatırım Ortamına İlişkin Faktörler	12
1.5. Doğrudan Yabancı Yatırımları Açıklayan Teoriler	12
1.5.1. Tam Rekabet Koşulları Altındaki DYY Teorileri.....	13
1.5.1.1. Farklı Getiri Oranı Teorisi	13
1.5.1.2. Portföy Çeşitlendirme Teorisi.....	13
1.5.1.3. Piyasa Büyüklüğü Teorisi.....	14
1.5.2. Eksik Rekabet Koşulları Altındaki DYY Teorileri.....	14
1.5.2.1. Endüstriyel Organizasyon Teorisi	15

1.5.2.2. İçselleştirme Teorisi.....	15
1.5.2.3. Ürün Dönemleri Teorisi.....	16
1.5.2.4. Oligopolistik Teori.....	17
1.5.2.5. OLI (Elektik) Teorisi	17
1.6. Doğrudan Yabancı Yatırımların Ev Sahibi Ülkeye Etkileri.....	18
1.6.1. Doğrudan Yabancı Yatırımların Olumlu Etkileri	19
1.6.1.1. İstihdam Üzerine Etkileri.....	20
1.6.1.2. Teknoloji Transferi Üzerine Etkisi	20
1.6.1.3. Vergi Üzerine Etkileri.....	21
1.6.1.4. Ödemeler Dengesi Üzerine Etkileri.....	21
1.6.1.5. Gayrı Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) Üzerine Etkileri.....	22
1.6.2. Doğrudan Yabancı Yatırımların Olumsuz Etkileri	22
1.7. Küreselleşme ve Doğrudan Yabancı Yatırımlar	23
1.7.1. Küreselleşmenin Tanımı ve Gelişimi.....	23
1.7.2. ÇUŞ ve Üretimin Küreselleşmesi	26
1.7.2.1. ÇUŞ'lerin Özellikleri ve Türleri	26
1.7.2.2. Dış Ticarete ÇUŞ'lerin Etkisi ve Gücü	28
1.7.2.3. Üretimin Küreselleşmesi	30
1.8. Doğrudan Yabancı Yatırımlarda Son Dönem Gelişmeleri	31

İKİNCİ BÖLÜM

2. DYY VE DIŞ TİCARET İLİŞKİSİNE DAİR AMPİRİK LİTERATÜR.....	35-51
2.1. DYY ve Dış Ticaret Arası Teorik İlişkiler.....	35
2.2. DYY ve Dış Ticaret İlişkisine Dair Ampirik Literatür	36
2.2.1. Panel Veri Analizi Çalışmaları	36
2.2.2. Zaman Serisi Analizi Çalışmaları	39
2.2.3. Türkiye Üzerinde Gerçekleştirilen Çalışmalar	43

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. TÜRKİYE'DE DYY VE DIŞ TİCARET İLİŞKİSİNİN AMPİRİK ANALİZİ	52-61
3.1. Çalışmanın Amacı.....	52
3.2. Türkiye Ekonomisinde DYY ve Dış Ticaretteki Gelişmeler	52
3.3. Veri Seti ve Yöntem.....	54
3.3.1. Veri Seti	54
3.3.2. Ekonometrik Yöntem.....	55

3.3.2.1. Zaman Serilerinde Durağanlık.....	55
3.3.2.1.1. Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) Birim Kök Testi.....	55
3.3.2.1.2. Phillips-Peron (PP) Birim Kök Testi	56
3.3.2.1.3. Toda-Yamamoto Nedensellik Testi.....	56
3.4. Ampirik Bulgular	57
3.4.1. Tanımlayıcı İstatistikler ve Korelasyon Matrisi.....	58
3.4.2. Durağanlık Sınama Sonuçları	59
3.4.3. Toda-Yamamoto Nedensellik Analizi Sonuçları	60
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	62
KAYNAKÇA	66
ÖZGEÇMİŞ.....	78

ÖZET

Bu çalışmada, 1980-2020 dönemi için Türkiye özelinde DYY ile dış ticaret (ithalat ve ihracat) değişkenleri arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Analiz kapsamında değişkenlerin durağanlığının tespiti amacıyla Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) ve Phillips-Perron (PP) birim kök testlerinden yararlanılmıştır. Çalışmada değişkenler arasındaki nedenselliği bulmak amacıyla Toda-Yamamoto Nedensellik Testi kullanılmıştır. Toda-Yamamoto nedensellik analizi sonuçlarına göre DYY ile reel ihracat arasında %10 anlamlılık düzeyinde çift yönlü bir nedensellik ilişkisi; DYY'ler ile reel ithalat değişkenleri arasında %5 anlamlılık düzeyinde yine çift yönlü bir nedensellik ilişkisi; %5 anlamlılık düzeyinde reel ihracattan reel ithalata doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Yani DYY'lerdeki herhangi bir değişim, reel ihracat ile açıklanabilirken; reel ihracatta meydana gelen herhangi bir değişim de yine DYY'ler ile açıklanabilmektedir. Ayrıca DYY'lerde meydana gelen bir değişim reel ithalat ile açıklanabilirken; reel ithalatta meydana gelen değişimler de DYY'ler ile açıklanabilmektedir. Son olarak reel ihracatta meydana gelen değişimler, reel ithalat ile açıklanabilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Doğrudan Yabancı Yatırımlar, İthalat, İhracat, Zaman Serisi Analizleri

ABSTRACT

In this work, specific to Turkey in 1980-2020, relationship between Foreign Direct Investment and import-export versions was analyzed. With the scope of analysis, to determine versions' stability, we benefited from extended Dickey-Fuller (ADF) and Phillips Perron (PP) sequential unit root tests. In this work, to find out causality between versions, Toda-Yamamoto Causality Test was used. According to Toda-Yamamoto Causality analysis results, between Foreign Direct Investment and real export, we found out dual causality relationship at %10 significance level; between Foreign Direct Investment and real import versions, we found out dual causality relationship at %5 significance level; we found out one-way causality relationship from real export to real import at %5 significance level. Any developments in Foreign Direct Investments can be explained with real export; any developments in real export can be explained with Foreign Direct Investments too. Also any developments in Foreign Direct Investments can be explained with real import; developments in real import can be explained with Foreign Direct Investments. Lastly, emerging developments in real export can be explained real import.

Keywords: Foreign Direct Investments, Import, Export, Time Series Analysis

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo Nr.	Tablo Adı	Sayfa Nr.
1	Yeşil Alan Yatırımlarındaki Değişim	5
2	Çok Uluslu Şirketlere Göre Doğrudan Yabancı Yatırımların Nedenleri	8
3	2020 Yılı Fortune Global 500 Listesindeki İlk 10 ÇUŞ'ler ve Gelirleri (Milyon \$) ...	29
4	Dünya, GÜ ve GOÜ'lere Ait DYY Hacimleri (Milyon \$)	31
5	2020 Yılı Dünya'da En Fazla DYY Girişi Olan 10 ülke (Milyar \$)	32
6	Panel Veri Analizi Çalışmaları	38
7	Zaman Serisi Analizi Çalışmaları	42
8	Türkiye Üzerine Yapılan Çalışmaları	48
9	2005-2020 Yılları Özelinde Türkiye için DYY Giriş ve Çıkışları (Milyar \$)	53
10	Çalışmada Kullanılan Değişkenler	55
11	Değişkenlere Ait Tanımlayıcı İstatistikler	58
12	Korelasyon Matrisi	58
13	ADF ve PP Birim Kök Testi Sonuçları	59
14	Uygun Gecikme Seçimi	60
15	Tanısal İstatistikler	60
16	Toda-Yamamoto Analizi	61

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik Nr.	Grafik Adı	Sayfa Nr.
1	2019-2020 Dönemi DYY Girişleri (Milyar \$).....	32
2	1980-2020 Yılı Dünya Geneline DYY'lerin Değişimi (Milyon \$)	34
3	1985-2020 Yılları Kapsamında Türkiye'nin DYY Giriş ve Çıkışlarındaki Değişim (Milyar \$)	54

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ADF	: Genişletilmiş Dickey Fuller
AGÜ	: Az Gelişmiş Ülke
Ar-Ge	: Araştırma Geliştirme
BM	: Birleşmiş Milletler
ÇUŞ	: Çok Uluslu Şirket
DB	: Dünya Bankası
DF	: Dickey Fuller
DYY	: Doğrudan Yabancı Yatırım
GATT	: Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Anlaşması
GOÜ	: Gelişmekte Olan Ülke
GSMH	: Gayri Safı Milli Hasıla
GSYİH	: Gayri Safı Yurt İçi Hasıla
GÜ	: Gelişmiş Ülke
IMF	: Uluslararası Para Fonu
KİT	: Kamu İktisadi Teşebbüsleri
OECD	: Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü
PP	: Phillips-Peron
UNCTAD	: Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı
WTO	: Dünya Ticaret Örgütü
YY	: Yüzyıl

GİRİŞ

Doğrudan Yabancı Yatırım (DYY), herhangi bir ülkede faaliyet gösteren bir işletmenin, başka bir ülkede faaliyette bulunan bir işletmeyi satın alma veya işletmenin kuruluşu için gerekli olan sermayeyi sağlamak yani sıfırdan bir işletme kurmak ya da işletmenin mevcut sermayesine katkıda bulunmak suretiyle o işletmeye gerek sermaye katkısı gerekse de teknoloji ve nitelikli işgücünün getirildiği yatırımlardır (Karluk, 2002: 466). Başka bir ifadeyle DYY, bir ülkenin başka bir ülkeden sağladığı parasal ve teknik olanaklar şeklinde tanımlanabilmektedir (Zengin, 2003: 52). DYY'ler bir ekonomiye yeni teknoloji, nitelikli işgücü, istihdam artışı, sermaye stokunu yükseltmek, yerel piyasaya hareket kazandırmak gibi birçok fayda sağlamaktadır. Söz konusu katkılardan ötürü DYY'lerin önemi daha da hissedilmekte ve DYY'lere olan ilgi sürekli artmaktadır. Özellikle dış ticaret hacminin artmasıyla birlikte DYY'lerin sürdürülebilir ekonomik büyümeye katkısı daha da belirginleşmiştir. Buna ek olarak DYY'ler yalnızca ev sahibi ülkeye değil yatırımı gerçekleştiren sermaye sahibi ülkeye de birçok avantaj sağlayabilmektedir.

Gelişmiş ülkeler (GÜ) ve gelişmekte olan ülkeler (GOÜ) için sürdürülebilir ekonomik büyümenin sağlanması önemli bir iktisadi olgudur ve bu doğrultuda çeşitli plan ve programlar geliştirmektedirler. Sürekli gelişen ve değişen dünya şartlarında üretim ve teknoloji süreçleri de değişime uğramaktadır. Ekonomiler söz konusu bu değişime ayak uydurabildikleri ölçüde başarılı olabilmektedir. Sürdürülebilir ekonomik büyümenin temel sağlayıcıları üzerine gerçekleştirilen çalışmalarda küreselleşme sürecinin baş aktörlerinden olan DYY ve dış ticaret konuları önem arz etmekte ve üzerinde durulmaktadır. Sanayileşme sürecinin en önemli yapı taşlarından birisi olarak kabul gören dış ticaret hacmindeki artışlar, ölçek ekonomisine geçiş, mal/hizmet kalitesinin artması ve gelişmiş teknoloji edinimleri sağladığı için istihdamı artırmakta ve nitelikli işgücü yaratarak sürdürülebilir bir ekonomik büyümeyi desteklemektedir. Ekonomiler dış ticaret hacimlerini artırıp söz konusu etkileri gerçekleştirebildikleri ölçüde sürdürülebilir ekonomik büyümeyi de sağlamış olacaklardır. Tam tersi bir durumun yani dış ticaret hacminde bir daralmanın söz konusu olması durumunda ise ekonomilerin borç yükü artacağı için sürdürülebilir ekonomik büyüme sağlanamayacaktır.

Ekonomik alanda uluslararası liberalleşme hareketlerinin başlamasıyla birlikte 1980'li yıllarda yabancı sermaye hareketlerindeki serbestleşme ve yayılım hızı da artmaya başlamıştır. Liberal ekonomi politikalarının öneminin ve etkisinin hissedilmeye başlanması sonucunda uluslararası piyasalar ve üretim hacimleri ivme kazanmaya başlamıştır. Bu durumun ise DYY'nin öneminin anlaşılmasına ve dünya ölçeğinde hacminin artmasına katkı sağladığı görülmüştür. Günümüzde

küreselleşme süreci sayesinde ülkeler arası sınırların kalkması ve özellikle GOÜ'lerin sermaye gereksinimlerini karşılamalarında önemli bir kaynak olarak DYY'nin ön sıralarda yer aldığı bilinmektedir. DYY'ler, yatırım yapılan ülkede gerek istihdam gerekse de teknoloji alanlarında pozitif anlamda önemli etkiler yarattığı için özellikle GOÜ'ler, kaynak sağlama konusunda DYY üzerinde yoğunlaşmaktadırlar. DYY'nin öneminin anlaşılması, beraberinde ülkelerin bu yatırımları kendi sınırlarına çekme doğrultusunda mevcut pazar ortamlarının cazibesini artıracak strateji ve politikalar geliştirmeye başlamalarına yol açmıştır.

Sermayenin küreselleşmesi ile birlikte ekonomiler arasında DYY hareketleri de giderek artmaya başlamıştır. Farklı bir ekonomiden ihracat yoluyla ürün temin etmek nakliye masrafları barındırdığı için söz konusu pazara DYY kanalı ile giriş yapmak daha avantajlı bir yol olarak kabul edilmektedir. Yatırımın DYY kanalı ile gerçekleşmesi ise gerek ev sahibi ülkeye gerekse de sermaye sahibi ülkeye çeşitli avantajları beraberinde getirmektedir. Buna ek olarak hem ev sahibi ülke hem de sermaye sahibi ülke söz konusu yatırımın riskini de bölüşmektedirler.

Türkiye'deki DYY ve dış ticaret arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla gerçekleştirilen bu çalışma, üç ana bölümden oluşmaktadır.

Çalışmanın birinci bölümünde DYY ve ÇUŞ'ler üzerinde durularak DYY kavramı ve gelişimi, türleri, DYY'leri açıklayan teorileri ve DYY'lerin etkileri açıklanmıştır. Ardından ÇUŞ'ler ve türleri ile tüm Dünya ekonomilerini ilgilendiren küreselleşme süreci ele alınmıştır.

İkinci bölümde DYY ve dış ticaret ilişkisini inceleyen literatür taramasına yer verilmiştir. Literatür taraması yapılırken zaman serisi ve panel veri analizleri; ulusal ve uluslararası düzeyde olmak üzere iki grup şeklinde sınıflandırılarak sunulmuştur.

Çalışmanın üçüncü bölümünde, DYY ve dış ticaret değişkenlerinin ekonometrik analizi yer almaktadır. Bölümde çalışmanın amacından bahsedilmiş ve ardından veri seti ve yöntem sunulduktan sonra ampirik bulgular aktarılmıştır.

Çalışmanın sonuç bölümünde ise ilgili değişkenler kullanılarak gerçekleştirilen analiz sonucunda elde edilen bulgular raporlanmış ve bazı politika önerilerinde bulunulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR VE ÇOK ULUSLU ŞİRKETLER

1.1. Doğrudan Yabancı Yatırımlar

Doğrudan Yabancı Yatırımlar (DYY), herhangi bir ülkede faaliyete başlamış ve faaliyet alanını farklı ülke ya da ülkelerin sınırlarına taşıyan şirketlerin, kar maksimizasyonu amacıyla o ülkelerde sıfırdan bir tesis kurmak, kurulu bir tesisi satın almak ya da ortaklıklar kurarak faaliyet göstermesi olarak tanımlanabilmektedir (Seyidoğlu, 2003: 718).

Ekonomik alanda uluslararası liberalleşme hareketlerinin başlamasıyla birlikte 1980’li yıllarda yabancı sermaye hareketlerindeki serbestleşme ve yayılım hızı da artmaya başlamıştır. Liberal ekonomi politikalarının öneminin ve etkisinin hissedilmeye başlanması sonucunda uluslararası piyasalar ve üretim bir ivme kazanmaya başlamıştır. Bu durumun ise DYY’nin öneminin anlaşılmasına ve dünya ölçeğinde hacminin artmasına katkı sağladığı görülmüştür. Günümüzde küreselleşme süreci sayesinde ülkeler arası sınırların kalkması ve özellikle GOÜ’lerin sermaye gereksinimlerini karşılamalarında önemli bir kaynak olarak DYY’nin ön sıralarda yer aldığı bilinmektedir. DYY’ler, yatırım yapılan ülkede gerek istihdam gerekse de teknoloji alanlarında pozitif anlamda önemli etkiler yarattığı için özellikle GOÜ, kaynak sağlama konusunda DYY üzerinde yoğunlaşmaktadırlar. DYY’lerin öneminin anlaşılması, beraberinde ülkelerin bu yatırımları kendi sınırlarına çekme doğrultusunda mevcut pazar ortamlarının cazibesini artıracak strateji ve politikalar geliştirmeye başlamalarına yol açmıştır (Altınöz, 2020: 26; Özcan ve Arı, 2010: 66).

DYY kavramının daha iyi anlaşılabilmesi için üzerinde durulması gereken bazı kavramlar bulunmaktadır. Bu kavramlardan birincisi çok uluslu şirket, ikincisi ev sahibi ülke ve üçüncüsü de ana ülkedir. Söz konusu üç kavramdan aşağıda sırasıyla bahsedilmektedir.

Bir şirketin yurt dışı faaliyetlerine ve yatırımlarına açık olması onun global bir şirket olduğunu ve dolayısıyla Çok Uluslu Şirket (ÇUŞ) statüsüne sahip olduğu anlamı taşımaktadır. Dolayısıyla ÇUŞ’ler DYY hareketlerinin yaygınlaşmasında başrol oynamaktadır. ÇUŞ’ler üretim sürecinin bazı bölümlerini daha avantajlı olduğunu düşündükleri ülkelere yönelmektedirler. (Ekinci, 2011: 71).

DYY’nin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacak olan diğer bir faktör olan ana ülke kavramı ise, DYY’yi gerçekleştiren ÇUŞ’lerin ana faaliyet, yönetim ve denetim merkezlerinin bulunduğu

ülkedir. Ana ülke teknolojisinin yetersiz kalması, pazarın hedeflenen kâra ulaşabilme doğrultusunda eksik kalması ve işgücü ile üretim maliyetlerinin yüksek olması gibi etkenler ÇUŞ'leri ana ülke dışında bir pazar arama girişimlerine itmekte etkili olmaktadır. Ev sahibi ülkeye yapılan yatırımlar ile birlikte ana ülkeye kıyasla ÇUŞ'ler birçok avantajı da sağlamış olmaktadır (Seyidoğlu, 2003: 735).

1.2. Doğrudan Yabancı Yatırımların Türleri

ÇUŞ'lerin yatırım faaliyetlerini şekillendirmesinin altındaki birçok farklı neden ve yatırım ortamı özellikleri ile ilgili çeşitliliklerin bulunması DYY'lerin bazı türlere ayrılmasında etkili olmaktadır. ÇUŞ'ler DYY faaliyeti ile ilgili bir karar verirken, dış pazara hangi yolla gireceğini de belirleme gereği duymaktadır (Seyidoğlu, 2013: 450). Aynı zamanda DYY türlerini de ifade eden dış pazara giriş yolları ise aşağıda başlıklar halinde açıklanacaktır.

1.2.1. Yeşil Alan (Greenfield) ve Kahverengi Alan Yatırımları

DYY faaliyetinin gerçekleşmesi sonucunda ortaya yeni bir iş imkânı çıkartan yatırım türü yeşil alan (greenfield) yatırımları olarak isimlendirilmektedir. Tanımda kullanılan “yeni bir iş imkanı” ifadesi ile anlatılmak istenen DYY faaliyetini gerçekleştiren ÇUŞ'lerin sahip olduğu teknoloji ve üretim altyapısı yardımıyla yeni bir işletmeyi faaliyete geçirmesidir. Çünkü DYY faaliyetini gerçekleştiren ÇUŞ, tüm işletme fonksiyonlarını kendi arzuladığı şekilde kurabilmektedir (Özel, 2018: 8-9). Başka bir ifadeyle bu yeşil alan yatırımlarında ÇUŞ'ler, yatırımı gerçekleştirecekleri ülkedeki yeni üretim tesisinin tamamen kendileri dizaynetmekte, o ülkenin özelliklerine ve beklentilerine yönelik üretim gerçekleştirmekte ya da kendi ürettiği ürünler üzerinde bazı değişiklikler gerçekleştirerek üretim ve pazarlama faaliyetini o ülkede yine kendisi gerçekleştirmektedir.

Yeşil alan yatırımları, yalnızca yatırımın gerçekleştiği ekonominin sermaye stokunda bir artışa neden olmakla kalmayıp ek olarak yeni üretim tesislerinin kurulmasından dolayı istihdamı da artırıcı bir etkiye sahiptir. Yeni işlerin yapılmasına ve dolayısıyla ekonomiye katma değer sağlamasından ötürü bu yatırım türü ev sahibi ekonomiler tarafından önemli olarak kabul edilmekte ve talep edilmektedir. Fakat yeşil alan yatırımları aynı zamanda başlangıç maliyeti fazla, riskleri yüksek ve projelerin geri ödeme sürelerinin de yine uzun olduğu yatırım türüdür (ekodialog.com).

Yeşil alan yatırımlarının 2019 yılından 2020 yılına geçen süre içerisindeki değişimi (%) dünya, GÜ, GOÜ ve geçiş ekonomileri için Tablo 1'de gösterilmektedir. 2020 yılında yeşil alan yatırımlarındaki bu hızla azalışta covid-19 pandemisinin etkisi olmuştur.

Tablo 1: Yeşil Alan Yatırımlarındaki Değişim

Ülkeler	Değişim (%)
Dünya	-35
Gelişmiş Ekonomiler	-19
Gelişmekte Olan Ekonomiler	-46
Geçiş Ekonomileri	-60

Kaynak: UNCTAD, 2021: 7

Öte yandan kahverengi alan yatırımları ise ÇUŞ'lerin yeni bir işletme kurmanın gerektirdiği maliyetlerden kaçınmak amacıyla gerçekleştirdikleri bir yatırım türü olarak bilinmektedir. ÇUŞ'lerin bu yatırım türünü tercih etme sebeplerinden bir tanesi yatırımın gerçekleşeceği ülkedeki farklı engellerin bulunması iken bir diğeri ise yerel firmaların yapılacak yatırıma uygun şekilde dönüşümlerinin sağlanması ve işgücünün eğitiminin nitekim kolay olabilesidir. Söz konusu yatırım türünde ÇUŞ, yatırımın gerçekleşeceği pazarda faaliyet gösteren bir yerel firmayı satın alma ya da kiralama yoluyla mülkiyetine geçirerek mevcut üretim sistemini o firma üzerine uygulayarak firma üzerinde dönüşüm gerçekleştirmektedir. Bunu gerçekleştirirken de hem yeni teknolojileri firmaya transfer etmekte hem de mevcut işgücünün eğitim ile birlikte niteliğini geliştirmektedir (Özel, 2018: 10).

1.2.2. Ortak Girişim (Joint Venture)

DYY faaliyetinin temel amacı özellikle ÇUŞ'lerin ürettikleri ürün ya da hizmetleri dış pazarlara transfer etmesi ve bu yolla gelir elde etmesidir. ÇUŞ'lerin DYY yolunu kullanarak faaliyetlerini farklı ülkelere ulaştırmalarının yollarından bir tanesi de ortak girişim (joint venture) modelidir (Kılınçer, 2019: 51). Ortak girişim sade bir şekilde, “iki ya da daha fazla kişi ya da şirketin kar elde etme güdüsüyle herhangi bir iş üzerinde yaptıkları ortaklık” olarak tanımlanmaktadır (Tekinalp ve Tekinalp, 1998: 150). Daha kapsamlı bir tanımlamaya göre ise ortak girişim, “iki ya da daha fazla tüzel ya da gerçek kişinin, çoğunlukla bunlardan bir tanesinin emek gücünü sağlayan yerel firma diğerinin ise teknolojik altyapı ve sermaye sahibi olan yabancı firmadan oluşan, bir ortaklık kurması ve belirlenen ortak bir amaç doğrultusunda hareket etmek üzere kurulan şirketlerdir” (Akyol, 1997: 75). ÇUŞ'ler özellikle kendi piyasalarında mevcut olan fakat dış piyasalarda bulunmayan ürünleri dış piyasalara taşımak ya da komple yenilikçi bir ürün ya da hizmeti piyasaya sürme yoluyla karlılığında önemli artışlar sağlayabilmektedir. Ancak yatırım yapılacak olan dış pazarda firmayı bekleyen çeşitli riskler bulunmaktadır. Bu riskler; yeni piyasa hakkında yeterince bilgiye sahip olmamak, pazardaki rekabet şartlarına ayak uyduramamak, nitelikli işgücüne erişim sorunuyla karşılaşmak ve gerek teknik gerekse de finansal kaynak sağlamada desteğe ihtiyaç duymak olarak sıralanabilmektedir. Ortak girişim yoluyla DYY faaliyetinin gerçekleşmesi, yatırımı gerçekleştirecek olan ÇUŞ için söz konusu risklerin tümünü sınırlandırıcı bir niteliğe sahiptir (Kılınçer, 2019: 54).

1.2.3. Satın Alma ve Birleşme

Dış pazarlarda DYY yapma arzusunda olan firmalar için o pazarda faaliyet gösteren bir firma ile ortaklık kurma, pazarda kendi üretim tesisini sıfırdan kurma ya da satın alma veya birleşme seçeneklerinden hangisinin tercih edileceği önem arz etmektedir. ÇUŞ'ler dış pazarlara açılma doğrultusunda yatırım kararı verirken, hükümetlerin koyduğu kısıtlamalara takılmamak, ölçek ekonomilerinden yararlanmak, sürdürülebilir ekonomik büyüme hedefini gerçekleştirebilmek ve vergi avantajı sağlamak gibi çeşitli amaçlar doğrultusunda farklı yöntemleri de tercih edebilmektedirler.

Diğer taraftan iki ya da daha fazla firmanın hukuki niteliklerine ayrı ayrı son vererek ortaya yeni bir tüzel kişilik çıkarmalarına şirketler arası birleşme denilmektedir. Satın alma kavramı ise bir firmanın başka bir firmayı tüm varlık ve yükümlülükleri ile birlikte kendi bünyesine katması olarak tanımlanmaktadır. Bu yol ile DYY gerçekleştirmek isteyen yabancı ÇUŞ, ev sahibi ülke piyasasında faaliyet göstermekte olan bir yerel firma ile satın alma ya da birleşme üzerinde bir anlaşma gerçekleştirmek durumundadır (Özdemir, 20148: 52). Birleşme ve ortaklık yöntemlerinin her ikisinde de Araştırma-Geliştirme (Ar-Ge) faaliyetlerinin hızlanmasını sağlamak, teknoloji transferi gerçekleştirmek, maliyetleri sınırlandırmak, üretim hacmini geliştirmek, sürdürülebilir büyüme sağlamak ve ulusal ve uluslararası pazarlarda rekabet avantajı sağlayabilme hedeflerinin gerçekleşmesi amaçlanmaktadır (Kılınçer, 2019: 49).

Satın alma ya da birleşme yöntemi, yatırım faaliyetini gerçekleştirecek olan ÇUŞ'ler için pazara daha hızlı ve kolay girebilme yollarından bir tanesidir. DYY'de bu yatırım türünün tercih edilmesiyle birlikte yabancı bir pazarda yeni bir şirket kurmanın zorlukları aşılmakta ve anlaşma yapılan şirketin pazarda sahip olduğu tüm avantajlar da yatırımı gerçekleştiren şirketin bünyesine katılmış olmaktadır. Konu bir örnek ile desteklenecek olursa; Facebook, dünya üzerinde bilişim sektörünün önde gelen firmalarında bir tanesidir ve WhatsApp uygulamasını satın alarak yeni bir yatırım gerçekleştirmiş ve WhatsApp'ın sahip olduğu tüm avantajları da kendi bünyesine geçirmiştir (Özel, 2018: 8).

Birleşme ve satın alma yöntemleri ile ortak girişim yöntemi arasında bir benzerlik olduğu aşikârdır. Fakat ortak girişimler nitelik olarak birleşme ve satın almalarından farklı bir işbirliği üzerine kurulmaktadır. Birleşme ve satın alma işleminin gerçekleşmesi sonucunda firmaların gerek hukuki gerekse de ekonomik varlıkları ortadan kalkmakta ve yeni bir tüzel kişilik meydana gelmektedir. Ortak girişim türünde ise anlaşmaya taraf olan ortaklardan hiçbirinin herhangi bir hukuki ya da ekonomik kimliğinin ortadan kalkması söz konusu değildir. Ortak girişimde tarafların birbirinden ayrı olarak yeni bir hukuki ve ekonomik kimlikleri oluşmaktadır. İki yöntem arasındaki temel farklılık tam olarak hukuki ve ekonomik kimliğin ortadan kalkması ya da kalkmaması noktasında ortaya çıkmaktadır (Ekodialog.com).

1.2.4. Şube Açma

ÇUŞ'ler, dış pazarlarda DYY gerçekleştirerek üretim, satış ve pazarlama faaliyetlerinde bulunmak için yeni pazarda birimler açmaktadırlar. Bunu tercih etmelerinin altında yatan temel gerekçe ise firmanın faaliyet kapsamı genişledikçe tek merkezden tüm faaliyetleri yönetmenin zorlaşmasıdır. Söz konusu yönetim zorluğunun üstesinden gelebilmek için de yeni pazarda kurulacak olan yarı bağımsız birimler ile birlikte yönetim faaliyetini yerele indirerek hem karlılığı artırmak hem de maliyetleri azaltmak amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda ana işletmeyi farklı pazarlarda temsil etmek amacıyla şubeler açılmaktadır. Şubeler, ait oldukları merkez firma ile aynı tüzel kişiliğe sahip olup, ana firma tarafından verilen kararları uygulamakla yükümlü ve ana firmanın her daim kontrolü altında bulunan yarı bağımsız işletmeler olarak kabul edilmektedirler. Şubenin tüm varlık ve yükümlülükleri ana firmaya aittir. Şubelerin tüm mal varlığı ana firma tarafından tahsis edilmekte olup şubeler ayrıca bir mal varlığına sahip olamamaktadırlar (<https://ongoren.av.tr/>).

1.2.5. Lisans Anlaşmaları

Herhangi bir işletmenin know-how, teknoloji transferi ya da patent hakkını belirli bir ücret ve sözleşme karşılığında kullandırmasına dayalı olarak devredilmesi lisans anlaşması olarak tanımlanmaktadır. Söz konusu hakların kullandırıldığı firma önemli ölçüde kaynak tahsis maliyetinden kurtularak gerçekleştirmeyi amaçladığı faaliyeti kısa vadede hayata geçirebilmektedir. DYY faaliyetinin gerçekleşme durumunun çeşitli nedenlerden ötürü zorlaştığı ya da risklerin yüksek olduğu durumlarda firmalar lisans anlaşmaları yolunu tercih etmektedirler (Türker ve Örerler, 2004: 202).

ÇUŞ'ler tarafından DYY yatırımı gerçekleştirmenin bir türü olan lisans anlaşmaları uzun zamandan beri gerçekleştirilmektedir. Özellikle GOÜ'ler teknoloji transferi hususunda bu yola başvurumaktadırlar. ÇUŞ'lerin bu yolla DYY gerçekleştirmelerinin altında yatan bazı gerekçeler bulunmaktadır. Bunlar; dış pazara erişimde risklilik durumunu sınırlaması, DYY gerçekleştirmenin en kestirme yolu olarak kabul görmesi, firmanın sermayesini riske atmadan yatırım gerçekleştirmesine olanak tanınması ve ev sahibi ülkenin çeşitli pazara giriş şartlarını sağlayamama durumunun olması durumunda lisans anlaşması yapma yolu ile pazara giriş imkânı tanınmasıdır (Serinkaya ve Bağcı, 2012: 100).

1.3. Doğrudan Yabancı Yatırımların Nedenleri

Ekonomiler için sermaye artışı sağlama, işgücü istihdamı, yeni üretim faaliyet alanlarının oluşturulması ve üretim hacminin geliştirilmesi, ülkeye döviz cinsi gelir sağlanması gibi birçok faydası bulunan DYY, özellikle GOÜ için büyük önem arz etmekte ve bu doğrultuda GOÜ yabancı sermaye hareketlerini kendi iç pazarlarına çekme doğrultusunda politikalar uygulamaktadırlar. Fakat

yatırımcının beklentisi geliştirilen politikalar ile bazen ters düşebilmektedir. Yatırımcının temel beklentisi genel olarak minimum maliyet ile maksimum kar sağlamaktır (Narin, 2007: 33).

Yatırımcılar, yatırım faaliyetini gerçekleştirmeden önce birçok etkeni değerlendirmekte ve yatırım kararını bu doğrultuda vermektedirler. Fakat yatırım kararı verilirken her yatırımcının beklentisi farklı olduğu için bu faktörler, birer göreceli faktörlerdir. Yatırımcıların yatırım sürecindeki davranış şekilleri saldırgan ve savunmacı olarak iki gruba ayrılabilir. Eğer yatırımcı rakiplerine üstünlük kurma çabası içerisinde ise saldırgan bir yatırımcı davranışı sergilerken; rakiplerine karşı sağladığı üstünlükleri ve pazar konumunu koruma doğrultusunda tutum sergiliyor ise bu defa savunmacı bir anlayış benimsiyor demektir (Abraham vd., 1983: 7). Dünya Bankası (DB) tarafından 2002 yılında 191 ÇUŞ'lerin katılımı ile yapılan araştırmada DYY'lerin nedenleri araştırılmış ve sonuçlar Tablo 2'de olduğu gibi elde edilmiştir.

Tablo 2: Çok Uluslu Şirketlere Göre Doğrudan Yabancı Yatırımların Nedenleri

DYY Nedenleri	Oranlar (%)
Yeni pazarlara erişmek	55
İşlem maliyetlerini minimum kılmak	17
Hammadde kaynaklarına yakınlık	6
İşlem sürelerini kısaltmak	4
Yeni ürün hattı geliştirmek	4
Yeni teknoloji geliştirmek	2
Diğer Faktörler	12

Kaynak: Dünya Bankası, Doğrudan Yabancı Yatırım Araştırması, 2002

DB'nin bu çalışması DYY'nin nedenleri hakkında önemli ipuçları verse de tarihsel süreç içerisinde insanları, şirketleri ve devletleri, yabancı yatırım yapmaya iten çeşitli nedenler bulunmaktadır. Bu nedenlerden önemli olanlardan bazıları hakkında aşağıda bilgi verilecektir:

(i) **Pazar Arayan:** işletmeler, küreselleşmenin getirdiği yoğun rekabet ortamında hayatta kalabilmek ve daha fazla kar edebilmek için öncelikle mevcut pazar paylarını korumak, sonrasında ise pazar payını geliştirerek rekabet avantajı sağlamak durumundadırlar. Aynı zamanda müşterilerin farklı pazarlara geçiş yapmasını engelleme doğrultusunda o pazarlara yatırımlar gerçekleştirerek müşterilerin söz konusu pazardan tatmin olmalarını sağlamak ve pazarı terk etmemelerini engelleme çabası içerisinde oldukları (Shapiro, 1980: 529). ÇUŞ'ler, ürettikleri ya da sahip oldukları mal ya da hizmetleri pazarlayabilme doğrultusunda yeni pazarlara erişim sağlamak ve DYY sayesinde gerek pazar payını korumak gerekse de pazar payını daha da artırmayı amaçlamaktadırlar. Yani ÇUŞ'ler, ürün ya da hizmetleri yatırıma dönüştürerek ve söz konusu bu yatırımları da yeni pazarlarda satışa sunarak gelirleri artırma amacındadırlar (Frederick, 1973: 23-35).

(ii) **Etkinlik Arayan:** ÇUŞ'ler üretim faaliyetlerini gerçekleştirirken işlem maliyetlerinin minimum kılmak amacındadırlar ve bu doğrultuda üretim maliyetinin daha düşük olduğu bölgelerde faaliyet göstererek maliyet avantajı sağlamaya çalışmaktadırlar (Kindleberger, 1969: 11). Yatırım aşamasında karar vermede emek faktörünün maliyeti önem arz etmektedir. Günümüzde özellikle GÜ yatırımlarını emeğin düşük olduğu Hindistan, Afrika ülkeler ve Çin gibi ülkelere yöneltmiş olması bu durumun somut bir örneği olarak kabul edilmektedir (Ignatius vd., 1996: 8).

(iii) **Kaynak Arayan:** GOÜin birçoğu her ne kadar zengin doğal kaynaklara ve dolayısıyla hammadde kaynaklarına sahip olsalar da söz konusu kaynakları işleyip mamul haline getirebilecek teknolojiye ve mali dayanağa sahip değildirler (Cunda, 2019: 21). Yatırımcılar için üretim faaliyetinin hammadde kaynağına sahip ülkede yapılması ve üretilen mamul ihracatının ise yatırım yapılan ülkeden gerçekleştirilmesi büyük önem arz etmektedir. Yatırımcı böylece temel amacı olan minimum maliyetle üretim yaparak, maksimum kazanç sağlama amacına ulaşmayı hedeflemektedir (Roberts, 1994: 459). Süreç yatırım yapılan ülke açısından ele alındığında ise hammaddeyi işleyecek mali gücü ve yeterli teknoloji eksikliğini bu sayede aşmaktadır. Böylece süreç sonunda iki taraf da karşılıklı fayda sağlamaktadır.

1.4. Doğrudan Yabancı Yatırımlarda Etkili Olan Faktörler

Dışa açık ülkelerde küresel bazda yaşanan ekonomik krizlerden etkilenmemek neredeyse imkansızdır. Yatırımcılar ise yatırım yapacakları ülkenin risksiz ortama sahip olmalarını ve en az maliyetle en yüksek kâr elde edebilecekleri şartları kendilerine sağlanmasını istemektedirler. Bu nedenle yatırımcılar doğru yatırım kararını vermeye çalışırken, birçok faktörü değerlendirmeye alarak en uygun yatırım ortamını seçme çabası içerisindeyler.

Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı (UNCTAD), 1998 yılında yayınladığı Dünya Yatırım Raporu'nda DYY'ler için belirleyici faktörlerden bahsedilmiştir. Rapora göre DYY'lerin belirleyicileri olarak ekonomik, politik ve yatırım ortamına ilişkin faktörler ön plana çıkartılmıştır.

1.4.1. Ekonomik Faktörler

DYY'yi belirleyen ekonomik faktörler içerisinde pazar büyüklüğü önemli bir yer tutmaktadır. Bu doğrultuda DYY yapan firmalar için ev sahibi ülkenin pazar büyüklüğü büyük önem taşımaktadır. Pazar büyüklüğü, kişi başına düşen Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) ile ölçülmektedir. Yeterli pazar büyüklüğü hacmine sahip ülkeler, yatırım yapanlara istenilen satış hacmini yakalama, ölçek ekonomilerinden faydalanma ve getiri oranlarında artış gibi çeşitli faydalar sağlamaktadır. Söz konusu avantajlardan faydalanma arzusunda olan yatırımcı işletmeler de yatırımlarını bu şartları

kendilerine sağlayabilecek büyük ülke pazarlarına yönlendirmektedirler (Emir ve Kurtaran, 2005: 39).

DYY'lerin diğerk bir önemli ekonomik faktörü işgücü maliyetleridir. Emek yoğun endüstrilerde faaliyet gösteren ÇUŞ'ler işgücü maliyetini azaltmaya yönelik DYY'lere ağırlık vermektedirler. Bunun yanında işgücü maliyetlerinin düşük olduğu bölgelerde dolaylı yoldan üretim maliyetleri de düşük olacağı için ev sahibi ülkeye DYY akışı olması daha cazip hale gelmektedir (Kar ve Tatlısöz, 2008: 13). Bu doğrultuda özellikle DYY akışına ihtiyacı olan GOÜ'ler daha fazla yabancı sermaye çekebilmek adına düşük ücret politikaları ve DYY özendirici yasal düzenlemeler yapmaktadırlar. Bu durum da ÇUŞ'lerin faaliyetlerini kendi ana merkezlerinde değil de ucuz işgücünün var olduğu coğrafyalarda sürdürmesini özendiren bir etken olarak kabul edilmektedir (Gedikli, 2011: 113).

DYY'lerin ev sahibi ülke yönünde akış göstermesine sebep olan ekonomik faktörlerden bir diğeri olan döviz kuru aynı zamanda ülkelerin ekonomik istikrarı hakkında da bilgi sağlayan bir göstergedir. Günümüz ticari hayatında daha çok yaygın olarak kullanılan para birimleri Euro, ABD doları ve Çin Yuan'ı olarak sıralanabilmektedir (Yıldırım, 2013: 24). Ekonomilerde döviz kurunda bir yükselme yerli paranın yabancı para karşısında bir değer düşüklüğü yaşaması anlamına gelir ve bunun sonucunda da ülkeye yabancı yatırım girişinde bir artış beklenir. Çünkü yabancı para yerli paraya karşı fazla değerlenmiştir ve bu da yabancı para cinsinden yatırım yapacaklar için bir fırsattır. Fakat bu durum yatırım yapan taraf için aynı zamanda bazı dezavantajlara da sahiptir. Çünkü yapılan yatırım vasıtasıyla elde edilen kârlar, kendi ülkelerine transfer edildiğinde tutarların düşük olma durumu söz konusu olacaktır. Bu nedenle döviz kurundaki bir yükselme, DYY açısından hem özendirici hem de caydırıcı etkilere sahip olabilmektedir (Yılmaz, 2007: 7).

Birinci Sanayi Devrimi'nin yaşanması beraberinde şirketlerin seri üretime geçmesini ve ürettikleri malları yeni pazarlara yayma ve farklı coğrafyalardaki doğal kaynaklara erişim gerekliliğini beraberinde getirmiştir. Buradan da anlaşılmaktadır ki ülkelerin DYY çekmedeki önemli ekonomik faktörlerden bir diğeri de doğal kaynaklardır. Bu doğrultuda firmalar üretim maliyetlerini düşürmek ve karlarını maksimum kılmak için doğal kaynak bakımından zengin olan ülkelere yönelmiş ve hammadde ihtiyaçlarını bu şekilde giderme yolunu tercih etmişlerdir (Açıkalın vd., 2006: 272).

1.4.2. Politik Faktörler

DYY'leri belirleyen politik faktörlerden bir tanesi, dünyadaki liberalleşme hareketi sonucu ortaya çıkan ve ekonomi politikalarına devlet müdahalesini sınırlayan bir politika olan özelleştirme kavramıdır. Özelleştirme kavramı, devletin kendi kurumlarını ve Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT) özel sektörde faaliyet gösteren şirketlere devretmesi olarak tanımlanmaktadır. Özel sektör işletmelerinin faaliyette bulunduğu bir alanda şayet KİT'ler de faaliyette bulunuyorsa, özel sektör

şirketleri bu durumdan olumsuz etkilenebilmektedir. Çünkü sektörde işler istenildiği gibi gitmediğinde oluşabilecek zararlar, KİT'ler açısından devlet yardımlarıyla giderilebilirken, özel sektör bu zarara kendisi göğüs germek durumunda kalmaktadır. ÇUŞ'ler, böyle bir durumun söz konusu olduğu bir ekonomiye DYY yaptıklarında KİT'lerle mücadele edeceklerini bildikleri için bu durum onlar için caydırıcı bir etken olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle o ülkeye DYY yapmakta çekimser bir tavır takınmak durumunda kalacaklardır (Tandırcıoğlu, 2002: 198).

ÇUŞ'ler şüphesiz ki yeni bir pazara DYY yapmadan önce dikkate alınacak politik faktörlerden birisi olarak politik istikrarı baz almaktadırlar. Politik istikrar kavramı, ülkedeki anayasal düzenini oturmuş olarak sistemli bir şekilde sürmesi ve hükümetlerin çok sıklıkla değişmemesi yani politik kutuplaşma durumunun çok fazla yaşanmaması durumu olarak tanımlanmaktadır. Politik istikrarsızlık durumunun baş göstermesi halinde gerek yerli gerek yabancı yatırımcı için huzur ortamı sağlamadığı için ülke, pazar cazibesine kaybetmiş olacaktır ve bu nedenle DYY akışı ev sahibi ülkeye doğru akış göstermeyeceği gibi ülkede faaliyette olan DYY'ler de pazarı terk edeceklerdir (Şanlısoy ve Kök, 2010: 104-105).

DYY yapan ÇUŞ'lerin pazar yeri seçiminde önemli olan bir diğer politik faktör de uygulanan vergi politikalarıdır. DYY yapacak olan şirketlerin özellikle üzerinde durdukları vergi politikalarından bir tanesi çift vergi uygulamasının pazarda uygulanıp uygulanmadığıdır. Çift vergi sistemi, yatırım yapan firmanın hem yatırım yaptığı ev sahibi ülkede hem de ana merkezinin bulunduğu ülkede birlikte vergiye tabi olması durumudur. ÇUŞ'ler böyle bir ortamın var olması durumunda o pazara yatırım yapmakta çekimser davranmaktadırlar. Şayet ev sahibi ülke ve ana faaliyetlerin gerçekleştiği ülke arasında çift vergilendirme sisteminin engellenmesi doğrultusunda bir anlaşmanın olması halinde, ÇUŞ'lerin pazara girişi kolaylaşmaktadır (Aktan ve Vural, 2006: 38).

Ayrıca dış ticaret ve çevre faktörü arasındaki ilişki, küreselleşme ile birlikte ülkeler arası sınırların kalkması ve ticaretin serbestleşmesi sürecinde yaşanan çevresel sorunların gündeme gelmesiyle beraber, önemli hususlardan bir tanesi haline gelmiştir. Özellikle ticari döngünün serbestleşmesi, beraberinde çevresel kanunların yetersizliğinden ötürü, çevreyi kirleten endüstrilerin GÜ'lerden GOÜ'lere doğru hareket etmesine neden olmuştur. Bu süreç de GOÜ'lerdeki kirlilik emisyonlarındaki artışı tetikleyici bir unsur olmuştur. Bu konuyu ele alan Kirlilik Sığınakları Hipotezi'ne göre, kirli endüstriler, GÜ'ler ile GOÜ'ler arasındaki çevre kanunlarındaki farklılıktan ötürü GÜ'lerden GOÜ'lere doğru kaymaya başlamaktadır (Cole, 2004: 73). GOÜ'lerin GÜ'lere göre çevre kanunları kapsamında daha geride kalmış olmasından dolayı küreselleşme sürecinde GOÜ'ler karşılaştırmalı üstünlükler doğrultusunda endüstrilere çevresel dışsallık konusunda daha fazla serbestlik vereceği için GOÜ'lerin zamanla kirlilik sığınaklarına dönüşeceği düşünülmektedir (Xu ve Song, 2000: 137).

1.4.3. Yatırım Ortamına İlişkin Faktörler

DYY'leri belirleyen yatırım ortamına ilişkin önemli faktörlerden birisi yatırım teşvikleridir. Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Birliği' ne (OECD) göre teşvik, hükümetler tarafından herhangi bir yatırımın maliyeti ve hedef karı üzerinde doğrudan etkiye sahip olarak ya da yatırımın barındırdığı risklere etki ederek yatırımın büyüklüğünü ve sektörü etkilemek için hazırlanan ve sunulan önlemlerdir (Duran, 2003: 6). Teşvikler genellikle bazı ekonomik faaliyetlerin başka ekonomik faaliyetlere kıyasla daha seri bir şekilde gelişmesine katkı sağlamak amacıyla, kamu tarafından sunulan ve bazen maddi bazen de maddi olmayan destekler şeklinde tanımlanmaktadır (Serdengeçti, 2000: 93). Teşviklerin aynı zamanda DYY'leri özendirici bir niteliği de bulunmaktadır. Fakat uygulanan teşviklerin asıl amacı, DYY özendirmekten ziyade ülkelerin ekonomik açıdan birbirinden farklı amaçlar doğrultusunda uygulanmasıdır.

Yatırım ortamını etkileyen bir diğer faktör de gerek gelişmekte olan gerekse de gelişmiş ve az gelişmiş ekonomilerde olsun sürekli olarak meydana gelen yolsuzluk kavramıdır. Hukukun üstünlüğünün hissedildiği ülkelerde diğerlerine oranla yolsuzluk kavramı daha az görülmektedir. Bu durum ise yabancı yatırımcının söz konusu pazara karşı güven duygusunun artmasına sebep olacağı için pazara girişi özendirici bir gelişmedir. Yolsuzlukla birlikte ekonomilerde, verimlilik azalmakta ve ayrıca gelir eşitsizliğinde de bir artış meydana gelmektedir (Öner, 2005: 44).

DYY yatırımcılarının yatırım yapacağı coğrafyadan beklediği ve üzerinde durduğu hassas konulardan bir diğeri de kalifiye ve eğitilmiş eleman potansiyelinin varlığıdır. Söz konusu nitelikleri sağlayan eleman yetiştirmede ve yabancı yatırımcının bu beklentisini karşılamada ülkelerin eğitim sistemleri büyük rol oynamaktadır. Bu durum sonucunda, DYY faaliyetleri ile ülkelerin eğitim gelişmişlik düzeyi arasında bir ilişkinin varlığından söz edilebilirken, unutulmaması gereken hassas bir konu da eğitim düzeyinin artması sonucu ortaya çıkacak olan kalifiye elemanların işgücü maliyetlerinde de bir artışa sebep olacağı gerçeğidir (Karagöz, 2007: 940).

1.5. Doğrudan Yabancı Yatırımları Açıklayan Teoriler

Küreselleşme hareketlerinin hız kazanmasıyla birlikte DYY'ler de önem kazanmaya başlamış ve bunun sonucunda da sermaye hareketine neden olan faktörlere olan ilgi de artmaya başlamıştır (Dreyhaupt, 2005: 20). DYY'ler gerek GOÜ gerekse de dışa açılma hedefi olan firmalar için ortak faydalar sağlamaktadır ve DYY'lerin ortaya çıkışı bazı teorilerle desteklenmiştir. Söz konusu teoriler birbiri ile zıt görüşler öne sürmekten ziyade DYY varsayımları hususlarında birbirlerini tamamlayıcı niteliktedirler (Root, 1997: 600-605). DYY'leri açıklayan teoriler tam rekabet koşulları altındakiler ve eksik rekabet koşulları altındakiler olarak gruplandırılarak aşağıda açıklanmaktadır.

1.5.1. Tam Rekabet Koşulları Altındaki DYY Teorileri

Çok sayıdaki alıcı ve satıcının aynı anda bulunduğu piyasalara tam rekabet piyasası denilmektedir. Mal piyasasındaki arz ve talep unsurları tam rekabet piyasalarında belirlenmektedir ve piyasa fiyatı arz ve talep dengesinin sağlanması durumunda oluşmaktadır. Tek tip ürün üretiminin olduğu bu piyasalara giriş ve çıkışlarda herhangi bir engel bulunmamakta olup bu nedenle piyasaya giriş çıkışlar kolaydır. Piyasadaki tüm birimler tam bilgiye sahip olduğu için üretim kararları eşit şartlar altında alınmaktadır (Ünsal, 2007: 315).

DYY'lerin tam rekabet piyasasında gösterdiği davranışları açıklamaya yönelik bazı teoriler bulunmaktadır. Bu teorilerden aşağıda sırasıyla bahsedilecektir.

1.5.1.1. Farklı Getiri Oranı Teorisi

Farklı getiri oranı teorisi, DYY'lerin getiri oranlarındaki farklılıklar üzerine yoğunlaşmaktadır. Yatırımlar, ağırlık olarak düşük getirili ülkelere yüksek getirili ülkelere doğru gerçekleşmektedir. Aslında teoriye göre sermaye hareketleri, firmaların en temel amacı olan kar maksimizasyonu ve faiz oranlarındaki farklılığa göre şekillenmektedir (Moosa, 2002: 24-26). ÇUŞ'ler, farklı bir ülke pazarına yatırım yapmadan önce hem yurt içi pazarın hem de yabancı pazarın beklenen getirilerini karşılaştırır. Amacı daha fazla kar elde etmek olan firma dolayısıyla bu amacını gerçekleştirmek için yüksek getirili pazarı tercih etmektedir (Zang, 2012:20).

Teori ile ilgili yapılan literatür taraması sonucunda teoriyi kesin kanıtlarla destekler nitelikte sonuçlar sunan çalışmalara rastlanmamaktadır. Bunun altında yatan temel gerekçe ise yatırımların piyasalara giriş ve çıkışlarının eş zamanlı bir şekilde gerçekleştirilememiş olmasıdır. Örneğin Dunning ve Rugman (1985), teoriyi test etmek için 1950-1970 dönemi verilerini kullanarak ABD'den Avrupa'ya yapılan yabancı yatırımlar incelenmiştir. Çalışma sonucunda farklı yıllarda farklı sektörlere yatırım yapıldığı gözlemlenmiştir fakat söz konusu farklılıkların nedenleri açıklanamamıştır. Ayrıca, Farklı Getiri Oranı Teorisi, sermayenin yalnızca getirisi düşük olan ülke piyasalarından getirisi yüksek olan ülke piyasalarına doğru bir akış göstermesi konusunda eleştirilere maruz kalmıştır (Moosa, 2002: 25). Görülmektedir ki söz konusu teori, DYY'leri açıklamada oldukça yetersiz kalmaktadır.

1.5.1.2. Portföy Çeşitlendirme Teorisi

Portföy Çeşitlendirme Teorisi, Markowitz ve Tobin tarafından geliştirilmiş ve firmaların yatırım kararı alırken göz önünde bulundurdıkları tek kriterin yatırımın beklenen getirisi ile sınırlı kalmaması, bunun yanında yatırımın riskinin de göz önünde bulundurulması gereken kriterlerden birisi olması gerektiğini savunan bir teoridir. Firmalar ya da yatırımcılar, portföy oluştururken söz

konusu yatırımların risklerini ve beklenen getirilerini karşılaştırarak, riski minimize etmenin yanında beklenen getiriye maksimize etme amacındadırlar. Bu doğrultuda firmalar, portföy oluştururken portföyün içerdiği menkul kıymet sayısını değil; menkul kıymetler arasındaki korelasyonu göz önünde bulundurmalıdırlar. Bu kapsamda yatırım ile beklenen getiri arasında pozitif bir ilişki söz konusu iken, yatırım ile risk arasında ise negatif bir ilişki beklenir (Zang, 2012: 21; Markowitz, 1952: 89). Yatırım yapacak olan firmalar, GOÜ'leri gerek politik gerek sosyal gerekse de ekonomik istikrarsızlıklar vb. risk unsurlarını dağıtmak ve piyasa kökenli riskleri de sınırlandırabilmek amacıyla yatırımlarını hem ülke hem de sektörel olarak çeşitlendirme yolunu tercih edebilmektedirler. Böylelikle sermaye getirisi üzerindeki risk faktörü de azaltılmış olmaktadır (Öztürk, 2004:115).

Literatür taraması yapıldığında teoriyi kesin sonuçlarla destekleyen çalışmalara rastlanamamakla birlikte bu teori, DYY'lerin neden yapıldığı sorusuna net bir cevap bulamamıştır. Fakat teori bu olumsuzluklara rağmen yine de bir yatırım için önemli faktörlerden birisi olan risk faktörünü göz önünde bulundurması ve hem ülkeler hem de sektörler arası yatırım yapılmasının gerekçelerini açıklaması açısından önem arz etmektedir (Agarwall, 1980: 745; Moosa, 2002: 27).

1.5.1.3. Piyasa Büyüklüğü Teorisi

Olaylara makro açıdan yaklaşan bir teori olan “Piyasa Büyüklüğü Teorisi”nde DYY'lerin kapasitesi, yatırımın yapılacak olduğu ev sahibi ülkenin pazar büyüklüğüne bağlıdır. Ülkelerin pazar büyüklüğünün ölçüm kriteri ise o ülkede faaliyet gösteren firmaların satış hacimleri ve ekonominin GSYİH'dir (Lizondo, 1990: 5). ÇUŞ'lerin temel amacı satış yaptıkları ülkelerde karlarını artırmaktır ve bunun bir sonucu olarak da satışlar ve yatırımlardaki artış ile orantılı olarak GSYİH verilerinde de artış meydana gelmekte ve ülkedeki ekonomik birimlerin refah düzeylerinde bir artış meydana gelmektedir (Agarwall, 1980: 746). Piyasa Büyüklüğü Teorisi, ev sahibi ülkenin piyasa büyüklüğüne bağlı olarak üretim maliyetlerinin düşmesi ve üretim faktörlerinde uzmanlaşma sağlanacağı varsayımına dayanmaktadır. Böylece yatırımcı firmaların karlarında artış meydana gelecektir ve bu da DYY'lerin hacmindeki artışı tetikleyecek bir etken olarak kabul edilmektedir (Torrise, 1985: 34; Lim, 2001: 11).

1.5.2. Eksik Rekabet Koşulları Altındaki DYY Teorileri

Güncel ekonomik hayat içerisinde alıcı ve satıcılar arasındaki rekabetin en iyi şekilde sağlandığı bir tam rekabet piyasası ile karşılaşmak pek mümkün olmamaktadır. Tam rekabet piyasalarının varlığından söz edilebilmesi için piyasanın sahip olması gereken homojenlik, açıklık, mobilite ve atomisite koşullarından bir ya da birden fazlasının sağlanamaması durumunda meydana gelen piyasalar, eksik rekabet piyasaları olarak adlandırılmaktadır. Taşıdıkları niteliklere göre birçok eksik rekabet piyasası bulunmaktadır.

DYY'lerin eksik rekabet piyasası şartlarının mevcut olması durumunda gösterdiği davranışları inceleyen teorilerden aşağıda bahsedilmektedir.

1.5.2.1. Endüstriyel Organizasyon Teorisi

ÇUŞ'lerin hangi amaçlarla DYY gerçekleştirdiğini açıklayan Endüstriyel Organizasyon Teorisi, Hymer tarafından geliştirilmiş ve söz konusu teoriye göre, ÇUŞ'ler iki temel amaç için DYY yapmaktadırlar. Bu amaçlardan birincisi, firmaların rakiplerine karşı sağlamayı arzuladığı tekeli üstünlükleri koruma içgüdüsüdür. İkinci amaç ise, şirketlerin yapacağı yatırımlar üzerindeki riskleri azaltarak karlılıklarını artırma arzudur. (Hymer, 1976: 25; Dunnig ve Lundan, 2008: 83).

Uluslararası piyasalarda yatırımlar gerçekleştiren ÇUŞ'ler, yatırım yaptıkları piyasalarda bazı ek maliyetler ile karşı karşıya kalabilmektedirler. Söz konusu maliyetlerle karşılaşmalar dahi yatırım yapan ÇUŞ'ler, ev sahibi ülkede faaliyette bulunan lokal firmalara karşı üstünlük sağlayabilmek için bazı avantajlara sahip olmak zorundadır. Bu firmaların, lokal firmalardan daha fazla kazanç sağlamaları beklenmektedir. Eğer yatırım yapan ÇUŞ'ler, o ülkede faaliyette bulunan lokal firmalardan daha az kazanç elde ederse, DYY gerçekleştirme kararından vazgeçecektir ve bu durum ev sahibi ülke tarafından arzulanan bir durum olarak kabul edilmektedir (Agarwall, 1980:749).

Hymer'in teorisini daha da geliştirmek üzere Caves ve Kindleberger ÇUŞ'lerin DYY faaliyetlerini gerçekleştirme nedenlerini açıklamaya yönelik çalışmalar gerçekleştirmişler. Yerli firmalar kendi pazarlarında, o ülkeye yatırım yapan ÇUŞ'lerden daha avantajlı olarak kabul edildiği için, ÇUŞ'lerin yerli firmalarla rekabet edebilmesi için tekeli bir avantaja sahip olması gerekmektedir (Kindleberger, 1969: 13). Caves ise ÇUŞ'lerin farklı bir ülke piyasasına DYY gerçekleştirerek girmesi durumunda rekabet avantajını elinde bulundurabileceğini ve bu avantaj ile birlikte ürün farklılaştırması politikası ile piyasada faaliyette bulunan diğer firmalarla yatay bütünleştirme gerçekleşmesi gerektiğini öne sürmektedir (Caves, 1971: 1).

Endüstriyel Organizasyon Teorisi de her ne kadar ÇUŞ'lerin neden DYY gerçekleştirdiğini açıklasa da yatırım yapılacak dış piyasa ile ilgili seçim kriterlerinin neye göre belirlendiği hususunda ve ÇUŞ'lerin sahip oldukları çeşitli üstünlüklerden hangisini kullanarak yeni pazarda faaliyet göstermesi gerektiği konularını açıklamada yetersiz kalmaktadır (Moosa, 2002:32; Yavan, 2006: 71).

1.5.2.2. İçselleştirme Teorisi

Firmaların sahip olduğu üstünlükleri, farklı piyasalarda farklı firmalara satarak ya da kiralarak kullanmak yerine, firmanın kendi organizasyonları tarafından bu üstünlüklerden faydalanılması içselleştirme olarak tanımlanmaktadır (Demir, 2013: 48). Oldukça eski olan bu teori Buckley ve Casson (1976) tarafından geliştirilmiştir. İçselleştirme Teorisi'ni, dış pazarlara yatırım

yapan ÇUŞ'lerin yatırım yapılacak olan ev sahibi ülke seçim kriterleri üzerine yoğunlaşmaktadır. Bu teoriye göre ÇUŞ'lerin farklı piyasalarda yeni şirketler kurması, maliyetlerde bir azalma olmasını sağlamaktadır. Teori ayrıca, yatırımcı şirketin dışarıdan sağladığı ürünlerin marjinal maliyetinin ürettiği ürünlerin marjinal maliyetinden yüksek olduğu sürece şirketin kendi içsel pazarına odaklanması gerektiği görüşünü destekler. Yani dış pazara yönelmenin temel şartı olarak içsel pazarın marjinal maliyetinin dış pazarın marjinal maliyetini aşması durumunun gerçekleşmesi gerekmektedir (Coase, 1960: 395).

Bucklay ve Casson (1976), içselleştirme sürecini iki türde gerçekleştirmişlerdir. Birinci olarak, hammaddenin tüm üretim sürecinin dikey bütünleşme yoluyla gerçekleştirilmesidir. Üretim ve ulaşım maliyetleri dikey bütünleşmenin en önemli faktörleridir ve üretim yerleri olarak bu faktörlerin maliyetlerinin düşük olduğu yerler tercih edilmektedir. İkinci olarak; pazarlama, Ar-Ge ve üretim süreçlerinin bütünleştirilmesidir (Buckley ve Casson, 1976: 45-55).

İçselleştirme teorisi, şirketlerin neden DYY gerçekleştirdiğini açıklamada yetersiz kaldığı ve teorinin test edilme ihtimalinin bulunmaması gibi konularda eleştirilere maruz kalmıştır ve bu yönleri teorini eksiklikleri olarak kabul edilmektedir (Moosa, 2002: 33).

1.5.2.3. Ürün Dönemleri Teorisi

Vernon (1966) tarafından geliştirilen Ürün Dönemleri Teorisi'nin temel amacı; ÇUŞ'lerin DYY davranışlarını araştırmak ve açıklığa kavuşturmadır. Teoriye göre ürünlerin giriş, gelişme, olgunluk ve gerileme olarak dört aşaması bulunmaktadır. Birinci aşama olan giriş aşamasında ürün henüz farklı pazarlara açılmamış ve sadece yerel pazarda satışa sunulmaktadır. Bu aşamada ürünün yakın ikamesi olmaması nedeniyle esnek talep durumu söz konusu olmadığı için üretici ürünün fiyatını yüksek olarak belirleyebilmektedir. Ürün yerel pazarda yeterince talep gördükten sonra bir sonraki aşama olan gelişme aşamasına geçmektedir ve bu aşamada ürün ihracat yoluyla farklı ülke piyasalarında talep görmeye başlamaktadır. Olgunluk aşamasında, üretilen ürün standart bir nitelik kazanmakta ve üretici artık ürünün üretim maliyetini nasıl düşüreceği üzerine politika geliştirmekte ve şartlara uygun olarak üretim faaliyetinde bulunmaktadır. Bu aşamaya geçildiğinde ürün artık piyasada faaliyet gösteren diğer firmalar tarafından taklit edilmeye başlanmaktadır. Son aşama olan gerileme aşamasına geçildiğinde ise üründen elde edilen karlar artık azalmakta ve ürünün taklitlerinin de piyasaya sürülmesiyle birlikte ana firma bu durumları da göz önünde bulundurularak ürünün üretimine son verilmekte ve ürünü ithal ederek satma yolunu tercih etmektedir. Bu aşamadan sonra özellikle küresel gücü olan üretici şirketler Ar-Ge çalışmalarına yoğunlaşarak farklı ürünlere yönelmektedirler (Vernon, 1966: 201).

Ürün Dönemleri Teorisi de diğer teorilerde olduğu gibi DYY'lerin nedenlerini açıklamada bazı kısımlarda ve özellikle imalat sanayi gibi bazı sektörlerde yetersiz kalmıştır ve arzulanan neticelere

ulaşamamıştır. Teori ayrıca stratejik varlık arayan DYY'lerin davranışlarını açıklamada da yetersiz kalmıştır (Dreyhaupt, 2005: 29).

1.5.2.4. Oligopolistik Teori

Knickerbocker tarafından 1973 yılında geliştirilen Oligopolistik Teoriye göre firmalar, piyasada faaliyette bulunan diğer firmaların gerçekleştirdiği faaliyetleri taklit ederek başka bir piyasada DYY girişiminde bulunabilmektedir. Bu niteliğinden dolayı Oligopolistik Teori aynı zamanda Lideri İzleme Stratejisi olarak da isimlendirilmektedir (Lizondo, 1990: 10). ABD'de yapılan ve 187 ÇUŞ'ün katıldığı bir araştırmanın sonuçlarına göre bir yatırım faaliyetinde bulunan firmanın yatırım davranışının, sektördeki diğer firmalarca takip ve taklit edildiği ve o şirketin rol model olarak görüldüğü tespit edilmiştir (Barclay, 2000: 23).

Bu teoriye göre bir dış pazarda DYY ilk olarak hangi firma tarafından gerçekleştiriliyorsa o firma sektörün lideri olarak kabul edilmektedir. Lider firma tarafından gerçekleştirilen bu yatırım, piyasada faaliyet gösteren diğer firmalarca bir tehdit unsuru olarak görülmektedir. Bu doğrultuda söz konusu firmalar da ilk yatırımı yapan lider pozisyonundaki firmayı strateji gereği takip ederek yatırım faaliyetinde bulunur. Lider firmalar tarafından yapılan yatırım faaliyeti atak DYY olarak isimlendirilirken; piyasada faaliyet gösteren diğer firmaların gerçekleştirdiği yatırımlar ise savunmacı yatırımlar olarak isimlendirilmektedir. Bu teoride diğer firmaların lider firmayı taklit etmelerinin sebebi olarak firmaların ihracat pazarını lider firmaya kaptırma ihtimalinin bulunması ve lider firmanın gerçekleştirdiği DYY sonrası elde ettiği üstünlüklerin kendileri için birer tehdit olacağı durumu sayılabilmektedir (Nayak ve Choudhury: 2014: 8; Yavan, 2006: 5).

1.5.2.5. OLI (Elektik) Teorisi

Birden çok DYY yaklaşımının birleşimini kapsayan Elektik Teori, Dunning tarafından geliştirilmiş ve özellikle endüstriyel organizasyon, içselleştirme ve konum teorileri üzerine yoğunlaşmıştır. Endüstriyel organizasyon teorisinden firma için mülkiyet avantajını; İçselleştirme Teorisi'nden firmanın sağladığı mülkiyet avantajının içselleştirilmesinin gerekliliğini ve Konum Teorisi'nden de üretim yerinin seçilmesinde dikkat edilmesi gereken faktörler dikkate alınmıştır. Teori aynı zamanda OLI (Ownership, Location, Internalization) teorisi olarak da bilinmektedir. (Dunning, 1988: 9). Teoriye göre DYY'ler, bir firmanın yatırım kararı verirken etkilerini dikkate aldığı mülkiyet, konum ve içselleştirme avantajlarının bir araya gelmesi sonucu gerçekleşmelidirler.

Teorinin geliştirilmesi ile birlikte aşağıdaki hedeflerin gerçekleştirilmesi amaçlanmıştır. Bu hedefler;

- Herhangi bir malın herhangi bir piyasada talep görmesine karşın neden söz konusu talebin karşılanamadığının tespit edilmesi (Ownership-Mülkiyet),
- Üretimin iç pazarda yapıldıktan sonra üretilen ürüne dış pazarlarda talep aranmasının sağlayacağı avantajların belirlenmesi (Location-Konum),
- Firmaların DYY faaliyetinde bulunmaları söz konusu faaliyetleri satılması ya da lisanslaması seçeneklerinde göre daha karlı olabileceğinin bilinmesi (Internalization-İçselleştirme)

olarak sıralanmaktadır (Moosa, 2002: 36).

Mülkiyet Avantajı: Dunning'e göre mülkiyet avantajı gelecekteki potansiyel kar elde etme durumu için şirketin sahip olduğu aktif varlıklar üzerinden rakiplerine sağladığı üstünlüktür (Moosa, 2002: 37). Yatırımı gerçekleştiren ana firma piyasadaki diğer firmalara göre mülkiyet avantajı doğrultusunda maddi ve maddi olmayan üstünlüklere sahiptir. Sağlanan bu üstünlükler; patent, ölçek ekonomileri, teknik donanım ve bilgi, tecrübe, kalifiye işgücü, finansal anlamda bağımsızlık, yeni ürün geliştirebilme kabiliyeti, büyüklük, teknolojik donanım, Ar-Ge faaliyet kapasitesi olarak sıralanmaktadır. Mülkiyet avantajı, DYY gerçekleştiren firmanın üretim maliyetlerini düşürmekte ve rakiplerine karşı üstünlük kurmasını desteklemektedir (Nayak ve Choudhury, 2014: 10).

Konum Avantajı: DYY'lerin hangi piyasada yapılması gerektiğini değerlendirmede etkili olan avantajlardır. Ucuz işgücünün varlığı, girilecek piyasadaki üretim maliyetlerinin düşüklüğü, müşteriye yakınlık durumu gibi faktörlerden doğan avantajlar konum avantajları olarak kabul edilmektedir (Şimşek, 2010: 20).

İçselleştirme Avantajı: Mülkiyet avantajına sahip işletmelerin söz konusu avantajların farklı piyasalardaki işletmelere satmak yerine içselleştirme seçeneğinin tercih edilmesidir. İçselleştirme yolunun tercih edilmesindeki en temel etkenler arasında işlem maliyetlerinin düşmesi ile risk ve belirsizlik durumlarının azalması ön plana çıkmaktadır (Voica ve Mirela, 2015: 35).

1.6. Doğrudan Yabancı Yatırımların Ev Sahibi Ülkeye Etkileri

Ev sahibi ülke (host country) kavramı, ÇUŞ'ler tarafından kar maksimizasyonu amacı doğrultusunda sıfırdan bir tesis yapmak, var olan bir tesisi satın almak veya ortaklık yatırımı yaparak girdikleri yeni pazarı kapsayan ülke olarak tanımlanmaktadır. DYY'ler de diğer tüm yatırım türlerinde olduğu gibi kâr elde etmek amacıyla yapılan yatırımlardır. Bu yatırımlar ekonomiler üzerinde bir takım olumlu ya da olumsuz etkiler oluşturmaktadır. DYY'ler özellikle ev sahibi ülkeler üzerinde önemli olumlu etkilere sahip olmakla birlikte bazı olumsuz etkileri de bulunmaktadır. Ev sahibi ekonomiye yapılan DYY'ler, o ekonomiye birçok katkı sağlamaktadır. Ev sahibi ülke

ekonomisine sağladığı katkının yanı sıra piyasadaki firma sayısının ve çalışan işgücünün artması, teknolojik altyapının gelişmesi ve rekabet ortamının önemli ölçüde artması ile birlikte piyasa dinamizm kazanmakta ve ülke ekonomisi bu durumdan olumlu olarak etkilenebilmektedir (Bay vd., 2007: 256).

1.6.1. Doğrudan Yabancı Yatırımların Olumlu Etkileri

Ülkeler genellikle, yerel ekonomi üzerinde birçok faydası olan DYY'leri çekebilmek için çeşitli uygulamalar ve politikalar geliştirmektedirler. Genel olarak DYY'lerin ülke ekonomisinin büyümesinde ve kalkınmasında büyük bir rolü bulunduğu düşünülmektedir (Kaymak, 2005: 79). DYY'lerin ülke ekonomisine olumlu katkıları aşağıda birden çok kaynaktan derlenerek sıralanmaktadır:

- ÇUŞ'ler, bir ülkeye DYY yaptıklarında yalnızca oraya fiili bir yatırım yapmakla kalmamaktadırlar. Ev sahibi ülkenin birçok konudaki eksikliklerini de gidermeye olanak sağlayan DYY'ler, özellikle ev sahibi ülkeye dış piyasalar ve farklı pazarlama teknikleri konularında bilgi aktarımı yapmaktadır. Söz konusu bilgileri doğru kullanabilen ev sahibi ülkeler bu deneyimlerini ihracatlarını geliştirmede kullanabilmektedirler (Seyidoğlu, 2007: 729).
- Bir ülke ekonomisine DYY yapılması, o ülkenin aynı zamanda uluslararası piyasalarda kendisine yer bulması anlamı taşımaktadır. Böylece ev sahibi ülke uluslararası ticarete aktif rol almasının yanı sıra, diğer ülkelerle sosyal ve siyasi ilişkilerini de geliştirmektedir (Alp, 2000: 220).
- Ev sahibi ülkeye DYY yapılması durumunda, ülke ek dış kaynak sağladığı için üretim kapasitesinde bir artış meydana gelmektedir. GOÜ'ler, ekonomilerini geliştirmek için sermaye gereksinimi duymaktadırlar ve DYY de onlar için bu ihtiyacı gidermede önemli bir faktör olarak kabul edilmektedir (Alp, 2000: 219).
- DYY yapılması sonucunda ev sahibi ülkedeki tüketici gruplar, pazarda birçok farklı ürün bulabilmektedir. Ayrıca yatırım yapan firmalar, pazara girdikleri ülkede elde ettikleri kazançlar doğrultusunda vergi ödemesinde bulundukları için bu durum ülke gelirlerine de olumlu yansımaktadır (Demircan, 2003: 7).
- Ülkeler, üretim yapabilmek adına teknolojiye ihtiyaç duymaktadırlar ve bu teknolojiyi sağlamada DYY'ler önemli bir unsur olarak kabul edilmektedir (Blomström ve Kokko., 2003:8).
- DYY'lerin ülke ekonomilerine sağladığı bir diğer katkı da ekstra istihdam sağlama hususundadır. Ev sahibi ülkeye gelen DYY'ler yeni istihdam sahaları oluşturmakta ve kalifiye elemanlar için de ayrıca yeni teknolojilerle tanışarak kendilerini geliştirmelerine

olarak sağlamaktadır. İstihdam etkisi ülkelerin gerek ekonomik yapılarına gerekse de gelişmişlik düzeylerine göre farklılık gösterebilmektedir (Doğan ve Can, 2016: 11).

1.6.1.1. İstihdam Üzerine Etkileri

DYY'lerin ev sahibi ülkeler üzerindeki en önemli etkilerinden bir tanesi istihdamdır. İstihdam etkisi, ekonomilerin gelişmişlik seviyelerine ya da sosyo-ekonomik yapılarında göre farklılık gösterebilmektedir (Doğan ve Can, 2016: 11). Ülkeye gelen DYY'ler vasıtasıyla istihdam olumlu anlamda etkilenebilmektedir. DYY'lerin istihdam üzerindeki etkileri söz konusu farklılık faktörlerine göre iki ayrı şekilde sınıflandırılmaktadır. Bunlardan birincisi; ana ülkedeki işçilik ücretlerin yükselmesini engellemek amacıyla yatırımların işgücü maliyetinin düşük olduğu ülkelere yönlendirilmesidir. Diğer etken ise yatırım yapılan ülkede daha fazla satış yapılarak hem gelirleri hem de istihdamı artırmaktır (İyibozyurt, 2001: 147).

DYY'lerin istihdamı olumlu yönde etkileyebilmesi için faaliyette bulunulacak işletmelerin emek yoğun üretim yapan işletmeler olması gerekmektedir. Çünkü istihdamın olumlu anlamda etkilenebilmesi üretim artışının işgücüne duyulan ihtiyaç ile birlikte artması sonucunda gerçekleşebilecektir. İstihdamın DYY faaliyetlerinden olumlu anlamda etkilenebilmesi için ihtiyaç duyulan diğer faktörler ise DYY faaliyeti sonucu kurulan işletmenin daha fazla işçi çalıştırma ihtiyacının olması, yatırım yapan yabancı işletme ile yerel işletmelerin tamamlayıcı nitelikte olması ve işletme içi eğitim niteliğinin yüksek olması şeklinde sıralanabilmektedir (Cömert, 2000: 18).

1.6.1.2. Teknoloji Transferi Üzerine Etkisi

Üretimde maliyetlerin düşürülmesi ve ürün kalitesinin artışını destekleyen varlıkların tamamını kapsayan yetenekler teknoloji olarak adlandırılmaktadır. Başta gelişmiş ekonomiler olmak üzere teknolojik yenilikler dünya ticaretine ve sosyal hayata yön verdiği için üzerinde durulan önemli hususlardan birisi olarak kabul görmektedir. Ülkeler üretim maliyetlerini sınırlandırmak ve ürün kalitesini artırmak amacıyla teknolojik altyapılarını daha da geliştirmek durumundadırlar ve bu doğrultuda Ar-Ge faaliyetlerine önemli bütçeler ayırmaktadırlar. Gelişmiş ekonomiler hem teknoloji transferi hem de yeni teknoloji üretme konularında büyük bir rol üstlenmektedirler (Bende-Nabende, 2002: 143).

Teknoloji transferi özellikle az gelişmiş ekonomilerin gelişmişlik düzeyini artırmada önemli bir faktör olarak kabul görmektedir. ÇUŞ'ler, DYY gerçekleştirdikleri coğrafyada faaliyette bulunan yerel işletmelere oranla yeni teknoloji var ve bu kaynakları kullanma yeteneğinden dolayı üretimde ürün çeşitliliği avantajına sahiptirler. Yatırımın gerçekleştirilmesinin üzerinden biraz zaman geçtikten sonra ÇUŞ'lerin mevcut avantajlarını yerel firmalara aktarmasıyla birlikte piyasada rekabet ortamı gelişmektedir. Bu durum sonucu az gelişmiş ekonomilere hem yeni teknoloji transferi

gerçekleşmiş olurken, aynı zamanda da teknik bilgi ve donanım olarak da gelişmeler olduğu görülmektedir (Özalp, 1998: 43).

1.6.1.3. Vergi Üzerine Etkileri

Ev sahibi ülkeler tarafından kendi bünyelerine gerçekleştirilen DYY'ler dolayısıyla ÇUŞ'lerden toplanan gelir vergileri önemli bir gelir kaynağı olarak kabul görmektedir. Fakat burada dikkat edilmesi gereken husus; devlet bütçesine katkı sağlanması amacıyla toplanacak olan gelir vergisi tarifelerinin ÇUŞ'leri caydırıcı nitelikte değil onları teşvik edici nitelikte olması gerekliliğidir. Eğer gelir vergisi oranı yüksek tutulursa yatırımı gerçekleştirecek olan ÇUŞ bu durumdan olumsuz etkilenecektir ve yatırım kararını tekrar gözden geçirme gereği hissedecektir. Fakat vergi oranı ÇUŞ'lerin ana faaliyet gösterdikleri ülkeye oranla daha makul belirlenirse, ülke pazarı ÇUŞ'ler için hem daha cazip olarak kabul edilecektir hem de devlet bütçesi toplayacağı vergilerle doğru bir politika izlemiş olacak ve güçlenecektir.

1.6.1.4. Ödemeler Dengesi Üzerine Etkileri

Ödemeler dengesi, ekonomilerin belirli periyotlardaki dış ekonomik ve mali ilişkilerini gösteren bir tablodur. Aynı zamanda ekonomilerin mal, hizmet ya da sermaye akışları vasıtasıyla dış ülkelerden sağladığı gelirlerin yine dış ülkelere yapılan ödemeler ile denklik durumunu ortaya koyan bir niteliğe sahiptir. Ödemeler bilançosunun denge ya da dengesizlik konumunda olması ekonomiler için dış ödeme gücünün iyileşmesi ya da bozulması yönünde işaretler vermektedir. Bu sebepten ötürü dış ödemeler dengesinin durumu genellikle ekonomiler için uluslararası alanda bir ekonomik ve mali itibar ölçütü olarak kabul edilmektedir (Seyidoğlu, 2013: 82).

DYY'ler yerel piyasayı hedef alarak gerçekleşse dahi yatırımcılar bu projelerden kar elde edebilmektedir. Fakat yatırımcının elde ettiği karı kendi ülkesine taşıması durumunda döviz çıkışa gerçekleşecek olan ülkenin ödemeler dengesi bu durumdan olumsuz etkilenmektedir. Bu nedenden ötürü ev sahibi ülkeler DYY politikalarını belirlerken, söz konusu durumdan etkilenmemek için döviz maliyetleri ve yatırımın sağlayacağı döviz gelirleri arasındaki karşılaştırmayı bu doğrultuda gerçekleştirmek durumundadır (Seid, 2018: 79). DYY'lerin ekonomiler üzerinde gösterdiği etkiler gelişmişlik düzeylerine göre farklılık göstermektedir. Bu doğrultuda DYY'ler GÜ'lerde cari açık oluşmasına sebep olurken, Az Gelişmiş Ülke (AGÜ)'lerde cari fazlaya sebep olabilmektedir. Az GÜde cari fazlaya sebep olmasının altında yatan gerekçe ise ÇUŞ'lerin elde ettikleri karların bir kısmını tekrar yatırıma dönüştürmesi sonucu elde edilen döviz girişlerinden kaynaklanmaktadır (Özalp, 1998: 39). Öte yandan DYY'lerin yatırım yapılan ülkenin dış ticareti yani ihracat ve ithalatına etki edilerek de ödemeler dengesinde açıklık ya da fazlalıklara yol açabilir.

Bu kapsamda DYY'lerin ülke ekonomilerinin ödemeler dengesi üzerinde oluşturduğu doğrudan etkiler iki farklı şekilde gruplandırılabilir. Bunlardan ilkinde göre DYY'ler ile ithal ikamesinin gerçekleşmesi söz konusu olabileceği için ülkelerin ithalat nedeniyle yaşayacağı döviz cinsi ödemelerinde bir azalma yaşanacaktır. Şayet yabancı sermaye kaynaklı ithal ikame gerçekleştirilemiyorsa hem yatırımlar ihracata yönelik gerçekleşmemesi hem de mamül üretimi için gereksinim duyulan ihtiyaçların ithalat yoluyla temin edilmesi nedeniyle ekonomideki dış ticaret kaynaklı açığın daha da artması söz konusu olacaktır. İkinci doğrudan etki ise gerçekleştirilecek olan mamül üretiminin bir bölümü dış pazarlar hedef alınarak üretilebileceği için ihracatı dolayısıyla ihracat kaynaklı döviz girişlerinde bir artış meydana getirmesidir (Şatıroğlu, 1984: 232). Bu durum ise dış alacakları kapayıcı ve hatta dış fazla verilmesine yol açacaktır. DYY'lerin ithalat ve ihracat üzerindeki etkileri çalışmanın 2.bölümünde ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

1.6.1.5. Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) Üzerine Etkileri

GSYİH, ulusal ekonomide belirli bir dönemi kapsayacak şekilde üretime dahil olan tüm üretim faktörleriyle elde edilen mal ve hizmetlerin parasal büyüklüğünün toplamı olarak tanımlanmaktadır (OECD, 1987: 43). Ev sahibi ülkelerin DYY kaynaklı elde ettiği gelirlerin GSYİH üzerindeki etkisini ölçmek için DYY'den sağlanan katkıdan girdilerin arındırılması gerekmektedir. DYY faaliyetini gerçekleştiren yatırımcıların sağladıkları net kazançtan dolayı ev sahibi ülkeye ödedikleri vergiler, ev sahibi ülkenin GSYİH'sı üzerinde olumlu etkilere sebep olmaktadır. DYY'lerin ev sahibi ülke ekonomisine diğer bir katkısı da yerel pazardaki rekabeti artırması olduğu düşünülürse, piyasadaki firmalar da bu rekabet sonucunda verimliliklerini daha da artırması ile birlikte GSYİH söz konusu gelişmelerden olumlu olarak etkilenmektedir. Bu durum dışsal ekonomi olarak da adlandırılmaktadır (Bozkurt, 1984: 5).

1.6.2. Doğrudan Yabancı Yatırımların Olumsuz Etkileri

DYY'lerin bir ülke üzerinde genellikle olumlu etkilerinin olmasının yanında bazı olumsuz etkileri de bulunmaktadır. Ülkeye gelen DYY'ler sayesinde ev sahibi ülke için ihracatta bir artış meydana gelmektedir ve bu gelişme ödemeler bilançosunu olumlu anlamda etkilemektedir. Fakat ev sahibi ülkeye yatırım yapan yabancı firmalar yüksek gelir sağladıkları için ihracatı ikinci plana atabilmektedirler. Bu firmaların üretim faaliyetini yerine getirebilmek adına ihtiyaç duydukları hammaddeleri yurt dışından sağlamaları, elde edilen yüksek gelirlerin ana faaliyet merkezinin bulunduğu ülkeye aktarılması ve böylece ev sahibi ülkenin ödemeler bilançosunun bu durumdan olumsuz anlamda etkilenmesine sebep olmaktadır (Çeken, 2000: 61).

GOÜ pazarlarında faaliyette bulunan büyük firmalar sahip oldukları yüksek teknolojiler sayesinde üretimde geleneksel yöntemler kullanan ev sahibi ülkeler üzerinde üretim verimliliği açısından ezici bir üstünlük kurmaktadır. Böyle bir durumun yaşanması sonucu üretimin bütünlüğü

bozulmaktadır ve üretimde ikili bir yapının meydana gelmesi kaçınılmaz olmaktadır. Söz konusu gelişmelerin yaşandığı bir yatırım ortamında faaliyette bulunan yerel firmalar, uluslararası firmalara karşı üstünlük sağlayamayacağı için pazardan çekilmekte ve böylece pazarda uluslararası firmalar tekel olmaktadır. Bunun sonucunda da tekel konumuna gelen uluslararası firmalar, o pazardaki fiyatlandırmayı tek başına belirleyebilmekte ve yerli tüketici de bu durumdan zarar görebilmektedir (Seyidoğlu, 2003: 678-679).

Ayrıca sermaye yoğun üretimin söz konusu olduğu DYY'ler, üretimde teknoloji yoğun olarak faaliyet göstermektedirler ve bu durum ev sahibi ülkenin istihdamı üzerinde olumsuz etkiler meydana getirebilmektedirler. DYY'lerin en belirgin özelliklerinden birisi olan işletmeler üzerinde denetim fonksiyonu sağlama özelliği, devamında pazarı ele geçirme ve ilerleyen süreçte de ülke yönetiminde söz sahibi olmaya doğru gidebilmektedir. Bu durumun meydana gelmesi sonucunda ev sahibi ülke dolaylı olarak hem ekonomik hem de siyasal bağımsızlığını açık bir şekilde tehlikeye atmaktadır (Cunda, 2019: 74).

1.7. Küreselleşme ve Doğrudan Yabancı Yatırımlar

Küreselleşme olgusu etkisini tüm dünyada göstermeye başlamasıyla beraber ülkeler arası sınırlar ortadan kalkmış ve tüm ülkelerin birbiri ile etkileşim içerisinde olması zorunluluğu baş göstermeye başlamıştır. GÜ'ler kaynak sorunu yaşamazken, GOÜ'lerin sürdürülebilir ekonomik büyüme sürecinde sermaye kıtlığı sorunu yaşaması aslında dünya ekonomisinde kaynakların eşit dağılmamasından kaynaklanmaktadır. Küreselleşme eğilimi ile birlikte ülkeler arası sınırların ortadan kalkması ile beraber tüm dünya ülkeleri arasındaki entegrasyon sağlanmaya başlamış ve sermaye dolaşımının serbestleşmesi gündeme gelmeye başlamıştır. Bu doğrultuda başta sermaye sorunu yaşamakta olan GOÜ'ler için DYY'ler, bu sorunu gidermede önemli birer etken olarak görülmektedir (Ayaydın, 2010: 133).

1.7.1. Küreselleşmenin Tanımı ve Gelişimi

Karmaşık bir kavram olarak nitelendirilen küreselleşme kavramı, birçok farklı tanımlama ile ele alınmaktadır. Kavramı açıklamada ortak bir paydada buluşulamamasının altında yatan temel sebep ise bilim insanlarının ideolojileri ve dünya görüşlerindeki farklılıklardan kaynaklanmaktadır (Tağraf, 2002: 35). Farklı tanımlamalardan bir tanesi ele alındığında, küreselleşme, “artan sermaye, mal ve hizmet hareketliliği ile birlikte ülke sınırlarının ortadan kalktığı ekonomik bütünleşme ve ulusal ekonomilerin küresel piyasalarda kendine yer edinme sürecinde farklı coğrafyalardaki ülkeler arasında hem iletişim hem de etkileşimin artması ve birbirlerine karşı bağımlılıklarının daha da artması” olarak tanımlanabilmektedir (Aktel, 2001: 221).

Hangi kavramlarla ilişkili olduğu, yeni ya da eski bir kavram olup olmadığı ve sonuçlarının neler olduğu göz önünde bulundurularak yapılan tanımlamaya göre ise küreselleşme; sosyal ilişkilerin dünya çapında artış göstermesi ve ülke sınırlarının kalkarak coğrafi olarak farklı konumlardaki ülkelerle bağlantı kurulması olarak tanımlanmaktadır (Giddens, 2013: 64).

Uluslararası Para Fonu (IMF) tarafından yapılan küreselleşme tanıma göre ise küreselleşme, “uluslararası şirketler gibi güçlü yeni şirketlerin piyasaya girişi, bilgisayar teknolojisinin iletişim ve enformasyon alanındaki hızlı gelişimi, çoğu ülkede regülasyon siyasetinin kabullenilmesidir” (Demirel, 2006: 107).

Küreselleşme aslında yeni bir olgu olmamakla birlikte tarihsel süreç içerisinde ilk olarak ortaya çıktığı andan günümüze dek kullanımı daha da yaygın hale gelmiştir. Başlangıç tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte insanlık tarihi kadar eskiye dayandığı ve sivilleşme girişimleri sonucu ortaya çıktığı düşünülmektedir (Yakut, 2010: 6). Küreselleşme kavramı literatürde ise ilk olarak The Economist dergisinde yayınlanan bir yazıda 4 Nisan 1959 tarihinde kullanılmaya başlanmıştır (Aktel, 2001: 195).

II. Dünya Savaşı’nın sona ermesi ile devam eden süreçte IMF, OECD, GATT ve Dünya Bankası gibi uluslararası organizasyonlar kurulmuş ve bu organizasyonların faaliyete geçmesi küreselleşme sürecini de hızlandırıcı bir etki göstermiştir. Bu dönemde (1950-1960) küresel bazda hem üretim hem de ticari faaliyetlerde artış meydana gelmiştir ve buna bağlı olarak DYY’ler da artış eğilimine girmiştir (Şen, 1998; 182).

1970’li yıllar açısından bakıldığında Bretton Woods Sistemi çökmüş ve beraberinde sabit kur sisteminden vazgeçilmiştir. Böylece başta GÜ olmak üzere sermaye hareketleri üzerindeki sınırlamalar kaldırılmaya başlamış ve bu nedenle söz konusu dönem küreselleşme açısından bir dönüm noktası olarak kabul görmektedir. Petrol fiyatlarındaki dört kat seviyelerinde görülen artış ve devamındaki süreçte GÜ açısından bir ekonomik durgunluk dönemi meydana gelmiştir. Sermaye hareketliliğinin GÜden ziyade GOÜ’lere doğru akış göstermesi ülkeler arasındaki rekabeti artırıcı sonuçlar doğurmuştur. Tüm bu gelişmelerin neticesinde dünya ticaretindeki artış hızlanmış ve küreselleşme süreci de yeniden başlamıştır (Kazgan, 2002, 92).

Öte yandan küreselleşme sürecini etkileyen bazı faktörler bulunmaktadır. Bu faktörlerin en önemli olanları; teknolojik gelişmeler, ticari ve finansal hayattaki liberalleşme süreci, büyük şirketlerin küresel dengelere göre değiştirdiği şirket politikaları ve teknolojik gelişmeler sonucu tüketicilerin tercihlerinde meydana gelen değişimler olarak sıralanabilmektedir (Ecevit, 2008: 35).

Jack Trout tarafından 2006 yılında kaleme alınan The New Positioning (Yeni Konumlandırma) adlı kitapta, küreselleşme kavramının son dönemlerde neden geliştiği üzerinde durulmuştur. Buna

göre küreselleşmenin gelişimi aşağıdaki somut örneklerle ifade edilmiştir (Traut (2006)'dan akt.: Arıboğan, 2008: 61):

- Bilgi üretiminin son 30 yılda fazlasıyla artış göstermesi,
- Basılı bilgi miktarının sürekli olarak yenilenebilir bir artış gerçekleştiriyor olması ve
- New York Times'ın tek bir baskısında yer alan bilgilerin herhangi bir kişinin hayatı boyunca edinebileceği bilgiden daha fazla olmasıdır.

Ayrıca bilişim teknolojisinde zamanla ortaya çıkan gelişmeler, sınır ötesi mal ve hizmet ticaretinde ve sermaye yatırımlarında artışı da beraberinde getirmiştir. Şirketlerin gelir elde etme şekilleri ve gelirin harcanma biçimleri küreselleşme süreci ile birlikte ulusal ölçekten çıkmış ve uluslararası bir boyut kazanmıştır. Ülkeler de söz konusu sürece uyum gösterebilmek için ekonomi politikalarında değişikliğe giderek ekonomik yapılarını uluslararası ekonomik düzene uygun hale getirmiş ve dışa açılma politikası uygulamışlardır (Saruhan, 2010: 136). Bilginin erişilebilirliğinin kolay hale gelmesi ve yayılım hızının artması sonucu ülkeler arası entegrasyonların gerçekleşmesi kolaylaşmıştır. Ülkeler arasındaki ticari ve ekonomik sınırların kalkması beraberinde sermayenin düşük maliyetli üretim gücünün olduğu coğrafi bölgelere kaymasına neden olmuştur. Özellikle ÇUŞ'lerin başı çektiği söz konusu entegrasyon sürecinde DYY de hammaddenin bol, işçilik ücretin düşük ve pazarın büyük olduğu bölgelere doğru akış göstermiştir. Günümüzde başta gelişmiş ve GOÜ'ler olmak üzere nerdeyse ülkelerin tamamı kendilerine DYY akışı sağlama çabası içerisindeyler. Bunun altında yatan temel gerekçe ise gelişmiş ve GOÜ'ler arasındaki hayat standartları farkının açılmamasını, küresel gelir dağılımının adaletli bir şekilde gerçekleşmesini sağlamaktır (Güven, 2008: 75). Küreselleşme sürecinde GOÜ'ler DYY'leri güvenli, sürekli kendini yenileyen ve reel ekonominin büyümesine en güçlü desteği sunan yatırım türü olarak gördükleri için ülkelerine DYY çekebilmek adına serbestleşme girişimlerinde bulunmaktadır (Saygılı, 2001: 174).

DYY'lerin dünyadaki hareketi incelendiğinde İngiltere'nin özellikle 19. yy'nin tamamında ve 20. yy'nin ilk yarısında yurt dışı sermaye ihracında ilk sırada olduğu görülmektedir. İngiltere, İkinci Dünya Savaşı dönemine kadarki süreçte özellikle başta sömürgeleri ve Latin Amerika ülkeleri olmak üzere az gelişmiş ekonomilere en fazla yatırım yapan ülkedir. İngiltere'yi aynı dönemde sırasıyla takip eden ülkeler Amerika Birleşik Devletleri, Fransa ve Almanya olmuştur (Saruhan, 2010: 137). İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde uluslararası sermaye hareketlerinde önemli bir artış olmuş ve sermaye hareketlerinin yapısında 1950'li yıllardan sonra bazı değişimler meydana gelmiştir. Bu değişimlerden bazıları, DYY'lerin uluslararası sermaye yatırımlarında çok büyük bir yere sahip olması, DYY faaliyetlerinin neredeyse tamamının ÇUŞ'ler tarafından yapılması, ABD'nin gelişmesi ve DYY'lerde üstünlük kurarak belirleyici unsur haline gelmesi ve endüstriyel yatırımların önem kazanmaya başlaması olarak sıralanabilmektedir (Yavan ve Kaya, 2003: 22).

1.7.2. ÇUŞ ve Üretimin Küreselleşmesi

Çalışmanın bu kısmında öncelikle DYY'lerin en önemli kaynağı olan ÇUŞ'ler ele alınacaktır. Bu kapsamda ÇUŞ'lerin özellikleri, türleri ve tarihsel gelişimlerine yer verilecektir. Devamında ise dünya ekonomisinde ÇUŞ'lerin giderek önem kazanması ve dış ticaretin belirleyicisi olan ve üretim ve yatırım faaliyetlerinin sınır ötesi ülkelere yayılmasını ifade eden üretimin küreselleşmesi kavramı irdelenecektir.

1.7.2.1. ÇUŞ'lerin Özellikleri ve Türleri

Günümüzde etkisini her sektörde en derinden hissettiren teknolojik gelişmeler ve uluslararası ticari faaliyetler kapsamındaki serbestleşme hareketleri sonucunda yeni bir küresel ekonomik model ortaya çıkmaktadır. Söz konusu küreselleşme hareketinin en önemli faktörlerinden birisi de geçmişten günümüzde birçok kaynakta uluslararası şirket, uluslarüstü şirket ve uluslarötesi şirket gibi farklı kavramlarla ifade edilen ÇUŞ'lerdir (Koçtürk ve Eker, 2012: 35; Robinson, 1972: 67).

ÇUŞ'lerin her ne kadar 19.yy'da ortaya çıktığı ifade edilse de aslında bu şirketlerin varoluşu 1500'lü yıllara dayanmaktadır. 16.yy'da büyük çaplı şirketler farklı ülkelerdeki şirketlerle ticari faaliyetlerde bulunmaktaydılar ve bu ticari faaliyetlerin en yaygın olanları baharat, alkollü ve alkolsüz içki ve kürk üzerine gerçekleşmiştir. Sömürgeciliğin yaygın olduğu 16.yy'da bu şirketler daha çok ülkelere bağlı sömürge ülkeler ile ticaret yapmışlardır (Özalp, 1986: 199). ÇUŞ'lerin tarihsel süreçteki gelişim evreleri;

- I. Ticari kapitalizm ve sömürgecilik (1500-1800),
- II. Girişimci ve finansal kapitalizm (1800-1875),
- III. Uluslararası kapitalizm (1875-1960),
- IV. Çok uluslu kapitalizm (1945-1960) ve
- V. Kapitalizmin küreselleşmesi (1960 ve sonrası) şeklinde sınıflandırılmaktadır (Aslan, 2005: 12).

ÇUŞ kavramı için literatürde birçok farklı tanımlama yapıldığı görülmektedir. Bu tanımlamalardan bazıları ele alınacak olursa, tek bir ulusal hükümetin kontrolü altında olmayan ve birden fazla ülkede sürekli faaliyetlerde bulunan ve yasal bir statüye sahip olan işletmeler, ÇUŞ'ler olarak kabul görmektedir (Livingstone, 1975: 6). Birleşmiş Milletler (BM) ise ÇUŞ'leri, hukuki yapısı ve faaliyet alanlarına göre ayırt edilmeksizin iki ya da ikiden fazla ülkede faaliyette bulunan; bir ya da daha fazla karar alma sistemini destekleyici merkezi bulunan; ticari ya da ekonomik bilgi ve gelişmeleri kendi birimleri ile paylaşan ekonomik birimlerden oluşan organizasyonlar olarak tanımlamaktadır (Yavuz ve Sivrikaya, 2011: 14).

Bir diğ er tanıma g ore ise bir işletmenin çok uluslu olarak kabul edilmesi için iki farklı görüş olduğu ve bu görüşlerden birine g ore işletmenin sahip olduğu toplam varlıkların %20'si farklı ülkelerde ise bu işletme çUş statüsünde iken, diğ er bir görüşe g ore ise işletmenin çok uluslu kabul edilmesi için farklı ülkelerdeki faaliyetlerden sağladığı gelirin toplam gelir içerisindeki payı %35 seviyesinin üstünde olması gerekmektedir (Tağraf, 2012: 37-38).

 Uő'lerin geçmişten günümüze olan gelişimi konusu üzerinde farklı görüşler bulunmaktadır. Bir görüş, çUş'lerin küreselleşme sürecinin başlaması ile birlikte ve tüm dünya ticareti üzerindeki değişimlerden faydalanarak gelirlerini artırdıklarına kanaat getirmektedir. Diğ er görüş ise, çUş'lerin varlığının çok eski dönemlere dayandığı ve ithalat üzerinden farklı ülkelerle bağlantıda bulunduklarını fakat şirketin ürettiği ve pazarladığı ürünlere erişim kolaylığının tüm dünya ülkeleri tarafından aynı olmadığı hususu üzerinde fikir beyan edildiği üzerinedir (Oran, 2020: 4).

Bu çerçevede çUş'lerin sahip olması gereken temel ortak özellikleri řu şekilde sıralanmaktadır (Doğan, 2002: 36; Mastar  zcan, 2016: 9; Yıldırım, 2019: 10):

- Birden fazla ülkede faaliyet göstermektedirler.
-  Uő'ler, birçok farklı ülkeye yavru ya da bağlı şirketler kurarak ya da o ülkede faaliyet gösteren bir şirketi satın alarak o ülkeye doğrudan yatırım yaparlar.
-  Uő'ler, yabancı ülkelerde hem yatırım yaparlar hem de o ülkelere teknolojik donanım, kalifiye yönetici ve personel kadrosu ve örgütsel yönetim kültürü transferi yaparlar.
- İleri teknolojik imkanlara sahip çUş'lerde Ar-Ge faaliyetleri de diğ er şirketlere oranla çok daha fazla gelişmiştir.
- Homojen bir yönetim politikası uygulanır ve şirketin tüm birimleri arasında bir uyum bulunur.
- Faaliyetlerin denetlendiği bir genel merkez bulunmaktadır ve bu merkez diğ er ülkelerde faaliyette bulunan yavru şirketleri kontrol eden bir yapıdadır.
- Ölçek ekonomisi kullanarak büyük kapsamlı üretim ve dağıtım yaparlar.
-  Uő'ler güçlü sermaye yapılarına sahiptirler.

Literatürde birçok farklı şekillerde sınıflandırmaya tabi tutulan çUş'lerin genel bir sınıflandırma kriteri olmamasına karşın, Perlmutter tarafından 1969 yılında yönetim merkezlerine göre yapılan sınıflandırma yaygın olarak kullanılmaktadır. Perlmutter (1969)  Uő'leri;

- I. Tek merkezli çUş'ler,
- II. Çok merkezli çUş'ler ve
- III. Dünya merkezli çUş'ler olarak 3 farklı ayrıma tabi tutmuştur (Kaplan, 2012: 60).

Tek Merkezli Şirketler: Tek merkezli ÇUŞ'lerde karar alma ve uygulama birimi tek bir ülkede merkezileştirilmiştir ve şirket ile ilgili tüm kararlar bu merkezden alınmaktadır (Balkaoui, 1991: 100). Ana şirkete bağlı olan alt şirketler, bağlı bulundukları ana şirketin alacağı tüm kararları uygulamak ve ana şirketin benimsediği politikaların dışına çıkmamakla yükümlüdür. Farklı ülkede faaliyette bulunan bağlı şirketler ise stratejik ya da yapısal problemlere çözüm üretmede daha özgür bir yapıya sahiptirler (Sağlar ve Tuan, 1998: 27).

Çok Merkezli Şirketler: Çok merkezli ÇUŞ'lerde, karar verme ve uygulama birimi farklı kıstaslara göre belirlenen birden çok yerel merkezde toplanmaktadır. Söz konusu farklı merkezleri belirlemede kullanılan kıstaslar ise ürün ve hammadde çeşidine, pazar koşullarına ya da faaliyet gösterilen coğrafik bölgelerin konumuna göre belirlenmektedir. Ana şirkete bağlı olarak çalışan alt şirketler faaliyet gösterdikleri mevcut ülkenin şartlarına göre alacakları kararları genel merkeze göre değil de faaliyette bulundukları ülkedeki merkeze bağlı olarak alabilmekte ve böylece karar alma ve uygulama konusunda daha özgür bir yapıda olmaktadır (Balkaoui, 1991: 102). Fakat çok merkezli şirketlerde alt şirket statüsünde bulunan bağlı şirketler her ne kadar faaliyette bulundukları ülkenin yerel koşullarına uyum sağlayacak yapıda olsalar da aynı zamanda dünyanın birçok farklı ülkesinde kurulacak bağlı şirketlerle uyum içerisinde faaliyet gösterecek bir yapıya ve yine tek bir merkezden koordine sağlanmasına ihtiyaç duymaktadırlar (Sağlar ve Tuan, 1998: 27).

Dünya Merkezli Şirketler: Bu tür bir organizasyonda şirket yönetiminde evrensel bir anlayış mevcuttur. Alt şirketler faaliyette bulundukları ülkelerde ana merkezden daha bağımsız hareket etmektedirler ve o ülkenin tüm ekonomik ve sosyal koşullarına uyum göstermektedirler. Şirketin önemli mevkilerindeki kadrolarda milliyet ayrımı yapılmamaktadır (Mastar Özcan, 2016: 10).

1.7.2.2. Dış Ticarete ÇUŞ'lerin Etkisi ve Gücü

Piyasa ekonomisi ile ekonomik bütünleşmenin etkilerindeki önemli artış ve küreselleşmenin etkisi ile birlikte uluslararası alandaki gerek ticari gerekse finans faaliyetlerindeki serbestleşmenin bir sonucu olarak ÇUŞ'lerin günümüzdeki önemi ve etkisi her geçen gün daha da artmaktadır (Yıldırım, 2019: 15). ÇUŞ'lerin küresel etkilerini açıklamak için bazı araştırmacılar, 21.yy'da dünyadaki yönetim hakimiyetinin söz konusu işletmeler tarafından ele geçirileceğini ifade etmişlerdir. Bu doğrultuda dünya ticaretinin üçte ikilik bir oranının, sayıları yaklaşık 38.000 kadar olan ÇUŞ'ler tarafından yönetildiği konusuna vurgu yapılmaktadır. Günümüz dünya düzeninde ekonomiye hükümetler değil de merkezi Londra, New York, Tokyo, Paris, Frankfurt gibi uluslararası finansal pazarlarda faaliyette bulunan ÇUŞ'lerin yönetim kademelerinde bulunan kişiler yön vermektedir. Bunun bir sonucu olarak da dünya ticareti, uluslararası düzeyde ticari faaliyette bulunan ÇUŞ'lerin yön verdiği bir alt organizasyon halini aldığı görülmektedir (Aydın, 2019: 69-70).

ÇUŞ'ler, dünyada nereye yatırım yapılacağı, üretim tesisi kurulması için uygun konumların nereler olduğu, ticari hayatın temel yapı taşı olan yeni teknolojilerin hangi ülkelere ve nereden götürüleceği gibi konularda belirleyici unsurdurlar. Bu nedenle ÇUŞ'ler küreselleşme ile beraber oluşan yeni dünya düzeninin en önemli faktörlerinden birisi olarak kabul edilmektedir (Aktan ve Vural, 2005: 6).

ÇUŞ'lerin küresel ekonomide kendine bu ölçüde önemli yer edinmesine sebep olan bazı etmenler bulunmaktadır. Bu etmenler; farklı ülkelere yatırım yaparak şirketin karşılaşılabileceği riskleri minimuma indirmek, arbitraj işleminde bulunarak kazanç sağlamak, yatırıma uygunluğu tespit edilen ülkelerdeki yerel işletmelere karşı teknoloji üstünlüğü gücüne sahip olmak, ana faaliyette bulunulan merkez ülkedeki hedeflenen kar seviyesine farklı ülkelerde yapılan yatırımlar sayesinde ulaşabilmek ve bu sayılan tüm etmenler sayesinde kârlarını maksimum kılabilme (Aktan ve Vural, 2006: 36). Şirketler kendi ülkelerinde faaliyet gösterirken pazarın doyum noktasına ulaşması sonucunda hedeflenen kâr seviyesine erişmek için üretimlerini farklı ülke pazarlarına yönlendirmektedirler. Yani ulusal pazar şirketin hedeflerini karşılamakta yetersiz kalmaktadır ve şirket hedefleri doğrultusunda yeni dış pazarlara açılmaktadır (Özalp, 1986: 35).

ÇUŞ'lerin uluslararası ticarete etkin rol almasını sağlayan diğer bir etmen ise küreselleşme ile beraber dünya ticaretindeki serbestleşme hareketidir. II.Dünya Savaşı sonrasında ülke yönetimleri, ticari ve ekonomik hayatı hızlandırmak için müdahaleci politikaları azaltarak, ekonomi ve finans alanında serbestleşme politikaları izlemişlerdir. Söz konusu serbestleşme hareketi ile birlikte ÇUŞ'ler için yeni faaliyet alanları meydana gelmiştir. Süreç beraberinde ticari hayatın daha güvenli bir şekilde işlemlerini kolaylaştıracak olan IMF, Dünya Bankası, Dünya Ticaret Örgütü, Genel Gümrük Tarifeler ve GATT gibi kurumların kurulmasını beraberinde getirmiştir (Özalp, 1986:34).

Her geçen gün daha da büyüyerek uluslararası ticaret ve dünya düzeninde söz sahibi olan ÇUŞ'ler içerisinde 2020 yılında en fazla gelir elde edenler Tablo 3'te gösterilmektedir.

Tablo 3: 2020 Yılı Fortune Global 500 Listesindeki İlk 10 ÇUŞ'ler ve Gelirleri (Milyon \$)

Sıra	Şirket Adı	2020 Yılı Şirket Geliri (Milyon \$)
1	Walmart	\$ 523,964
2	Sinopec Group	\$ 407,009
3	State Grid	\$ 383,906
4	China National Petroleum	\$ 379,130
5	Royal Dutch Shell	\$ 352,106
6	Saudi Aramco	\$ 329,784
7	Wolkswagen	\$ 282,760
8	BP	\$ 282,616
9	Amazon	\$ 280,522
10	Toyota Motor	\$ 275,288

Kaynak: Fortune, Global 500 / 2020

ÇUŞ'ler, uluslararası ticaret ağı içerisinde faaliyette bulundukları tüm ekonomilerde güçlü teknolojik altyapı sistemleri, diğer işletmelere oranla çok daha yüksek avantajlı sermaye yapıları, gelişmiş ekonomik ağları sayesinde daha çok gelişmekte olan ekonomiler başta olmak üzere faaliyet gösterdikleri tüm ekonomilerde, ülke politikalarına kendi istekleri doğrultusunda yön verebilmektedirler. Hem üretim maliyetlerini sınırlandırabilme hem de karlarını artırabilme doğrultusunda faaliyette bulunulan yer neresi olursa olsun oraya üretim tesisi kurup, bu tesisi gelişmiş teknolojik altyapı sistemiyle ve kalifiye elemanlarla donatabilen ÇUŞ'ler, uluslararası ağlarda gerek ekonomik gerekse de siyasi oluşumlar üzerinde etki oluşturabilecek etki ve güce sahip olan organizasyonlardır (Yıldırım, 2019: 20).

1.7.2.3. Üretimin Küreselleşmesi

Küreselleşme süreci kapsamında en önemli unsurlardan bir tanesi olan üretimde küreselleşme kavramı, ülke sınırlarında faaliyet gösteren şirketlerin üretim ve yatırım faaliyetlerini sınır ötesi ülkelere yaymasını ifade etmektedir. Daha geniş bir tanımla uluslararası üretim ve doğrudan yatırım faaliyetlerinin giderek daha da yaygın hale gelmesi ve sürecin gelişmiş bir hukuksal altyapıyla desteklenmesi sayesinde bu faaliyetlerin önündeki engel teşkil eden olguların ortadan kaldırılmasını kapsamaktadır (Yakut, 2010: 12; Bayraktutan, 2010: 155). Üretimin uluslararası alanda ortak paydaya yayılım süreci olarak da adlandırılabilen bu süreç, İkinci Dünya Savaşı'nın bitimiyle birlikte küresel ekonomide önemli bir itici güç olan ÇUŞ'lerin, üretim faaliyetlerini dünyanın farklı bölgelerine uzanacak kadar yaymaları olarak da tanımlanabilmektedir (Göngen, 2013: 123).

Küreselleşen ekonomi ve ticari sınırların yok olması süreci ile birlikte, şirketler pazarlarını genişleterek tüm dünyaya yayılmışlardır. Bunun sonucu olarak rekabet de ulusal ölçekten küresel ölçeğe geçiş göstermiştir. Dünya ticaretinde önemli pay sahibi olmaya başlayan ve böylece dünya ekonomisine de yön veren ÇUŞ'ler, başka şirketlerle birleşme ya da şirket evliliği gibi adımlar atarak daha da büyük birer oluşum haline gelmişlerdir. Bu şirket birleşmelerinin temel gerekçesi ise yeni oluşan küresel rekabet ortamında ayakta kalıp faaliyetlerini giderek büyütmenin tamamen döneme ayak uydurarak yeni ürünler geliştirmekten geçiyor olmasıdır. Bu sebepten ötürü şirketler, farklı konularda faaliyet gösteren ve uzmanlaşmış kadrolara sahip şirketlerle birleşmeler gerçekleştirmektedir ve böylece de üretim sürecinde küreselleşme faaliyetleri de gün geçtikçe hız kazanmaktadır (Yakut, 2010: 12; Karakoç, 2003: 18).

Üretimin küreselleşmesi ile birlikte uluslararası sermaye akışı, yüksek seviyelere erişmiş ve dünya ekonomisi için çok önem arz eden bir aktör konumuna gelmiştir. Fakat söz konusu durum GOÜ'ler açısından olumlu tarafların yanında bazı olumsuz durumların da oluşmasına ortam hazırlamıştır. GOÜ'ler de ucuza emek ve hammaddeye erişim sağlamak üzere yoğun ihracat çabalarında bulunmakta ve bu durum neticesinde gelişmiş ülke ekonomileri ile arasındaki hem zenginlik hem de gelişmişlik düzeyi farkının daha da artmasına sebep olmaktadır. Yani

görülmektedir ki üretimin küreselleşmesi aslında gelişmiş ülke ekonomilerinin refahını geliştirmekte olan ve az gelişmiş ülke ekonomilerinden daha fazla artırmaktadır (Aktel, 2001: 198; Aslan, 2007:13).

1.8. Doğrudan Yabancı Yatırımlarda Son Dönem Gelişmeleri

Dünya tarihine bakıldığında yabancı sermaye hareketlerinin II. Dünya Savaşı sonrası dönemde hız kazandığı görülmektedir. Ayrıca uluslararası ekonomik yapının 1960'lı yıllardan başlayarak bir değişim hareketine girmesi sonucu, DYY da önem kazanmaya başlamıştır. Fakat yaklaşık 30 yıl kadar bir süre DYY'lere karşı bir güvensizlik ortamı bulunduğu bilinmektedir. DYY'lerin yayılma hızının artışında Avrupa Birliği (AB)'nin kurulması önem arz etmektedir. Söz konusu süreçte doğal kaynaklar (özellikle petrol) açısından zengin olan ülkelere doğru bir DYY akışı olduğu bilinmektedir. İlerleyen yıllarda dünyada baş gösteren petrol sorunu ile birlikte DYY hareketleri bir yavaşlama göstermiş ve gerçekleşen yatırımlar da Amerika sermayesi ağırlıktadır (Altınöz, 2020: 29).

1990 dönemlerinde GOÜ'ler için yabancı sermaye hareketlerinden pay almanın önemi iyice hissedilmiştir ve bu doğrultuda somut adımlar atılmaya başlanmıştır. Bu yıllarda dünya genelindeki DYY hacmi 202 milyar \$ seviyelerinde bulunmaktaydı. GOÜ'lerin bu hacimden aldıkları pay özellikle birkaç bölgede toplanıyordu. Söz konusu DYY hacminden GOÜ'lere düşen payın %65'i Asya, %30'u Güney Amerika ve yaklaşık %3'lük kısmı da Afrika bölgesindeki ülkelere gerçekleşmiştir (Aydemir vd., 2012: 76).

2000'li yıllara gelindiğinde küreselleşme hareketinin dünya genelinde etkisini hissettirmesi ve ülkeler arası ticari sınırların ortadan kalkması dolayısıyla DYY'lerde önemli bir sıçrama olduğu gözlemlenmektedir. O süreçten günümüze gelene dek DYY'lerde belirli aralıklarla dalgalanmalar olduğu görülse de DYY'ler genel olarak bir artış trendi içerisindeyler. 2008 yılından günümüze gelene kadarki süreçte dünya, GÜ ve GOÜ için DYY hacmine ilişkin veriler Tablo 4'te sunulmaktadır.

Tablo 4: Dünya, GÜ ve GOÜ'lere Ait DYY Hacimleri (Milyon \$)

YIL	DÜNYA		GÜ		GOÜ	
	GİRİŞ	ÇIKIŞ	GİRİŞ	ÇIKIŞ	GİRİŞ	ÇIKIŞ
1980	54.396	52.085	46.976	49.357	7.396	2.728
1990	204.886	243.875	170.177	230.747	34.649	13.108
2000	1.356.613	1.163.731	1.119.102	1.071.786	231.589	88.778
2005	947.706	833.179	585.747	704.646	331.298	110.487
2010	1.396.203	1.396.034	710.394	988.493	622.011	357.035
2014	1.403.865	1.366.900	669.561	848.356	677.340	446.188
2015	2.041.770	1.708.088	1.274.405	1.275.585	729.889	400.401
2016	1.983.478	1.543.239	1.265.245	1.103.818	651.979	414.234

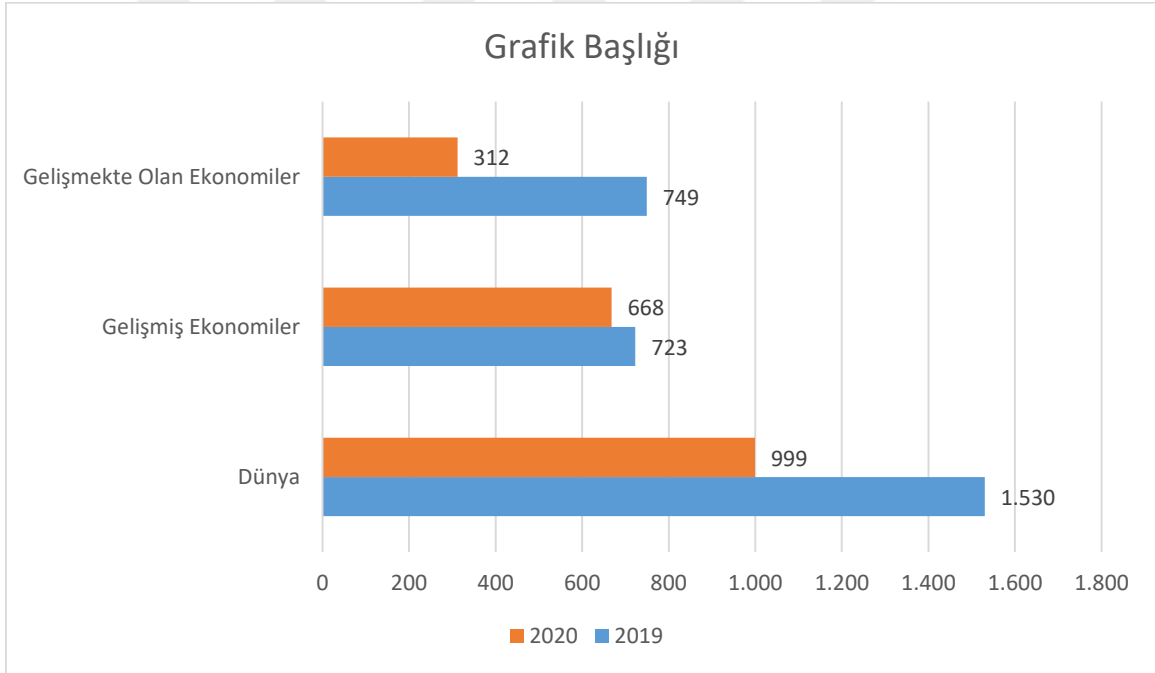
Tablo 4: (Devamı)

YIL	DÜNYA		GÜ		GOÜ	
	GİRİŞ	ÇIKIŞ	GİRİŞ	ÇIKIŞ	GİRİŞ	ÇIKIŞ
2017	1.700.468	1.600.984	950.150	1.095.155	700.636	467.357
2018	1.495.223	986.351	761.391	534.028	699.306	414.747
2019	1.539.880	1.313.770	800.239	916.879	684.723	373.102
2020	998.891	739.872	328.540	353.937	670.372	385.936

Kaynak: UNCTAD verileri yardımıyla yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 4 incelendiğinde DYY hacimlerinde 2008 yılından 2009 yılına geçiş yapılırken bir azalma olduğu gözlemlenmektedir. Bu azalmanın temel sebebi olarak dünyanın içerisinde bulunduğu küresel kriz ortamının DYY üzerindeki etkisi olarak yorumlanmaktadır.

Grafik 1: 2019-2020 Dönemi DYY Girişleri (Milyar \$)

Kaynak: UNCTAD verileri yardımıyla yazar tarafından oluşturulmuştur.

2020 yılı için Dünyadaki en fazla DYY çeken ülke sıralaması Tablo 5'te sunulmaktadır.

Tablo 5: 2020 Yılı Dünya'da En Fazla DYY Girişi Olan 10 ülke (Milyar \$)

Sıra	Ülke	DYY Hacmi
1	ABD	156
2	Çin	149
3	Hong Kong	119
4	Singapur	91

Tablo 5: (Devamı)

Sıra	Ülke	DYY Hacmi
5	Hindistan	64
6	Lüksemburg	62
7	Almanya	36
8	İrlanda	33
9	Meksika	29
10	İsveç	26

Kaynak: UNCTAD

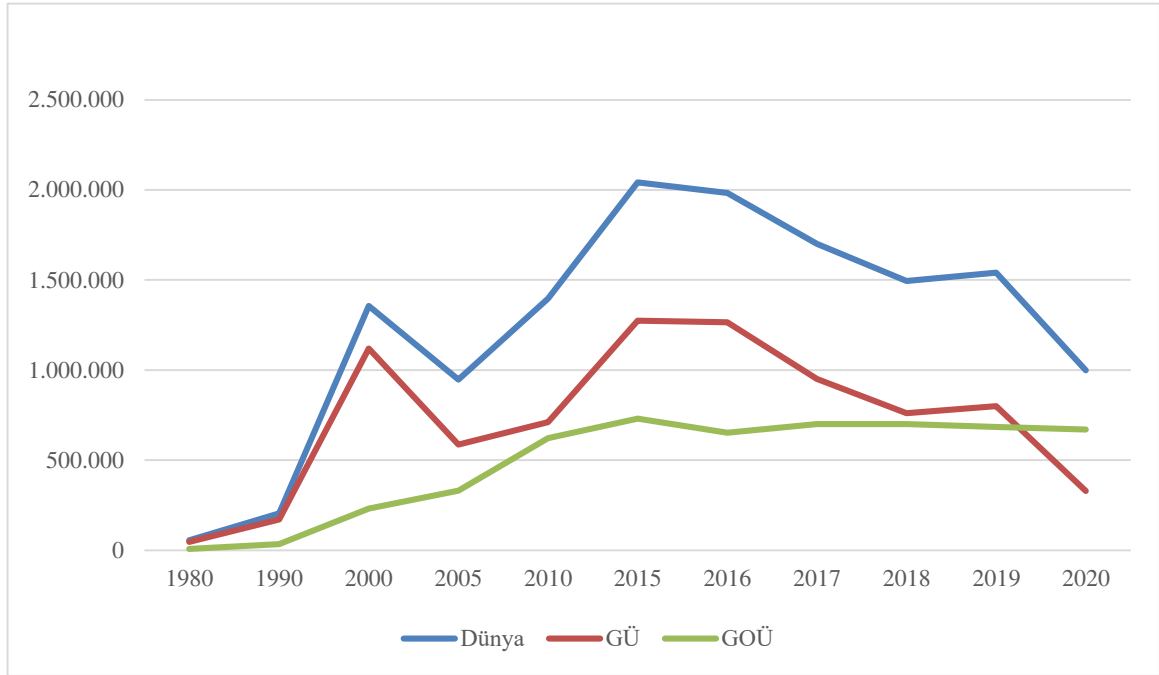
Tablo 5’te 2020 yılında en fazla DYY çeken ülkenin ABD olduğu ve onu Çin ve Singapur’un takip ettiği görülmektedir.

Türkiye her ne kadar bu tabloda kendine yer bulamamış olsa da GOÜ’ler açısından Dünya’daki 20 büyük pazar arasında yer almaktadır. Bu pazarda kendine yer edinebilmesinin altında yatan bazı sebepler ise uygun altyapı sistemlerinin varlığı, ucuz ve donanımlı insan kaynağına erişim imkanı sunması ve yeterli enerji ve teknolojik altyapıya sahip olması sayılabilir (Altunöz, 2020: 31).

Ülkeler için küresel anlamda uluslararası pazarlar ile bütünleşmede bir araç olarak kabul edilen DYY, özellikle günümüzde sermaye açısından kısıtlılık içeren GOÜ’ler için oldukça önemli bir husus haline gelmiştir (Luo vd., 2010: 68). Gerek nitelikleri gerekse de miktarları açısından ele alındığında DYY, GOÜ’ler için büyük önem taşımaktadırlar. Bu doğrultuda GOÜ’ler iç pazarı DYY için daha cazip hale getirmeye yönelik politikalar geliştirmektedirler. Çünkü DYY, GOÜ’ler için hem kalkınmada hem de bütçe açıklarının finansmanında önemli bir rol üstlenmektedir (Afşar, 2004: 87).

Aşağıdaki grafikte 1980-2020 dönemi için DYY’lerin küresel olarak Dünya, GOÜ, GÜ ve arasındaki dağılımı sunulmaktadır. Grafik 2’de DYY’lerin değişimi çizgi grafikte ifade edilmektedir.

Grafik 2: 1980-2020 Yılı Dünya Geneline DYY'lerin Değişimi (Milyon \$)

Kaynak: UNCTAD verileri yardımıyla yazar tarafından oluşturulmuştur.

Grafik 2’de DYY’lerin dalgalı bir seyir izlediğini fakat GOÜ’lerdeki DYY hareketlerinin daha istikrarlı olduğu açıkça görülmektedir.

Bölgesel anlamla büyüme hedefi olan yatırımcılar için DYY yaparken GOÜ’ler en önemli pazar olarak kabul edilmektedir. DYY girişlerinin GOÜ pazarlarına doğru olmasının temelinde üç önemli etken vardır. Bu etkenlerden birincisi, 1990 yıllarında özellikle GOÜ’ler uyguladıkları yapısal reformlar ile birlikte büyüme beklentilerini geliştirmesi ve bunun sonucunda söz konusu ülkelere yapılan DYY’lerde de bir artışı beraberinde getirmiştir. İkinci özellik, DYY faaliyetinde bulunacak yatırımcıların GOÜ’leri tercih etmesi Güney Amerika ve Avrupa’nın doğusundaki GOÜ’lerin kamu kesimi mal varlıklarını özelleştirme girişimleri ve Asya krizi ile birlikte sorun yaşayan bankaların mal varlıklarını satması ile birleşme faaliyetlerinde bulunmasıdır. Üçüncü etken ise, bazı ülkelerin öncelikli olarak hizmet sektöründe faaliyet gösterebilecekleri ve bu doğrultuda DYY yapabilecekleri pazar arayışında olmalarıdır (CMCG, 2003: 24).

İKİNCİ BÖLÜM

2. DYY VE DIŞ TİCARET İLİŞKİSİNE DAİR AMPİRİK LİTERATÜR

2.1. DYY ve Dış Ticaret Arası Teorik İlişkiler

Mal, hizmet ve sermayenin uluslararası pazarlarda mübadele edilmesi olarak tanımlanan dış ticaret kavramı ülkelerin kendi bünyelerinde olmayan mal ve hizmeti farklı ülkelere temin etmesi ya da ürettikleri mal ya da hizmeti farklı ülkelere pazarlamasıdır. Bu şekilde gerçekleştirilen dış ticaret, ülkeler için sürdürülebilir ekonomik büyümenin ve refah seviyesinin artmasında önemli bir etken olarak kabul edilmektedir. Dış ticaret iki şekilde gerçekleşmektedir ve bunlar ithalat ile ihracat olarak sınıflandırılmaktadır. Ülkelerin sahip oldukları jeopolitik konumlar, komşu ülkeler ile olan ilişkiler, kültür, ulaşım ve teknolojik altyapıdaki gelişmişlik düzeyi ve doğrudan yabancı yatırımlar dış ticareti etkilemektedirler. Söz konusu faktörlerden DYY'ler dış ticaret üzerinde ülkeye yeni teknoloji ve know-how sağlama gibi olumlu etkilere sahiptir. Ulusal pazarlardaki fırsatların değerlendirilmesi açısından dış ticaret ve DYY birbirinin hem tamamlayıcısı hem de alternatifi olarak kabul edilmektedir (Dücan, 2016: 296).

DYY ile dış ticaret arasındaki ilişki Samuelson, Ohlin, Hecksher ve Mundell tarafından ortaya atılan “uluslararası üretim faktörleri, uluslararası ticareti ikame eder” görüşü etrafında yoğunlaşarak gelişme göstermiştir (Liu vd., 2001: 191). DYY ile ihracat arasındaki ilişkinin geçmişi klasik dönem ve neo- klasik döneme kadar uzanmaktadır ve söz konusu ilişkiyi açıklamaya yönelik yapılan çalışmalar ise değişkenlerin birbirinin ikamesi mi yoksa tamamlayıcısı mı olduğu üzerine yoğunlaşmıştır (Çetin ve Şeker, 2013: 122).

DYY'lerden faydalanmada etkinlik sağlanması durumunda ülkelerin ihracat ve ekonomik büyüme rasyolarında olumlu yönde gelişmeler olabilmektedir. Bu etkinliğin sağlanabilmesi için ise yalnızca yatırım yapan ÇUŞ'lerin sağladığı teknolojik destekten faydalanmakla yetinilmeyip buna ek olarak kalifiye işgücü ile hammadde kaynaklarının etkin bir şekilde kullanımı sağlanarak yerel ekonominin uluslararası piyasalarda rekabetçi olarak faaliyet göstermesi desteklenmelidir. Ayrıca, ÇUŞ'lerin de uluslararası pazarlara sundukları mal ve hizmet kalitesini artırıcı politikalar uygulayarak pazar payını genişletmeleri gerekmektedir (Ghazali, 2010: 124).

Diğer taraftan DYY'lerin ülkelere girişi piyasa merkezli ve ihracat merkezli olmak üzere iki şekilde gerçekleşmektedir. Bunlardan ihracat merkezli DYY'lerde bir ülke ya da ÇUŞ'ler farklı bir

ülkede yatırım yapma düşüncesini değerlendirirken o ülkenin sağladığı maliyet avantajı değerlendirmeye tabi tutulmaktadır. Diğer yöntem olan piyasa merkezli DYY’lerde ise bir ülkeye yatırım kararı değerlendirme sürecinde ülkenin ekonomik büyüklüğü ve büyüme oranları göz önünde bulundurulmaktadır (OECD, 2000: 11-12).

Öte yandan DYY vasıtası ile ithalat rakamlarında bir artış meydana gelmesi sonucunda dış ticaret hadleri bu durumdan olumsuz etkilenmekte ve dolayısıyla dış ödemeler bilançosu üzerinde olumsuz etkiler meydana gelmektedir. Söz konusu durumun gerçekleşmesi durumunda ise yurtiçi piyasa verimliliğinde kayıplar ortaya çıkacaktır. Böylece iç pazardaki ürünlerin fiyatları artacak ve yurtiçine yapılan yatırımlar da azalma olacaktır (Ghazali, 2010: 125). DYY’lerin ithal ikame sanayilere yoğunlaştırıldığında, daha önceki zamanlarda ev sahibi ülkeler tarafından ithal edilen malları, yatırımı yapan ülke ya da ÇUŞ tarafından ev sahibi ülke sınırları içerisinde üretme çabası, ithalatı azaltıcı etkilere yol açacaktır (Hossain, 2008: 5).

DYY ile ihracat arasındaki ilişki analiz edildiğinde her iki değişken arasındaki nedenselliğin çift yönlü olduğu kabul edilmektedir. Ev sahibi ülkede durum ihracat açısından ele alındığında, karşılaştırmalı üstünlük temel alınarak bir üretim tabanı oluşturulabilmekte ve böylece DYY girişleri ihracatı teşvik edici bir nitelik sağlamaktadır. ÇUŞ’ler de uluslararası pazarlarda rekabet üstünlüğü sağlayarak karlarını artırmakta ve elde edilen karları da yeni teknolojilerle destekleyerek yeni yatırımlarda değerlendirip gelişme gösterebilmektedirler (Pacheo ve Lopez, 2005: 1165).

DYY ile dış ticaret ve ilişkili bazı farklı değişkenler arasındaki ilişkiyi inceleyen ampirik çalışmalar ulusal ve uluslararası ölçekte olmak üzere iki farklı şekilde gruplandırılarak aşağıda detaylı olarak sunulmaktadır.

2.2. DYY ve Dış Ticaret İlişkisine Dair Ampirik Literatür

Bu bölümde ulusal ölçekte gerçekleştirilen çalışmalar panel veri ve zaman serisi analizi olarak iki grupta sınıflandırılarak kronolojik olarak sunulmuştur.

2.2.1. Panel Veri Analizi Çalışmaları

Zhang ve Song (2000), söz konusu dönemlerde ihracat ve DYY politikalarına önem veren Çin ekonomisi için DYY ve ihracat arasındaki bağlantıyı 1986-1997 dönemi için il bazında panel verilerle analiz etmişlerdir. Analiz sonucunda artan DYY seviyesinin ihracat performansını da olumlu etkilediği tespit edilmiştir.

Camarero ve Tamarit (2004), 13 ülke (Avusturya, Belçika, Danimarka, Finlandiya, Fransa, Almanya, İtalya, Japonya, Hollanda, İspanya, İsveç, İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri) için

1981 birinci çeyrek ve 1998 üçüncü çeyrek dönemi veri setini kullanarak DYY ile dış ticaret arasındaki ilişkiyi incelemişler. Çalışma sonucunda DYY ile dış ticaret arasında tamamlayıcı bir ilişki olduğu saptanmıştır.

Hsiao ve Hsiao (2006), sekiz adet Asya ülkesi (Malezya, Tayvan, Çin, Singapur, Hong Kong, Kore, Filipinler ve Tayland) için DYY ile ihracat arasındaki ilişkiyi panel veri yöntemini kullanarak Grangel Nedensellik testi ile analiz etmişler. Çalışmanın sonucunda DYY'den ihracata tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğu saptanmıştır.

Majeed ve Ahmad (2007), DYY ile ihracat değişkenleri arasındaki ilişkiyi 49 adet GOÜ için 1970-2004 dönemi verilerini kullanarak panel veri regresyon analizi ile test etmişler. Çalışma sonucunda DYY'lerin ihracat üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğu tespit edilirken ihracatın ise DYY girişleri üzerinde bir etkisinin olmadığı saptanmıştır.

Falk ve Hake (2008), 7 Avrupa Birliği ülkesi (Avusturya, Fransa, Almanya, İtalya, Hollanda İsveç ve İngiltere) ihracat ve DYY stoku arasındaki ilişkiyi tespit etmek amacıyla panel veri analizi uygulamışlardır. Analiz sonucunda ihracatın DYY'nin bir nedeni olduğu saptanmıştır.

Fonseca vd. (2009), Portekiz ağırlıklı olmak üzere 15 adet AB ülkesi için DYY ve dış ticaret arasındaki ilişkiyi 1996-2007 dönemi için panel veri yöntemini kullanarak analiz etmişlerdir. Analiz sonucunda elde edilen bulgulara göre Portekiz için DYY ve ihracatın birbiri için ikame konumunda oldukları yani aralarında negatif bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Sapienza (2009), DYY ile ihracat arasındaki ilişkiyi 10 Doğu Avrupa Ülkesi için 1999-2005 dönemi verilerini kullanarak panel veri yöntemiyle analiz etmiştir. Çalışma sonucunda elde edilen bulgulara göre AB ülkelerinden Doğu Avrupa ülkelerine yapılan DYY'ler söz konusu ülkelerin ihracatını da pozitif olarak etkilemektedir.

Anwar ve Nguyen (2011), 1990-2007 dönemi için panel veri kullanarak Vietnam örneği için DYY'nin ithalat, ihracat ve net ihracat üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Çalışma aynı zamanda DYY'nin dış ticaret üzerine etkisini Vietnam kapsamında da sunmaktadır. Ampirik analiz sonucu DYY ve ihracat ile DYY ve ithalat arasında tamamlayıcı bir ilişkinin olduğu ortaya konmuştur. DYY'nin net ihracat üzerindeki etkisi tam örneklem dönemi içerisinde önemsiz seviyede olmasına karşın, Asya mali krizi sonrası dönemde net ihracat ile DYY arasında önemli bir pozitif ilişki bulunduğu saptanmıştır.

Ghosh ve Wang (2011), ABD ve Kanada'nın Hindistan ve Çin'e gerçekleştirdikleri DYY ve ihracat hareketlerini 1989-2001 dönemi verilerini kullanarak panel veri yöntemi ile analiz etmişler.

Çalışma sonucunda elde edilen bulgulara göre Hindistan'a gerçekleştirilen DYY'lerin ihracat performansı üzerindeki etkisi ABD'de Kanada'ya oranla daha güçlüdür.

Simionescu (2014), G-7 ülkeleri için DYY ve dış ticaret arasındaki ilişkiyi panel veri analizi ile incelemiş ve bu doğrultuda 2002-2013 dönemi verilerini ele almıştır. Çalışma sonucunda DYY ile ithalat arasında ve DYY ile ihracat arasında kısa dönemde bir nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilirken, DYY ve dış ticaret arasında ise uzun dönemde tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu saptanmıştır.

Sabra (2015), Akdeniz ülkelerinden birkaçı için 1994-2009 dönemi verilerini kullanarak DYY ile ihracat arasındaki ilişkiyi panel veri yöntemi kullanarak analiz etmiştir. Analiz sonucunda elde edilen bulgulara göre, DYY ve ihracat değişkenlerinin birbirinin ikamesi konumunda olduğu ve aralarında negatif yönlü bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir.

Bano ve Tabbada (2015), Asya'daki GOÜ'ler özelinde 1990-2011 dönemi verileri kullanılarak panel veri analizi yöntemiyle birlikte DYY'lerin makroekonomik etkilerini incelemişlerdir. İnceleme sonucu elde edilen bulgulara göre ise DYY'lerde gerçekleşen %10 seviyelerindeki bir artış sonucunda ekonomik büyüme %1.7 seviyelerinde bir artış göstermekte ve ayrıca ihracatı %1.2 oranında azaltmaktadır.

Kastatovic (2020), DYY girişleri ile ihracat arasındaki ilişkiyi test etmek amacıyla 60 GÜ ve 184 GOÜ kapsamında 1960-2016 dönemi verilerini kullanarak panel veri analizi gerçekleştirmiştir. Yapılan analiz sonucunda DYY girişlerinin ihracatı azaltıcı bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 6: Panel Veri Analizi Çalışmaları

Yazar	Ülke ve Dönem	Yöntem	Değişkenler	Bulgular
Zhang ve Song (2000)	Çin 1986-1997	Panel Veri Analizi	DYY İhracat	DYY ihracat olumlu yönde etkilemektedir.
Camarero ve Tamarit (2004)	13 Ülke 1981-1998	Panel Veri ADF Birim Kök Testi Yaklaşımı	DYY Dış Ticaret	Değişkenler arasında tamamlayıcı bir ilişki mevcuttur.
Hsiao ve Hsiao (2006)	8 Asya Ülkesi	Panel Veri Analizi	Dyy İhracat	DYY'den ihracata doğru tek yönlü bir nedensellik olduğu sonucuna varılmıştır.
Majeed ve Ahmad (2007)	49 Adet GOÜ 1970-2004	Panel Veri Ve Regresyon Analizi	DYY İhracat	DYY ihracatı olumlu yönde etkilerken; ihracat ise DYY girişleri üzerinde herhangi bir etkiye sahip değildir.
Falk ve Hake (2008)	7 AB Ülkesi 1973-2004	Panel Veri Analizi	İhracat Dyy	İhracat DYY'nin bir nedenidir.

Tablo 6: (Devamı)

Yazar	Ülke ve Dönem	Yöntem	Değişkenler	Bulgular
Fonseca vd. (2009)	Portekiz 1996-2007	Panel Veri Analizi	Dyy İhracat	DYY ile ihracat değişkenleri birbirlerini ikamesi konumundadır.
Sapienza (2009)	10 Doğu Avrupa ülkesi 1999-2005	Panel Veri Analizi	Dyy İhracat	DYY'ler ihracatı olumlu yönde etkilemektedir.
Anwar ve Nguyen (2011)	Vietnam 1990-2007	Panel Veri Analizi	Dyy, İthalat, İhracat Ve Net İhracat	DYY ile ihracat ve DYY ile ithalat arasında tamalayıcı bir ilişki saptanmıştır.net ihracat ile DYY değişkenleri arasında bir ilişki bulunmamıştır.
Ghosh ve Wang (2011)	ABD ve Kanada 1989-2001	Panel Veri Analizi	DYY İhracat	ABD'den Hindistan'a gerçekleştirilen DYY'lerin etkisi Kanada'dan Hindistan'a gerçekleştirilenlere oranla ihracat performansı üzerinde daha güçlü etkiye sahiptir.
Simionescu (2014)	G7 Ülkeleri 2002-2013	Panel Veri Analizi	Dyy Dış Ticaret	Kısa dönemde DYY ile ihracat ve DYY ile ithalat değişkenleri arasında nedensellik saptanmıştır. DYY ile dış ticaret arasında ise uzun dönemli ve tek yönlü bir nedensellik tespit edilmiştir.
Sabra (2015)	Bazı Akdeniz Ülkeleri 1994-2009	Panel Veri Analizi	Dyy İhracat	DYY ile ihracat değişkenleri birbirinin ikamesi konumundadır.
Bano ve Tabbada (2015)	Asya'daki GOÜ 1990-2011	Panel Veri Analizi	Dyy Ekonomik Büyüme İhracat	DYY'lerde gerçekleşen %10'luk bir artış sonucunda ekonomik büyüme %1.7 artarken ihracat %1.2 oranında azalır.
Kastarovic (2020)	184 GOÜ ve 60 GÜ 1960-2016	Panel Veri Analizi Meta Veri Analizi	DYY, İhracat, Brüt Yatırım, Döviz Kuru, Dış Talep, ÇUŞ Göstergeleri	DYY girişleri ihracatı azaltıcı bir etkiye sahiptir.

2.2.2. Zaman Serisi Analizi Çalışmaları

O'Sullivan (1993), İrlanda özelinde 1960-1980 dönemi verilerini kullanarak DYY ile ihracat arasında bir ilişkinin var olup olmadığını zaman serisi ve Granger Nedensellik yöntemlerini kullanarak test etmiştir. Çalışma sonucunda ihracat ile ev sahibi ülkeye yapılan DYY girişleri arasında pozitif bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Pain ve Wakelin (1994), DYY ile ihracat arasındaki ilişkiyi İngiltere için 1972:1-1992:2 dönemi üçer aylık veriler ışığında zaman serisi yöntemini kullanarak analiz etmişlerdir. Çalışma sonucunda elde edilen bulgulara göre İngiltere'ye olan DYY girişleri ve ihracat arasında negatif bir ilişki olduğuna karar kılınmıştır.

Liu vd. (2001), 1984-1998 dönemi verileri ile Çin ekonomisindeki DYY ile dış ticaret arasındaki nedensellik ilişkisini incelemişlerdir. Araştırma sonucunda ithalattan DYY'ye doğru; DYY'den ihracata doğru; ihracattan ithalata doğru tek yönlü bir nedensellik olduğu tespit edilmiştir.

Sun (2001), DYY'nin Çin için il düzeyinde ihracat performansı üzerindeki etkisini araştırmıştır. Bu doğrultuda DYY'nin dış ticaret üzerindeki etkisini teorik olarak ele almış, sonrasında DYY'nin Çin'deki bölgeler kapsamında ihracat performansı üzerindeki etkisini ampirik olarak analiz etmiştir. DYY'nin ihracat üzerindeki etkisinin üç ana bölgede birbirinden farklı olduğu ve kıyı bölgelerinde iç bölgelere göre daha güçlü olduğu gözlemlenmiştir. Ayrıca DYY, merkezi bölgeden yapılan ihracat üzerinde olumlu ve anlamlı etkiler gösterse de, batı bölgesi üzerindeki etkisi önemsiz sayılabilecek seviyelerde olduğu gözlemlenmiştir.

Alguacil ve Orts (2002), Meksika'da DYY ile ihracat arasındaki nedensellik ilişkisinin varlığını 1980-1999 çeyreklik dönem için analiz etmişlerdir. Analiz sonucuna göre Meksika örneğinde DYY ile ihracat arasında DYY'den ihracata doğru pozitif bir nedensellik olduğu saptanmıştır.

Dasgupta (2007), 1970-2005 dönemi zaman serisi verilerini kullanarak Hindistan için DYY, ithalat ve ihracat arasındaki nedensellik ilişkisini Granger nedensellik testi uygulayarak test etmiştir. Çalışma sonucunda ithalat ve ihracattan DYY'ye doğru tek yönlü bir nedensellik olduğu saptanmıştır.

Constant ve Yaoxing (2010), 1980-2007 dönemi verileri ile Fildişi Sahili örneği için DYY ve dış ticaret açığının ekonomik büyüme üzerindeki uzun vadeli etkisini sınır testi ve eşbütünleşme yaklaşımını ve VAR Granger nedensellik testlerini kullanarak analiz etmişlerdir. Analiz sonucunda DYY ve dış ticaret açığı arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu ve VAR Granger nedensellik testi sonucuna göre de DYY'den dış ticaret açıklığına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu bulgularına saptanmıştır.

Iqbal vd. (2010), DYY ile dış ticaret arasındaki ilişkiyi Pakistan özelinde incelemek üzere 1998-2009 dönemi verileri yardımıyla VAR analizi gerçekleştirmiştir. Yapılan analiz sonucunda DYY ile dış ticaret değişkenleri arasında uzun dönemde bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Jayachandran ve Seilan (2010), Hindistan için 1970-2007 dönemleri kapsamında dış ticaret, DYY ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Granger nedensellik testleri sonucuna göre ihracattan DYY'ye, DYY'den de ekonomik büyümeye doğru bir nedensellik ilişkisi olmadığı tespit edilmiştir. Başka bir deyişle Hindistan'da DYY ve ihracat değişkenleri ekonomik büyümeyi etkileyen faktörlerdir fakat ekonomik büyüme hızındaki artış ya da azalışın Hindistan ekonomisindeki DYY ve ihracat üzerinde bir etkisi bulunmamaktadır.

Sultan (2013), DYY ile ihracat arasındaki ilişkiyi Hindistan özelinde 1980-2010 dönemi verilerini kullanarak Granger Nedensellik Testi ile analiz etmiştir. Çalışma sonucunda uzun dönemde ihracattaki artış ile DYY arasında pozitif bir ilişki olduğu tespit edilmiş fakat kısa dönemde değişkenler arasında bir nedensellik ilişkisinin varlığına rastlanmamıştır.

Saleena (2013), DYY ile dış ticaret değişkenleri arasındaki ilişkiyi Hindistan için 1991-2011 dönemi verilerini kullanarak Granger Nedensellik Analizi yöntemi ile analiz etmiştir. Analiz sonucunda elde edilen bulgulara göre DYY'nin ihracatı pozitif yönde etkilediği sonucuna varılmıştır.

Foster vd. (2013), 19 farklı Afrika ülkesinde faaliyet gösteren 6000'in üzerindeki hizmet ve imalat şirketlerine anket uygulaması gerçekleştirerek DYY'lerin firma bazlı olarak performansı ile ihracat arasında bir ilişkinin var olup olmadığını test etmişlerdir. Çalışma sonucunda DYY uygulaması ile dışa açılan şirketlerin ülkenin ihracat performansı üzerinde önemli bir etkiye sahip olmadığı bulgusu saptanmıştır.

Sharma ve Kaur (2013), Çin ve Hindistan için DYY ve dış ticaret arasındaki nedensellik ilişkisini 1976-2011 verileri ile Granger nedensellik testini kullanarak analiz etmişlerdir. Analiz sonucunda Çin için DYY'den ihracata ve DYY'den ithalata tek yönlü nedensellik ilişkisi; Hindistan'da ise DYY ile ihracat, DYY ile ithalat ve ihracat ile ithalat arasında çift yönlü nedensellik ilişkisinin varlığı tespit edilmiştir.

Shawa ve Shen (2013), Tanzanya örneği kapsamında DYY, ihracat ve GSYİH büyümesi arasındaki nedensellik ilişkisini 1980-2012 dönemleri için Granger nedensellik testi ile analiz etmişlerdir. Granger nedensellik test sonuçlarına göre DYY ile GSYİH arasında nedensellik bulunmadığı fakat ihracattan DYY'ye doğru tek yönlü bir nedensellik tespit edilmiştir. Bu sebeple Tanzanya ihracatını büyütme istiyorsa DYY kanalı ile ihracat büyümesini sağlayacak politikalar benimsemesi gerekmektedir.

Bhasin ve Paul (2016), panel nedensellik analizi kullanarak 10 adet Asya ülkesi (Hindistan, Çin, Filipinler, Endonezya, Singapur, Hong Kong, Tayland, Malezya, Güney Kore ve Bangladeş) için DYY ile ihracat arasındaki nedensellik ilişkisini 1991-2012 dönemi verilerini kullanarak tespit etmeye yönelik bir çalışma gerçekleştirmişlerdir. Çalışma sonucunda ihracat ile DYY arasında

herhangi bir nedensellik ilişkisine rastlanmamış; ihracattan DYY'lere doğru uzun dönemli bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiş ve DYY'lerden ihracata doğru bir nedenselliğin mevcut olmadığı tespit edilmiştir.

Tablo 7: Zaman Serisi Analizi Çalışmaları

Yazar	Ülke ve Dönem	Yöntem	Değişkenler	Bulgular
O'Sullivan (1993)	İrlanda 1960-1980	Zaman Serisi ve Granger Nedensellik Analizleri	DYY İhracat	İhracat ile ev sahibi ülkeye yapılan DYY girişleri arasında pozitif bir ilişki tespit edilmiştir.
Pain ve Wakelin (1994)	İngiltere 1972-1992	Zaman Serisi Analizi	DYY İhracat	DYY girişleri ile ihracat arasında negatif bir ilişki olduğu saptanmıştır.
Liu vd. (2001)	Çin 1984-1998	Granger Nedensellik Analizi	DYY Dış Ticaret	İthalattan DYY'ye doğru; DYY'den ihracata doğru; İhracattan da ithalata doğru tek yönlü bir nedensellik tespit edilmiştir.
Alguacil ve Orts (2002)	Meksika 1980-1999	Granger Nedensellik Analizi	DYY İhracat	DYY'den ihracata doğru pozitif yönde bir nedensellik mevcuttur.
Dasgupta (2007)	Hindistan 1970-2005	Granger Nedensellik Analizi	DYY İthalat İhracat	İthalat ve ihracat değişkenlerinden DYY değişkenine doğru tek yönlü bir nedensellik saptanmıştır.
Constant ve Yaoxing (2010)	Fil Dişi Sahili 1980-2007	Sınır Testi, Eşbütünleşme ve VAR Granger Nedensellik Analizleri	DYY Dış Ticaret Açığı	DYY ile dış ticaret açığı arasında uzun dönemde bir ilişki saptanmıştır. DYY'den dış ticaret açığına doğru tek yönlü bir nedensellik tespit edilmiştir.
Iqbal (2010)	Pakistan 1998-2009	VAR Analizi	DYY Dış Ticaret	DYY ile dış ticaret arasında uzun dönemde bir ilişki olduğu saptanmıştır.
Jayachandran ve Seilan (2010)	Hindistan 1970-2007	Granger Nedensellik Analizi	Dış Ticaret, DYY, Ekonomik Büyüme	İhracattan DYY'ye ve DYY'den de ekonomik büyümeye doğru herhangi bir nedensellik bulunamamıştır.
Sultan (2013)	Hindistan 1980-2010	Granger Nedensellik Testi	DYY ve İhracat	Uzun dönemde ihracattaki artış ile DYY arasında pozitif bir ilişki varken; kısa dönemde ise değişkenler arasında bir nedenselliğe rastlanmamıştır.
Saleena (2013)	Hindistan 1991-2011	Granger Nedensellik Analizi	DYY ve Dış Ticaret	DYY'nin dış ticareti pozitif yönde etkilediği sonucuna varılmıştır.

Tablo 7: (Devamı)

Yazar	Ülke ve Dönem	Yöntem	Değişkenler	Bulgular
Sharma ve Kaur (2013)	Çin ve Hindistan 1976-2011	Granger Nedensellik Analizi	DYY ve Dış Ticaret	Çin için DYY'den hem ihracata hem de ithalata doğru tek yönde bir nedensellik bulunurken; Hindistan'da ise DYY ile ihracat, DYY ile ithalat ve ithalat ile ihracat değişkenleri arasında çift yönlü bir nedensellik saptanmıştır.
Shawa ve Shen (2013)	Tanzanya 1980-2012	Granger Nedensellik Analizi	DYY, İhracat ve GSYİH büyümesi	DYY ile GSYİH Arasında nedensellik bulunmazken; İhracattan DYY'ye doğru tek yönde bir nedensellik bulunmaktadır.
Bhasin ve Paul (2016)	10 Asya Ülkesi 1991-2012	Granger Nedensellik Analizi	DYY ve İhracat	İhracat ile DYY arasında herhangi bir nedenselliğe rastlanmamıştır.

2.2.3. Türkiye Üzerinde Gerçekleştirilen Çalışmalar

Carter ve Yılmaz (1999), Türkiye'de DYY'ler ile ihracat arasındaki ilişkiyi firma düzeyinde araştırmak için 1980-1999 dönemi verilerini kullanarak panel veri yöntemiyle bir analiz gerçekleştirmişlerdir. Analiz sonucuna göre DYY girişleri ve ihracat değişkenlerinin birbirleri için tamamlayıcı nitelikte olduğu sonucuna varılmıştır.

Soliman (2003), DYY ile ihracat arasındaki ilişkiyi Türkiye açısından 1980-1997 dönemi verilerini kullanarak analiz etmiştir. Analizde zaman serisi yöntemi, eşbütünleşme ve Granger nedensellik analizi yöntemleri kullanılmış ve analiz sonucuna göre DYY stoğu ile ihracat değişkenlerinin birbirinin tamamlayıcısı olduğu sonucuna varılırken, ayrıca DYY girişleri ile ihracat arasında da herhangi bir nedensellik ilişkisine rastlanmamıştır.

Alıcı ve Ucal (2003), doğrudan yabancı yatırımlar ve ihracat arasındaki ilişkiyi Türkiye örneği üzerinde 1987-2002 dönemi verilerini kullanarak incelemek üzere bir çalışma gerçekleştirmişlerdir. Çalışma sonucunda Türkiye'de DYY'ler ile ihracat arasında bir nedensellik ilişkisine rastlanmazken, endüstriyel üretim ile ihracat arasında nedensellik tespit edilmiştir. Araştırmacılar Türkiye'nin liberalleşme sürecinde doğrudan yabancı kaynaklar kanalıyla ihracatı artırmak ve DYY çekmeye yönelik politikalar benimsemesi gerektiğini tespit etmişlerdir.

Şen ve Karagöz (2005), ekonomik büyüme ile DYY ve ihracat arasında bir ilişki olup olmadığını Türkiye için 1994-2004 dönemi verilerini kullanarak analiz etmiştir. Granger Nedensellik

Analizi'nin kullanıldığı çalışma sonucunda elde edilen bulgulara göre Türkiye'de ihracata dayalı ekonomik büyüme hipotezi desteklenmektedir. Fakat DYY'ler ekonomik büyüme ve ihracat üzerinde herhangi bir etkiye sahip değildirler.

Karagöz ve Karagöz (2006), 1980-2020 dönemi verilerini kullanarak Türkiye örneği çerçevesinde DYY ile ihracat arasındaki nedensellik ilişkisini eş bütünleşme ve Granger nedensellik yöntemi kullanılarak analiz etmişlerdir. Analiz sonucunda ihracattan DYY'ye doğru bir nedensellik ilişkisi olduğu saptanmıştır.

Emirhan (2007), DYY ile ithalat ve ihracat arasındaki ilişkiyi Türkiye özelinde araştırmak üzere 1983-2005 dönemi verilerini zaman serisi ve EKK yöntemini kullanarak test etmiştir. Analiz sonucunda DYY girişleri ile hem ithalat hem de ihracat değişkenleri arasında tamamlayıcı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Şen ve Karagöz (2008), Türkiye'de DYY'ler, ihracat ve büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini 1994-2004 verileri kapsamında incelemişlerdir. İnceleme sonucunda Türkiye kapsamında ihracat kaynaklı ekonomik büyüme hipotezi doğrulanmıştır fakat DYY'lerin ihracat ve büyüme üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olabilmesi için etkili iktisat politikası uygulamalarının gerçekleştirilmesi gerektiği tespit edilmiştir.

Çetin ve Taban (2009), Türkiye'ye ABD, Avrupa ülkeleri ve Japonya'dan gelen DYY'ler ile ihracat arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla 1976-2006 dönemi verilerini kullanarak bir çalışma gerçekleştirmişlerdir. Zaman seri ve Granger Nedensellik Analiz'lerinin uygulandığı çalışma sonucunda elde edilen bulgulara göre Avrupa ülkeleri ve Japonya'da Türkiye'ye gelen DYY'ler ile ihracat arasında tamamlayıcı bir ilişkinin var olduğu; ABD'den gelen DYY'ler ile ihracat değişkenleri arasında ise ikame ilişkisi bulunmaktadır.

Temiz ve Gökmen (2009), 1991-2008 dönemi aylık verilerini kullanarak ihracat ve DYY arasındaki ilişkiyi Türkiye örneğinde araştırmışlardır. Çalışmada birim kok testi, Johansen eş bütünleşme testi, VECM ve Granger nedensellik testleri kullanılmıştır. Analiz sonunda elde edilen bulgulara göre ihracat ile DYY arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu; DYY katkısı ile ihracat büyümesi gerçekleştiği ve ihracattan DYY'ye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir.

Onwuka ve Zoral (2009), 1950-2004 dönemi için Türkiye örneği üzerinde DYY ve ithalat büyümesi arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışma sonucunda değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca uzun vadede GSYİH (Gayri Safi Yurtiçi Hasıla) ve TÜFE'nin ithalat büyümesindeki önemli faktörler olduğu saptanmıştır.

Altıntaş (2009), 1996-2007 dönemi kapsamında Türkiye için DYY'ler ile dış ticaret arasındaki nedensellik ilişkisini Granger nedensellik testi ve iki değişkenli ve çok değişkenli VAR yöntemi ile analiz etmiştir. Analiz sonucunda DYY'ler ile dış ticaret arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Nedensellik analizinde ise iki değişkenli modellerde DYY ile ithalat ve DYY ile ihracat arasında tek yönlü nedensellik olduğu görülmüş; çok değişkenli modelde ise ithalat ve ihracatın DYY'nin nedeni olduğu sonucuna varılmıştır. Analiz sonucuna göre Türkiye'de uzun dönemde ithalat artışı DYY'de bir artışa sebep olurken, DYY'deki artış da ihracatta bir artışa sebep olduğu saptanmıştır.

Şen ve Karagöz (2010), DYY'lerin büyüme ve ihracat üzerindeki etkilerini Türkiye özelinde 1992:2-2004:4 dönemi verilerini kullanarak analiz etmişlerdir. Panel veri yönteminin kullanıldığı analiz sonuçlarına göre DYY'ler ile ihracat ve ekonomik büyüme arasında herhangi bir ilişki saptanmamış olup ihracat ile ekonomik büyüme arasında bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Perşembe (2010), Türkiye'deki DYY ile ihracat arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla 1998-2008 dönemi verilerini kullanmış ve analiz için zaman serisi, Granger nedensellik analizi ve EKK yöntemlerini kullanmıştır. Analiz sonucunda DYY ile ihracat değişkenleri arasında birbirini tamamlayıcı bir ilişki olduğu gözlemlenmiştir.

Yılmaz (2010), Türkiye için DYY ve dış ticaretin ekonomik büyüme üzerine etkilerini incelemek amacıyla 1991-2007 çeyrek dönemlik verileri ile Granger nedensellik analizini kullanmıştır. Çalışma sonucunda DYY ile ekonomik büyüme arasında güçlü bir nedensellik bulunmadığı bunun yanında DYY'nin zayıf da olsa ihracat ve ithalatı takip ettiği tespit edilmiştir. Ayrıca ekonomik büyüme ile ithalat ve ihracat arasında çift yönlü; ithalattan ihracata doğru ise tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Kıran (2011), 1992:01-2008:04 dönemi verilerini kullanarak dış ticaret ile DYY arasındaki ilişkiyi Granger ve Dolado-Lüthkepohl testleri ile analiz etmiştir. İki değişkenli VAR modeli sonuçlarına göre Türkiye'de DYY ile dış ticaret arasında nedensellik ilişkisi bulunmadığı tespit edilmiştir.

Türkcan ve Saygılı (2011), DYY'ler ile net ihracat arasındaki ilişkiyi Türkiye kapsamında incelemek üzere 1980-2010 verilerini kullanarak zaman serisi analizi yapmışlardır. Analiz sonucu elde edilen bulgulara göre Türkiye'de DYY'ler ile net ihracat arasında uzun dönemde anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır. DYY'lerin Türkiye'ye akışının arkasında yatan temel sebep ise üretimin dış pazarlara yönelik değil de yerel pazara yönelik olarak planlanmasından kaynaklanmaktadır.

Bozdağlıoğlu ve Özpinar (2011), 1992-2009 dönemi aylık verilerini kullanarak Türkiye'ye gelen DYY ile Türkiye'nin ihracat performansı arasındaki ilişkiyi Granger nedensellik ve VAR

yöntemi yardımıyla analiz etmişlerdir. Analiz sonucunda Türkiye’de DYY’den ihracata doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir.

Delice ve Birol (2011), Türkiye’de hem kısa hem uzun dönem için 1992-2011 dönemi verilerini kullanarak DYY ile ödemeler bilançosunun en önemli kalemlerinden biri olan dış ticaret üzerine etkisini sınır testi yaklaşımı ile incelemişlerdir. Elde edilen sonuçlara göre DYY’nin ihracatı olumlu etkilemekte ve ithalat ile DYY arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi bulunmamaktadır.

Göçer vd. (2012), DYY’nin Türkiye’ye akışı sonucunda Türkiye’nin ihracatındaki değişimi incelemek amacıyla DYY ile ihracat arasındaki ilişkiyi Türkiye örneğinde, 2000-2010 dönemi aylık verilerini kullanarak sınır testi yaklaşımı ile test etmişlerdir. Test sonucunda uzun dönemde DYY’nin ihracat üzerinde pozitif etkisi olduğu saptanmıştır. Kısa dönem analiz sonucuna göre ise DYY’nin ihracat üzerinde bir sonraki dönem etkili olduğu tespit edilmiştir.

Şentürk ve Eralp (2012), 2001:03 – 2012:03 çeyrek dönemlik verilerini kullanarak Türkiye için DYY’nin ithalat ve ihracat üzerine etkilerini araştırmışlardır. Çalışmada ADF birim kök testi, Johansen eşbütünleşme testi, VECM modeli kullanılmıştır. Analiz sonucunda ihracatın kısa dönemde DYY’nin bir nedeni olduğu saptanmıştır.

Çetin ve Şeker (2013), geliştirmekte olan 8 ülke (Türkiye, Pakistan, Tayland, Polonya, Meksika, Çin, Hindistan ve Brezilya) için DYY ile ihracat arasındaki nedensellik ilişkisini 1980-2009 dönemi için Granger nedensellik testi yöntemini kullanarak analiz etmişlerdir. Analiz sonuçlarına göre Türkiye, Pakistan ve Tayland’da ihracattan DYY’ye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi; Meksika ve Polonya’da ise DYY’den ihracata doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu saptanmıştır. Analiz sonuçlarına göre değişkenler arasında çift yönlü bir nedenselliğe rastlanmazken ayrıca Brezilya, Hindistan ve Çin örneklerinde de bir nedensellik olmadığı tespit edilmiştir.

Çeştepe vd. (2013), 1974-2011 dönemi verilerini kullanarak Türkiye örneği üzerinde DYY, dış ticaret ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisinin Toda-Yamamoto yöntemini kullanarak değişkenler arasındaki uzun dönemli bir nedenselliğin var olup olmadığını incelemişlerdir. Çalışma sonunda elde edilen bulgulara göre ihracattan DYY’ye doğru tek yönlü; ekonomik büyümeden de ihracata doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisine rastlanmaktadır ve bu sonuçlar da büyümeye dayalı ihracat, ihracata bağlı DYY ve ithalata bağımlı ihracat hipotezlerini desteklemektedir.

Terzi ve Pata (2016), 1982-2011 dönemi kapsamında Türkiye için DYY ile dış ticaret arasındaki nedensellik ilişkisini incelemiştir. Çalışmada Hsiao’nun Granger, Sims, Toda-Yamamoto Granger nedensellik testleri uygulanmıştır. İnceleme sonucunda ithalat ve dış ticaretten DYY’ye

doğru olumlu, tek yönlü ve anlamlı bir nedensellik olduğu saptanmıştır. Yani dış ticaret seviyesindeki artışın DYY üzerinde olumlu bir etkisi bulunmaktadır.

Acaravcı ve Akyol (2017), 1998-2015 dönemi verilerini kullanarak Türkiye için DYY ve dış ticaretin ekonomik büyüme üzerinde bir etkisi olup olmadığını zaman serisi uygulamaları ile analiz etmişlerdir. Çalışma sonucunda elde edilen bulgulara göre DYY, dış ticaret ve ekonomik büyüme değişkenleri arasında uzun dönemde herhangi bir ilişkiye rastlanmamıştır. Türkiye için DYY ve ithalattan ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir ve bu sebepten ötürü ithalata dayalı olarak büyüme politikalarına önem verildiğinde DYY ve ithalatın gelişimi göstereceği ve dolayısıyla ekonomik büyümeye katkı sağlanacağı düşünülmektedir.

Doğanay ve Değer (2017), DYY ve ihracat arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla 1996-2014 dönemi verilerini baz alarak, 21 yükselen piyasa ekonomisi için eşbütünleşme ve panel veri analizleri uygulamışlardır. Analiz sonuçlarına göre, yükselen piyasa ekonomilerinde DYY ile gerek mal ihracatı gerekse de imalat ihracatı arasında uzun dönemde bir ilişki olduğu bulgusuna rastlanmıştır. Yatay kesit test sonuçlarına göre ise yalnızca imalat sanayi ihracatı ve DYY arasında uzun dönemde anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna varılmıştır.

Sezer (2018), DYY giriş ve çıkışlarının ithalat ve ihracat üzerindeki etkisini Türkiye ve BRICS ülkeleri için incelemek amacıyla 1992-2017 dönemi yıllık verileri kullanarak analiz etmiştir. Dumitrescu ve Hurlin panel nedensellik analizleri sonucunda DYY girişleri ile ihracat arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğu saptanmıştır. İthalat ile DYY arasında tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunurken, ithalatın DYY girişi üzerinde etkili olduğu sonucuna varılmıştır. DYY çıkışı ile ihracat ve ithalat arasında ise herhangi bir nedensellik ilişkisine rastlanmamıştır.

Aydın (2018), Türkiye’de yurt dışına yapılan DYY’nin ülke ihracatı üzerindeki etkisini 1992-2016 çeyrek dönemlik verileri kullanarak incelemiştir. Çalışma sonucunda dışa yapılan DYY’den ülke ihracatına doğru orta vadede kuvvetli bir nedensellik ilişkisi bulunduğu saptanmıştır. Uzun dönemde dışa yapılan DYY’de %10 bir artış olması durumunda ihracatta %6.5 seviyelerinde bir artış meydana gelmektedir.

Kocatürk (2022), DYY’ler ile ihracatın ithalatı karşılama oranı arasındaki ilişkiyi test etmek amacıyla 2004-2019 dönemi verileri ile bir panel veri analizi gerçekleştirmiştir. Yapılan analiz sonucunda elde edilen bulgulara göre DYY’ler gerek uzun gerekse de kısa dönemde ithalatın ihracatı karşılama oranı üzerinde artırıcı bir etkisi olduğu yönündedir.

Tablo 8: Türkiye Üzerine Yapılan Çalışmaları

Yazar	Ülke ve Dönem	Yöntem	Değişkenler	Bulgular
Carter ve Yılmaz (1999)	Türkiye 1980-1999	Panel Veri Analizi	DYY İhracat	Değişkenler birbirinin tamamlayıcısıdır.
Soliman (2003)	Türkiye 1980-1997	Zaman Serisi, Eşbütünleşme, Granger Nedensellik Analizi	DYY İhracat	DYY stoku ile ihracat birbirinin tamamlayıcısıdır. DYY girişleri ile ihraca arasında bir nedensellik saptanmamıştır.
Alıcı ve Ucal (2003)	Türkiye 1987-2002	Zaman Serisi	DYY İhracat	DYY ile ihracat arasında bir nedensellik saptanmamıştır.
Şen ve Karagöz (2005)	Türkiye 1994-2004	Granger Nedensellik Analizi	Ekonomik Büyüme DYY İhracat	İhracat ekonomik büyümeyi desteklemektedir. DYY'lerin ekonomik büyüme ve ihracat üzerinde bir etkisi yoktur.
Karagöz ve Karagöz (2006)	Türkiye 1980-2002	Eşbütünleşme ve Granger Nedensellik Analizleri	DYY İhracat	İhracattan DYY'ye doğru bir nedensellik bulunmaktadır.
Emirhan (2007)	Türkiye 1983-2005	Panel Veri ve EKK Yöntemleri	DYY İthalat İhracat	DYY girişleri ile ithalat ve ihracat arasında tamamlayıcı bir ilişki bulunmaktadır.
Şen ve Karagöz (2008)	Türkiye 1992-2004	Panel Veri Analizi	DYY Ekonomik Büyüme İhracat	DYY ile ekonomik büyüme ve ihracat arasında herhangi bir ilişki saptanamamış olup ihracat ile ekonomik büyüme arasında bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.
Çetin ve Taban (2009)	Türkiye 1976-2006	Zaman serisi ve Granger Nedensellik Analizleri	DYY İhracat	Avrupa ülkeleri ve Japonya'dan gelen DYY'ler ile ihracat arasında tamamlayıcı ilişki söz konusu iken; ABD'den gelen DYY'ler ile ihracat arasında ikame ilişkisi bulunmaktadır.
Temiz ve Gökmen (2009)	Türkiye 1991-2008	Birim Kök Testi Johansen Eş Bütünleşme Testi VECM ve Granger Nedensellik Analizi	İhracat DYY	İhracat ile DYY arasında uzun dönemli bir ilişki bulunmaktadır. İhracattan DYY'ye doğru tek yönlü bir nedensellik saptanmıştır.
Onwuka ve Zoral (2009)	Türkiye 1950-2004	ARDL Yaklaşımı	DYY İthalat	Değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.
Altıntaş (2009)	Türkiye 1996-2007	Granger Nedensellik Analizi	DYY Dış Ticaret	DYY ile dış ticaret arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki bulunmaktadır. DYY ile ithalat ve DYY ile ihracat arasında tek yönlü nedensellik olduğu saptanmıştır. İthalat ve ihracat DYY'nin bir nedenidir.

Tablo 8: (Devamı)

Yazar	Ülke ve Dönem	Yöntem	Değişkenler	Bulgular
Perşembe (2010)	Türkiye 1998-2008	Zaman serisi, Granger Nedensellik Analizi ve VAR Analizi	DYY İhracat	DYY ile ihracat değişkenleri birbirinin tamamlayıcısıdır.
Yılmaz (2010)	Türkiye 1991- 2007	Granger Nedensellik Analizi	DYY Dış Ticaret Ekonomik Büyüme	DYY ile ekonomik büyüme arasında bir ilişki bulunmamaktadır. Ekonomik büyüme ile ithalat ve ihracat arasında çift yönde; ithalattan ihracata doğru ise tek yönlü bir ilişki tespit edilmiştir.
Kıran (2011)	Türkiye 1992-2008	Granger Nedensellik ve Dolado- Lütkepohl Analizler	Dış Ticaret DTT	DYY ile dış ticaret arasında nedensellik ilişkisi bulunmamaktadır
Türkcan ve Saygılı (2011)	Türkiye 1980-2010	Zaman Serisi Analizi	DYY Net İhracat	Değişkenler arasında uzun dönemde anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.
Bozdağlıoğlu ve Özpınar (2011)	Türkiye 1992-2009	Granger Nedensellik ve VAR Analizleri	DYY İhracat	DYY'den ihracata doğru tek yönlü bir nedensellik tespit edilmiştir.
Delice ve Birol (2011)	Türkiye 1992- 2011	Sınır Testi Yaklaşımı	DYY Dış Ticaret	DYY ihracatı olumlu yönde etkilemektedir ve ithalat ile DYY arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi bulunmamaktadır.
Göçer vd. (2012)	Türkiye 2000- 2010	Sınır Testi Yaklaşımı	DYY İhracat	Uzun dönemde DYY, ihracat üzerinde olumlu etkiye sahiptir. Kısa dönemde ise DYY'nin ihracat üzerindeki etkisi bir sonraki dönem etkili olmaktadır.
Şentürk ve Eralp (2012)	Türkiye 2001-2012	ADF Birim Kök Testi, Johansen Eş Bütünleşme Testi ve VECM Modeli	DYY İthalat İhracat	Kısa dönemde ihracat DYY'nin bir nedenidir.
Çetin ve Şeker (2013)	Türkiye, Pakistan, Tayland, Polonya, Meksika, Çin, Hindistan, Brezilya 1980-2009	Granger Nedensellik Analizi	DYY İhracat	Türkiye, Pakistan ve Tayland'da ihracattan DYY tek yönlü nedensellik vardır.
Çeştepe vd. (2013)	Türkiye 1974-2011	Toda- Yamamoto Analizi	DYY Dış Ticaret Ekonomik Büyüme	İhracattan DYY'ye doğru tek yönlü; ekonomik büyümeden ihracata doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi saptanmıştır.

Tablo 8: (Devamı)

Yazar	Ülke ve Dönem	Yöntem	Değişkenler	Bulgular
Terzi ve Pata (2016)	Türkiye 1982-2011	Granger Nedensellik, Sims, Toda-Yamamoto Analizleri	DYY Dış Ticaret	Dış ticaretten DYY'ye doğru tek yönlü, olumlu ve anlamlı bir ilişki olduğu saptanmıştır.
Acaravcı ve Akyol (2017)	Türkiye 1998-2015	Zaman Serisi Analizi	DYY Dış Ticaret Ekonomik Büyüme	Türkiye için DYY ve ithalattan ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik olduğu tespit edilmiştir.
Doğanay ve Değer (2017)	21 Yükselen Piyasa Ekonomisi 1996-2014	Eş Bütünleşme ve Panel Veri Analizi	DYY İhracat	DYY ile ihracat arasında uzun dönemde bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.
Sezer (2018)	Türkiye 1992-2017	Dimitrescu ve Hurlin Panel Nedensellik Analizi	DYY İthalat İhracat	DYY girişleri ile arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. İthalat ile DYY arasında tek yönlü bir nedensellik ilişkisi saptanmıştır. DYY çıkışları ile ithalat ve ihracat arasında ise herhangi bir nedenselliğe rastlanmamıştır.
Akman (2019)	Türkiye 2005 Ocak- 2018 Ağustos	Panel Veri Analizi ARDL Sınır Testi	DYY, İhracat, Reel Döviz Kuru, ÜFE, Ticari Kredi Faiz Oranı	DYY girişi üzerindeki %100'lük bir artış ihracatı %39 oranında artırmaktadır.
Kocatürk (2022)	Seçili Balkan Ülkeleri 2004-2019	Panel Veri Analizi	DYY İthalat İhracat	DYY'ler hem uzun hem de kısa dönemde ihracatın ithalatı karşılama oranı üzerinde artırıcı bir etkiye sahiptir.

2.3. Ampirik Literatür Değerlendirmesi

DYY ile dış ticaret arasındaki ilişki ulusal ve uluslararası ölçekte zaman serisi ve panel veri analizleri şeklinde gruplara ayırarak tasnif edilmiştir. Derlenen literatür incelendiğinde görülmektedir ki DYY'ler ile dış ticaret değişkenleri arasında nedensellik özelinde kesin bir sonuç üzerinde fikir birliği sağlanamamıştır. Literatürde üzerinde durulan çalışmalardan elde edilen sonuçlar DYY'lerin ihracatın bir nedeni olduğunu savunanlar; DYY'lerin ithalatın bir nedeni olduğunu savunanlar; ihracat ile DYY arasında çift yönlü bir nedensellik olduğunu savunanlar, ithalat ile DYY arasında çift yönlü bir nedensellik olduğunu ileri sürenler ve DYY, ithalat ve ihracat değişkenleri arasında herhangi bir nedensellik olmadığını öne sürenler olarak gruplandırılabilirler. Her ne kadar literatür kapsamında incelenen çalışmalarda net bir sonuca varılamamış olursa da genel yargı, DYY ile dış ticaret arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu yönündedir. Şen ve Karagöz (2010), Göçer vd. (2012), Doğanay ve Değer (2017), Alguacil

ve Orts (2002), Sharma ve Kaur (2013), Sezer (2018) ve birçok çalışmadan elde edilen bulgular da bu görüşü destekler nitelikte sonuçlar sunmaktadır.

Bu çalışmanın amacı dünya bankası veri tabanından elde edilen 1980-2020 dönemi Türkiye kapsamındaki DYY, ithalat ve ihracat verileri kullanılarak DYY'ler ile dış ticaret değişkenleri arasında herhangi bir nedensellik ilişkisinin varlığının test edilmesidir. Değişkenler arasındaki ilişkinin varlığı tespit edildikten sonra yönünün belirlenerek raporlanması suretiyle ilgili literatüre bir katkı sağlamak amaçlanmaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. TÜRKİYE'DE DYY VE DIŞ TİCARET İLİŞKİSİNİN AMPİRİK ANALİZİ

3.1. Çalışmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı; Türkiye'de DYY, ithalat ve ihracat değişkenleri arasında nedensel bir ilişkinin olup olmadığını ortaya koymaktır. Bu amaçla 1980-2020 dönemi için Türkiye'de DYY, ithalat ve ihracat üzerine bir etkisinin olup olmadığı ampirik olarak incelenmektedir.

DYY, dış ticareti etkileyebilen unsurlardandır. Konuyla ilgili ampirik literatür incelendiğinde farklı dönem, yöntem ve örneklem kullanılarak farklı sonuçlar elde edilmiştir. Literatürde DYY ve dış ticaret ilişkisini inceleyen birçok çalışmada DYY ihracata olan etkisi ele alınmıştır. Bu nedenle çalışmada DYY hem ihracata hem ithalata olan etkisi incelenmektedir.

3.2. Türkiye Ekonomisinde DYY ve Dış Ticaretteki Gelişmeler

Türkiye, gelişmekte olan diğer ülke ekonomileri ile kıyaslandığında DYY açısından geç kalmış bir ülke olduğu görülmektedir. 1980'li yıllara kadar dışa kapalı bir ekonomik model izleyen ve bu doğrultuda politikaları benimseyen Türkiye, DYY girişlerinde önemli bir artış sağlamakta sorun yaşamıştır. Türkiye'nin de içinde bulunduğu bazı GOÜ korumacı politikalar izledikleri için ÇUŞ'ler DYY faaliyetlerine yönelmek zorunda bırakılmıştır. Çünkü ÇUŞ'ler söz konusu korumacı politikayı ancak DYY ile aşabilmektedirler. Fakat ev sahibi ülkede her ara malın olmayışı ve ÇUŞ'lerin de bu sorunu ithalat yoluyla çözüme kavuşturma yolunu seçmeleri, ev sahibi ülke ekonomisini olumsuz anlamda etkilemektedir (Efe, 2002: 68). 1980'li yıllara kadar diğer birçok GOÜ'nin yaptığı gibi ithal ikameci bir politika izleyen Türkiye, 24 Ocak 1980 tarihinde alınan bazı kararlar (24 Ocak kararları) ile birlikte dünya ekonomisine entegrasyon sağlayarak ekonomide dışa açık konuma gelmeye başlamıştır (Karaçor ve Alptekin, 2006: 307). 1980'lerin sonlarına gelindiğinde Türkiye ekonomisi dışa açılmaya yönelik bir politika benimsemeye başlamıştır. 1990'lı yıllara gelindiğinde AB ile olan ilişkilerde yaşanan olumlu gelişmeler ve 1996'da Türkiye'nin Gümrük Birliği'ne dahil edilmesi ve tüm dünyada etkilerini hissettirmeye başlayan küreselleşme hareketinden ötürü Türkiye de DYY'lere gereken önemi vermeye başlamış ve bu doğrultuda bir politika için gerekli adımlar atılmıştır. Bu doğrultuda Türkiye'nin gelişen AB ilişkileri neticesinde AB'ye resmi olarak adaylıkta bulunması, Türkiye'ye DYY girişi olacağı yönündeki beklentide bir artış meydana getirmiştir (Karagöz, 2007: 934).

Türkiye ekonomisi, dünyayı etkisi altına alan liberalleşme hareketinin de etkisi ile dış ticaret konusuna önem vermeye başlamış ve dış ticarete gösterilen katılımın hacmi genişletilmeye başlanmasıyla beraber ithalat ve ihracat da önemli artışlar meydana gelmiştir. Türkiye dış ticaret stratejisi olarak gelişmiş AB ve dünya ülkeleri ile gelişmekte olan bazı önemli ekonomileri takip eden bir politika belirlemiştir. Böylelikle, dış ticaret hacminde bir artış meydana getirmek için farklı uluslararası pazarlarda faaliyet gösterip girişimler yaparak ve ticari anlaşmalar ile birlikte gelişmiş ekonomiler seviyesine erişmeyi hedeflemektedir (Ersungur vd., 2017: 396).

Türkiye, 2000’li yıllara arkasında 1994 ve 1999 krizleri ile birlikte ekonomide derin izler bırakan 1999 İzmit Depremi’nin olumsuz etkilerinin hissedildiği bir ekonomik yapı ile girmiştir. Beraberinde 2001 yılında yaşanan kriz de Türkiye ekonomisini derinden etkilemiştir ve Türkiye bu etkilerden kurtulabilmek adına 2002 yılında küresel ekonomik birleşmelere dahil olan bir politika izlemiştir. 2008 yılında ABD’de baş gösteren ve tüm dünyayı etkisi altına alan Mortgage Krizi Türkiye ekonomisinde de derin izler bırakmıştır ve ihracat üzerinde olumsuz etkiler meydana getirmiştir. Bunun sonucunda da Türkiye hem yabancı sermaye girişlerindeki azalmadan hem de uluslararası pazarlardan gelen taleplerin sınırlandırılmasından dolayı olumsuz etkilenmiştir (Karagöl, 2013: 9).

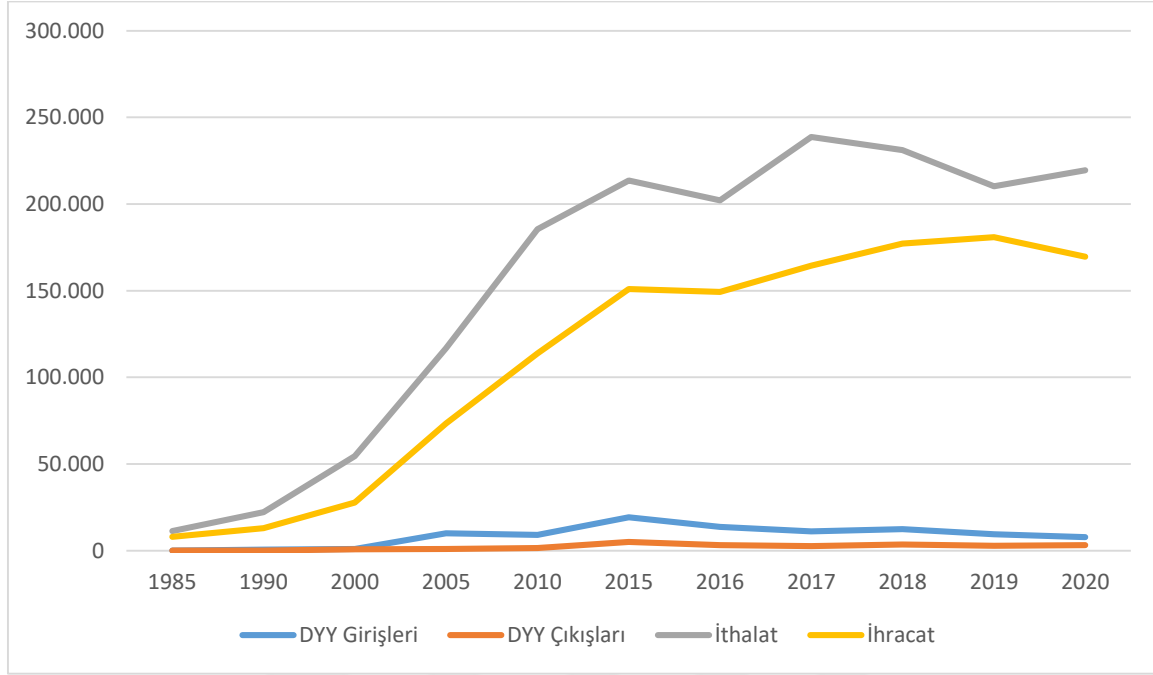
Aşağıda yer alan Tablo 9’da Türkiye’nin 2005-2020 yılları arası DYY giriş ve çıkışları tutar olarak gösterilmektedir. Devamında yer alan Grafik 3’te ise söz konusu yılları kapsayan DYY giriş ve çıkışlarının yıllar içerisindeki değişimi sunulmaktadır.

Tablo 9: 2005-2020 Yılları Özelinde Türkiye için DYY Giriş ve Çıkışları (Milyar \$)

Yıllar	DYY Girişleri	DYY Çıkışları	İthalat	İhracat
1985	99	10	11.343	7.958
1990	715	15	22.302	12.959
2000	982	870	54.502	27.774
2005	10.031	1.064	116.774	73.476
2010	9.099	1.482	185.544	113.883
2015	19.263	5.096	213.619	150.982
2016	13.835	3.138	202.189	149.246
2017	11.190	2.703	238.715	164.494
2018	12.505	3.590	231.152	177.168
2019	9.573	2.945	210.345	180.832
2020	7.831	3.239	219.516	169.637

Kaynak: The Worl Bank 2021 yılı verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Grafik 3: 1985-2020 Yılları Kapsamında Türkiye'nin DYY Giriş ve Çıkışlarındaki Değişim (Milyar \$)

Kaynak: World Bank 2021 yılı verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

3.3. Veri Seti ve Yöntem

Çalışmanın bu bölümünde Türkiye’de 1980-2020 dönemi için yıllık verileri kullanılarak DYY ile ihracat ve ithalat arasındaki ilişkinin incelenmesi aşamasında kullanılarak yöntemler açıklanmıştır.

Aşağıdaki veri seti ve ekonometrik yöntem verilmiştir. İlk olarak kullanılan değişkenlerin durağanlıkları test edilecektir. Bu amaçla Genişletilmiş Dickey Fuller (ADF) testi ve Phillips-Peron(PP) testi açıklanmıştır. Daha sonra DYY ile ihracat ve ithalat arasındaki olası nedensellik ilişkileri Toda Yamamoto Nedensellik Testi ile açıklanmıştır.

3.3.1. Veri Seti

Çalışmada Türkiye 1980-2020 dönemi için DYY, ithalat ve ihracat yıllık veri seti kullanılmıştır. Değişkenler reel değişimlere tabii tutulmuş ve logaritmaları alınarak analize dahil edilmiştir.

DYY, ithalat ve ihracat değişkenlerinin veri seti Dünya Bankası (World Bank) veri tabanı kullanılarak ABD doları cinsinden elde edilmiştir. Çalışmada tüm analizler Eviews 10 programında yapılmıştır.

Tablo 10: Çalışmada Kullanılan Değişkenler

Değişkenler	Kısaltma	Açıklama
Doğrudan Yabancı Yatırımlar	DYY	Doğrudan Yabancı Yatırımlar (Milyon ABD Doları)
İthalat	İTH	İthalat (Bin ABD Doları)
İhracat	İHR	İhracat (Bin ABD Doları)

3.3.2. Ekonometrik Yöntem

DYY'ler ile dış ticaret arasındaki ilişkiyi incelemek üzere gerçekleştirilen çalışmanın bu bölümünde zaman serisi analizi ile ilgili bilgilere yer verilmiştir. Literatürde sıklıkla kullanılmakta olunan zaman serisi analizi hakkında bilgilerin sunumuna ek olarak uygulanan testler hakkında da bilgilere yer verilmiştir.

3.3.2.1. Zaman Serilerinde Durağanlık

Durağanlık, zaman serisi verilerinin belirli bir sürece ilişkin istatistiksel özelliklerinin zamana bağlı olarak değişmemesidir. Analize konu olan değişkenlerin durağanlık özellikleri sahte regresyon sorunuyla karşılaşılmasını açısından oldukça önemlidir. Bu amaçla bu çalışmada logaritması alınmış değişkenlerin durağanlığının tespiti amacıyla ADF ve PP birim kök testlerinden yararlanılmıştır.

3.3.2.1.1. Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) Birim Kök Testi

ADF birim kök testi, serinin durağan olup olmadığını belirleyen bir birim kök testidir. Yöntem, Dickey-Fuller (DF) birim kök testinin genişletilmiş hâlidir. ADF birim kök testi DF birim kök testine nazaran otokorelasyon sorununu dikkate almaktadır. ADF birim kök testinde sabitli, sabitli-trendli ve sabitsiz-trendsiz model olmak üzere üç model kullanılmaktadır.

$$\Delta Y_t = \beta_0 + \beta_1 Y_{t-1} + \sum_{i=1}^p \delta_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (1)$$

$$\Delta Y_t = \beta_0 + \beta_1 Y_{t-1} + \beta_2 trend + \sum_{i=1}^p \delta_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (2)$$

$$\Delta Y_t = \beta_1 Y_{t-1} + \sum_{i=1}^p \delta_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (3)$$

Yukarıda 1.denkleimde ADF birim kök testinde kullanılan sabitli model, 2.denkleimde sabitli trendli model ve 3.denkleimde ise sabitsiz-trendsiz model gösterilmiştir. Y_t , durağanlık testine tabi olan seriyi; Δ , serinin birinci devresel farkını; p , optimal gecikme uzunluğunu; t , trendi ve ϵ_t , regresyon hata terimini göstermektedir.

Serinin seviyede durağanlığı için β_1 katsayısının negatif işaretli olması ve aynı zamanda katsayının istatistiksel olarak anlamlı olması yani katsayının t-istatistiğinin McKinnon tablo kritik değerinden mutlak değer olarak büyük olması gerekmektedir.

3.3.2.1.2. Phillips-Peron (PP) Birim Kök Testi

ADF testinin varsayımlarından birisi, hata terimlerinin istatistiki olarak birbirlerinden bağımsız ve sabit bir varyansa sahip olduğu şeklindedir. Ancak birçok zaman serisinin zayıf bağımlı ve heterojen dağılımlı hata terimlerine sahip oldukları gözlenmiştir. Phillips (1987) ve Phillips ve Perron (1988) tarafından, hata terimleri arasında otokorelasyon olabileceği düşüncesiyle PP birim kök testi geliştirilmiştir. PP birim kök testi küçük örneklerde etkili değildir. Büyük örneklerde etkili yani güçlüdür. Test, denklemlerde otokorelasyon veya değişen varyansların belirsiz oldukları durumlarda avantaj sağlamaktadır. Serilerin durağanlıklarının test edilmesinde, ADF birim kök testinde olduğu gibi PP birim kök testinde de sabitli, sabitli-trendli ve sabitsiz-trendsiz olmak üzere üç modelden yararlanılmaktadır.

$$\Delta Y_t = \beta_0 + \beta_1 Y_{t-1} + \epsilon_t \quad (4)$$

$$\Delta Y_t = \beta_0 + \beta_1 Y_{t-1} + \beta_2 (t - N/2) + \epsilon_t \quad (5)$$

$$\Delta Y_t = \beta_1 Y_{t-1} + \epsilon_t \quad (6)$$

Yukarıdaki denklemler sırasıyla sabitli, sabitli-trendli ve sabitsiz-trendsiz modelleri temsil etmektedir. Denklemdeki N , gözlem sayısını ifade etmektedir. Serinin seviyedeki durağanlığı için hesaplanan t-istatistiği ADF testi gibi McKinnon kritik değerleri ile karşılaştırılmaktadır.

3.3.2.1.3. Toda-Yamamoto Nedensellik Testi

Toda-Yamamoto (1995) tarafından geliştirilen nedensellik testi, diğer nedensellik testlerinden farklı olarak değişkenlerin eşbütünleşik olup olmadıklarını dikkate almamaktadır. Bu nedensellik testinde değişkenlerin seviye değerleri ile Vektör Otoregresif Model (VAR) tahmin edilmektedir. Tahmin edilen VAR modeli sonrasında Wald istatistiği hesaplanmakta ve bu istatistiğe dayanılarak değişkenler arasındaki olası nedensel ilişkilerin varlığı araştırılmaktadır. Wald testi eşbütünleşme derecelerine bağlı olmaksızın hesaplanmaktadır. Dolayısıyla Toda-Yamamoto nedensellik testi

genişletilmiş bir VAR modeline dayanmaktadır. Bu genişletilmiş VAR modeli, iki farklı gecikme uzunluğu içermektedir. Bunlardan birincisi standart VAR sistemindeki optimal gecikme uzunluğudur. Diğerisi ise VAR sistemini oluşturan değişkenlerin en yüksek entegre derecesidir. İki değişkenli VAR modeli üzerine kurulu olan Toda-Yamamoto nedensellik testi denklem 7 ve 8’de gösterilmektedir.

$$Y_t = \lambda_1 + \sum_{i=1}^k \beta_{1i} Y_{t-i} + \sum_{i=k+1}^{dmax} \beta_{2i} Y_{t-i} + \sum_{i=1}^k \alpha_{1i} X_{t-i} + \sum_{i=k+1}^{dmax} \alpha_{2i} X_{t-i} + \mu_{1t} \quad (7)$$

$$X_t = \lambda_2 + \sum_{i=1}^k \delta_{1i} X_{t-i} + \sum_{i=k+1}^{dmax} \delta_{2i} X_{t-i} + \sum_{i=1}^k \theta_{1i} Y_{t-i} + \sum_{i=k+1}^{dmax} \theta_{2i} Y_{t-i} + \mu_{2t} \quad (8)$$

Denklem 7 ve 8’de gösterilen k, bağımlı ve bağımsız değişkenler için optimal gecikme uzunluklarını ifade etmektedir. dmax, değişkenlerin en yüksek entegre derecesini, β_i , α_i , δ_i ve θ_i değişkenlerin katsayılarını ve λ_1 ve λ_2 sabit terimleri temsil etmektedir.

VAR modeli tahmin edildikten sonra standart ki-kare (χ^2) test istatistiği kullanılmakta ve denklemlerin sağ taraflarında yer alan açıklayıcı değişkenlerin ilk k katsayılarına Wald istatistiği uygulanmaktadır.

Denklem 7’de X’in Y’nin nedeni olmadığı sıfır hipotezi denklem 9’da gösterilmektedir.

$$H_0: \alpha_{1i} = 0 \quad (9)$$

Benzer şekilde denklem 8’de Y’nin X’in nedeni olmadığı sıfır hipotezi denklem 10’da verilmektedir.

$$H_0: \theta_{1i} = 0 \quad (10)$$

Denklem 7’ye göre X’ten Y’ye doğru nedensellik ilişkisinin varlığından söz edilebilmesi için α_{1i} bir bütün olarak sıfırdan farklı olmaları gerekmektedir. Aynı şekilde Y’den X’e doğru nedensellik ilişkisinin varlığından söz edilebilmesi için θ_{1i} ’lerin de bir bütün olarak sıfırdan farklı olmaları gerekmektedir.

3.4. Ampirik Bulgular

Çalışmanın bu kısmında ilk olarak DYY, ithalat ve ihracat değişkenlerine ilişkin tanımlayıcı istatistikler ve korelasyon matrisi sonuçları sunulmaktadır. Devamında ise durağanlık testleri ve gerçekleştirilen analizlerin bulguları aktarılmaktadır.

3.4.1. Tanımlayıcı İstatistikler ve Korelasyon Matrisi

Çalışmadaki değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler Tablo 11’de sunulmaktadır. Tablo 11 incelendiğinde, 1980-2020 dönemi kapsamında Türkiye özelinde reel DYY’lerin ortalama 1.53; reel ihracatın ortalama 2,080,000,000 ve reel ithalatın da 2,310,000,000 oranında değer aldığı görülmektedir.

Tablo 11: Değişkenlere Ait Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	ReelDyy	Reelİhracat	Reelİthalat
Ortalama	1.532156	2,080,000,000	2,310,000,000
Ortanca	1.479128	1,850,000,000	1,800,000,000
Maksimum	4.64883	6,030,000,000	6,200,000,000
Minimum	0.091478	154,000,000	357,000,000
Standart Sapma	1.392889	1,550,000,000	1,640,000,000
Gözlem Sayısı	41	41	41

Öte yandan değişkenler arasındaki korelasyon ilişkisini gösteren katsayılar Tablo 12’de sunulmaktadır. Korelasyon katsayısı, ilgili değişkenler arasındaki ilişkinin derecesi ve yönünü açıklamada kullanılmaktadır. Fakat korelasyon katsayısı her ne kadar değişkenler arasındaki ilişkinin derecesi ve yönünü açıklasa da aralarındaki nedensellik hakkında bir bilgi vermemektedir. Değişkenler arasındaki korelasyon katsayısı değeri +1 ile -1 arasında bir değer alabilmektedir. Eğer korelasyon katsayısı değeri 0 olursa, ilgili değişkenler arasında herhangi bir ilişki olmadığı sonucuna varılmaktadır. Korelasyon katsayısının 0 değerinden büyük olması değişkenler arasındaki ilişkinin pozitif yönde olduğunu; 0 değerinden küçük olması durumu ise değişkenler arasındaki ilişkinin negatif yönde olduğu anlamı çıkmaktadır. Aynı zamanda korelasyon katsayısı değerinin mutlak değer şeklinde 1’e yakınlığı değişkenler arasındaki mevcut ilişkinin güçlendiği anlamı taşımaktadır.

Tablo 12: Korelasyon Matrisi

	LRDYY	LRİHR	LRİTH
LRDYY	1.000000 ----- -----		
LRİHR	-0.727953 (-6.630528) [0.0000]	1.000000 ----- -----	
LRİTH	-0.778421 (-7.743986) [0.0000]	0.984903 (35.53157) [0.0000]	1.000000 ----- -----

Yukarıda yer alan korelasyon matrisinde logaritması alınmış reel doğrudan yabancı yatırımlar ile reel ihracat arasındaki korelasyon yaklaşık %72’dir ve aralarında negatif yönde bir ilişki vardır. Logaritması alınmış reel doğrudan yabancı yatırımlar ile reel ithalat arasında korelasyon yaklaşık

%77'dir ve aralarında negatif yönde bir ilişki vardır. Logaritması alınmış ithalat ile logaritması alınmış ihracat arasındaki korelasyon yaklaşık %98'dir ve aralarında pozitif yönde bir ilişki vardır.

3.4.2. Durağanlık Sınama Sonuçları

Analizde değişkenler arasındaki nedenselliği bulmak amacıyla Toda-Yamamoto nedensellik testinden yararlanılmıştır. Toda-Yamamoto, VAR analizine dayanan bir testtir. Granger nedensellik analizine göre daha esnek olan Toda-Yamamoto nedensellik analizinde serilerin durağanlığı önemli değildir ve değişkenler arasındaki herhangi bir eşbütünleşmenin olmasına gerek duyulmamaktadır. Toda-Yamamoto Analizinde önemli olan durağanlık derecesidir. Çünkü modeli kurabilmek amacıyla maksimum durağanlık derecesini bilmek önem arz etmektedir. Değişkenlerin maksimum durağanlık derecesini belirlemek amacıyla Tablo 13'te yer alan ADF ve PP birim kök testine başvurulmaktadır.

Tablo 13: ADF ve PP Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	ADF			PP		
	Sabitli	Sabitli ve Trendli	Sabitsiz ve Trendsiz	Sabitli	Sabitli ve Trendli	Sabitsiz ve Trendsiz
<i>LRDYY</i>	-1.308599 [0.6163]	-1.365672 [0.8558]	-1.138214 [0.2278]	-1.309322 [0.6159]	-1.410853 [0.8424]	-1.144004 [0.2258]
$\Delta LRDYY$	-6.416098 [0.0000]	-6.335424 [0.0000]	-6.446367 [0.0000]	-6.421390 [0.0000]	-6.338761 [0.0000]	-6.466099 [0.0000]
<i>LRİHR</i>	-3.094607 [0.0350]	-5.929137 [0.0001]	3.534648 [0.9998]	-3.035165 [0.0401]	-5.929137 [0.0001]	3.466173 [0.9997]
$\Delta LRİHR$	-6.182936 [0.0000]	-6.237102 [0.0000]	-5.265745 [0.0000]	-6.615801 [0.0000]	-6.613250 [0.0000]	-5.338421 [0.0000]
<i>LRİTH</i>	-1.366625 [0.5888]	-4.151918 [0.0114]	3.805457 [0.9999]	-1.511005 [0.5179]	-4.197162 [0.0102]	4.736557 [1.0000]
$\Delta LRİTH$	-6.599258 [0.0000]	-6.568579 [0.0000]	-5.053442 [0.0000]	-7.877999 [0.0000]	-7.977277 [0.0000]	-5.057918 [0.0000]

Not: Dickey-Fuller τ - istatistikleri sırasıyla sabitli modelde-3.46, sabitli ve trendli modelde-2.88, sabitsiz ve trendsiz modelde ise-2.57'dir. İlgili değerler olasılık değerleridir.

Tablo 13'te yer alan ADF ve PP birim kök testlerine göre DYY serisi sabitli, sabitli ve trendli, sabitsiz ve trendsiz modellerde “seride birim kök yoktur, seri durağandır” olarak kurulan sıfır hipotezi reddedilmekte ve “seriler birim kök içermektedir, seri durağan değildir” olarak kurulan alternatif hipotez %5 anlamlılık seviyesine göre kabul edilmektedir. Düzeyde durağan olmayan DYY serisi birinci sıra farkı alındıktan sonra %5 anlamlılık seviyesinde ADF ve PP testine göre tüm modellerde durağan hale gelmektedir.

Diğer taraftan İhracat serisi, ADF ve PP testine göre sabitli model ve sabitli ve trendli modelde “seride birim kök yoktur, seri durağandır” olarak kurulan sıfır hipotezi %5 anlamlılık seviyesine göre reddedilmemekte ve ihracat değişkeninin seviyesinde durağan olduğu anlaşılmaktadır. Sabitsiz ve trendsiz modelde ise seriler %5 anlamlılık seviyesine göre durağan değildir.

Son olarak İthalat serisi ise ADF ve PP testine göre sabitli ve trendli modelde “seride birim kök yoktur, seri durağandır” olarak kurulan sıfır hipotezi %5 anlamlılık seviyesine göre reddedilmemekte ve ithalat değişkeninin seviyesinde durağan olduğu görülmektedir. Sabitli model, sabitsiz ve trendsiz modelde ise seriler %5 anlamlılık seviyesine göre durağan değildir.

3.4.3. Toda-Yamamoto Nedensellik Analizi Sonuçları

Yukarıda açıklaması yapılan birim kök testi sonucuna göre Toda Yamamoto Nedensellik analizinin yapılabilmesi için maksimum durağanlaşma derecesi $d_{max}=1$ olarak bulunmuştur. Maksimum durağanlaşma derecesi 1 olarak bulunduktan sonra değişkenler arasındaki uygun gecikme sayısını bulmak amacıyla VAR analizinden yararlanılmıştır ve uygun gecikme derecesi Tablo 14’de yer almaktadır.

Tablo 14: Uygun Gecikme Seçimi

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-50.68241	NA	0.004313	3.067566	3.200882	3.113587
1	53.50028	184.5522*	1.88e-05*	-2.371444*	-1.838182*	-2.187362*
2	58.97970	8.767078	2.33e-05	-2.170269	-1.237060	-1.848125
3	66.18056	10.28695	2.67e-05	-2.067461	-0.734305	-1.607256
4	74.09916	9.954811	3.02e-05	-2.005666	-0.272564	-1.407400
5	81.62320	8.168952	3.66e-05	-1.921326	0.211723	-1.184997
6	88.30915	6.112868	4.96e-05	-1.789094	0.743901	-0.914704

Tablo 14’de uygun gecikme sayısı AIC ve SC bilgi kriterlerine göre seçilmiştir. Burada en küçük AIC ve SC değerini veren gecikme uzunluğu $k=1$ olarak bulunmuştur. Uygun gecikme uzunluğu ve maksimum durağanlaşma derecesi belirlendikten sonra kurulan modelde değişen varyans, otokorelasyon LM testi sonuçları Tablo 15’te yer almaktadır.

Tablo 15: Tanısal İstatistikler

Otokorelasyon		Değişen Varyans	
<i>LM İstatistiği</i>	<i>Olasılık</i>	<i>Ki-Kare</i>	<i>Olasılık</i>
14.15451	0.1169	44.58059	0.1544

Kurulan 1 gecikmeli VAR modelinde Tablo 15’teki sonuca göre %5 anlamlılık seviyesine göre modelde değişen varyans ve otokorelasyon problemi yoktur.

Otokorelasyonun ve değişen varyansın olmadığı $k=1$ VAR modelinde değişkenler arasındaki maksimum durağanlaşma seviyesinin $d_{max}=1$ olmasıyla birlikte model $k+d_{max}=2$ gecikme olarak kurulmuştur. Model denklemler arasındaki kalıntıların birbiriyle ilişkili olma durumunu ortadan kaldıran Görünürde İlişkisiz Regresyon (SUR) yöntemi ile tahmin edilmiş ve sıfır hipotezinin sıfıra

eşit olup olmadığı Wald test istatistiği (k gecikme uzunluğuna uygulanmaktadır) ile sınanmıştır. Kurulan hipotez Granger nedensellik hipotezi ile aynıdır. Sıfır hipotezi X, Y'nin Granger Nedeni Değildir. Alternatif hipotez ise X, Y'nin Granger Nedenidir. Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi Tablo 16'da yer almaktadır.

$H_0: X, Y'nin Granger Nedenidir$

$H_1: X, Y'nin Granger Nedeni Değildir$

Tablo 16: Toda-Yamamoto Analizi

	k+dmax	Wald	Olasılık	Sonuç
$LRDYY = f(LR\dot{I}HR)$	$(1 + 1) = 2$	5.61982	0.0177	VAR
$LR\dot{I}HR = f(LRDYY)$		3.175756	0.0747	VAR
$LRDYY = f(LR\dot{I}TH)$	$(1 + 1) = 2$	5.58769	0.0180	VAR
$LR\dot{I}TH = f(LRDYY)$		6.459015	0.0110	VAR
$LR\dot{I}HR = f(LR\dot{I}TH)$	$(1 + 1) = 2$	20.55543	0.0000	VAR
$LR\dot{I}TH = f(LR\dot{I}HR)$		1.612204	0.2041	YOK

Tablo 16'da yer alan Toda-Yamamoto nedensellik analizine göre İhracat ve DYY'ler arasında %10 anlamlılık seviyesinde çift yönlü nedensellik vardır. Bu sonuca göre DYY'lerdeki değişimler İhracatı; İhracattaki değişimler de DYY'lerdeki açıklayabilmektedir. Diğer taraftan İthalat ve DYY'ler arasında %5 anlamlılık seviyesinde çift yönlü nedensellik vardır. Bu sonuca göre İthalattaki değişimler DYY'lerdeki değişimleri; DYY'lerdeki değişimler de İthalattaki değişimleri açıklayabilmektedir. Son olarak ithalattan ihracata doğru %5 anlamlılık seviyesinde tek yönlü nedensellik söz konusu iken ihracattan ithalata doğru bir nedensellik söz konusu değildir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Uluslararası pazarlarda bir girişimde bulunmak isteyen yatırımcıların tercih etmeleri gereken birçok alternatif bulunmaktadır. Uluslararası pazarların getirdiği bazı belirsizlik ve riskleri en düşük seviyeye indirme çabası içerisinde olan yatırımcılar, ilk olarak ihracatla başladıkları süreci lisans anlaşmaları ile devam ettirir ve zamanla dış pazarda üretime geçerek süreci tamamlarlar. Uluslararası yatırımcıların DYY'ye yönelmelerindeki temel sebep, üretimini gerçekleştirdikleri ürünün potansiyel satış hacminden maksimum seviyede faydalanma içgüdüğü gelmektedir.

Ticari hayatta başlayan serbestleşme hareketleri devamında sermaye hareketlerinin de serbestleşmesini beraberinde getirmiştir ve bu süreç 1980'li yıllarda hız kazanmaya başlamıştır. Küreselleşmenin de etkisi ile birlikte hem DYY'lerde hem de uluslararası üretim hacimlerinde önemli artışlar meydana gelmeye başlamıştır. DYY'ler hem ev sahibi ülkeye hem de sermaye sahibi ülkeye çeşitli faydalar sağladığı için ÇUŞ'ler kendilerince kar potansiyeli gördükleri ülkelere yatırım yapma hamlelerinde bulunurken GOÜ'ler de sürdürülebilir ekonomik büyüme hedeflerine ulaşabilmek için mevcut pazarlarını daha cazip hale getirerek DYY çekme politikaları izlemeye başlamışlardır.

Ülkeler sürdürülebilir ekonomik büyüme, kalkınma ve refah seviyesinin artırabilmek için ihtiyaç duydukları yatırımları gerçekleştirebilecek finansmana sahip değilseler ya borçlanacak ya da DYY yoluyla sermaye girişi seçeneğine başvuracaklardır. DYY'ler bir ekonominin gelişmesine, yeni teknoloji transferi ve dış ticaret imkânlarının gelişimine katkı sağlayabilmektedir. Ekonomiler arasında mal ve hizmet ya da sermayenin yer değiştirmesi dış ticaret olarak kabul edilmektedir ve ekonomilerin sahip olduğu teknoloji, refah seviyesi, coğrafi konum ve kültür gibi çeşitli faktörlerden de etkilenmektedir. Bu faktörler arasında özellikle DYY'ler ekonomiye birçok katkı sağlarken, aynı zamanda ülkeye know-how ve yeni teknoloji transferi gibi birçok avantajı da beraberinde getirmektedir. Ekonomiler kendi pazarlarında yeterince ya da hiç bulunmayan mal ve hizmetleri diğer ekonomilerden temin etme yolunu seçerler. DYY'ler ile dış ticaret, sınırlar ötesi fırsatların tespit edilip değerlendirilmesi hususunda hem birbirlerinin tamamlayıcısı hem de alternatifi konumunda kabul görmektedirler.

DYY'ler ile dış ticaret akımları arasında hem dolaylı hem de dolaysız bazı ilişkiler olduğu kabul edilmektedir. Dolaysız etki; ihracattaki teşvikler, aramalı ticareti ve ithalat ikamesinden oluşmaktadır. Ekonomiler DYY'den her zaman olumlu anlamda etkilenmemektedirler. Bir ekonomide faaliyette bulunan herhangi bir sektörün yerini DYY'lerin alması, yurtiçi yatırımlar

üzerinde dışlanma etkisine yol açabilirler. Bu gibi durumların olması halinde ekonomiye giren DYY'ler herhangi bir olumlu etki yapmayacağı gibi ev sahibi ülkenin üstünlük sahibi olduğu alanları da olumsuz yönde etkileyebilmektedir (Kıran, 2011: 150).

Küreselleşme sürecinden önce yeteri kadar ilgi görmeyen DYY'ler, bugün hem GÜ hem de GOÜ'ler tarafından sürdürülebilir ekonomik büyüme hedefi doğrultusunda önemli bir yere konumlandırılmıştır. DYY destekçisi ekonomistlere göre küreselleşmenin fazlasıyla hakim olduğu günümüz ticari hayatında herhangi bir ekonomi ne kadar DYY çekerse küresel gelir ve üretimden de o kadar pay alarak refahını da aynı paralellikte artıracaktır. DYY'ler gerek miktar gerekse de nitelik bakımından ekonomilerin kalkınma ve refah seviyelerine pozitif etkiler bırakmaktadır. Küreselleşmenin hız kazanmasıyla birlikte ekonomilerdeki hem üretim hem de mali kısıtlamalar ortadan kalkmaya başlamış ve bu sayede şirketlerin bilgiye ve teknolojiye erişimi kolaylaştığı için ÇUŞ'lerin üretim ağları dünya geneline yayılmaya başlamıştır. Bu durum da yatırımcıların yatırımlarını yüksek getirili ve düşük riskli pazarlara aktarmalarını beraberinde getirmiştir.

Literatürde, DYY'nin yatırım yapılan ülke ekonomisi üzerine etkileri farklı boyutlarda ele alınmış iken, önemli bir kısım çalışmalar DYY ile yatırım yapılan ülkenin dış ticareti üzerindeki etkilerine yoğunlaşmışlardır. Yapılan ampirik çalışmalarda DYY ile dış ticaret arası ilişkiler hususunda herhangi bir görüş birliği sağlanabilmiş değildir. Dolayısıyla dış ticaret ve DYY arası ilişkiler hala daha tartışmalı bir konudur.

Bu çalışmada DYY ile dış ticaret arasındaki ilişki, Türkiye kapsamında 1980-2020 dönemi DYY, ithalat ve ihracat yıllık veri seti kullanılarak açıklanmaya çalışılmıştır. DYY, ithalat ve ihracat değişkenlerinin veri seti Dünya Bankası(World Bank) veri tabanı kullanılarak ABD doları cinsinden elde edilmiştir. Çalışmada tüm analizler Eviews 10 programı yardımıyla test edilmiştir. Değişkenler ilk olarak reelleştirilmiş ve sonrasında da logaritmaları alınarak analize dâhil edilmiştirler. Analize konu olan değişkenlerin durağanlık özellikleri sahte regresyon sorunuyla karşılaşılması açısından oldukça önemlidir. Bu amaçla bu çalışmada öncelikle değişkenlerin durağanlığının tespiti amacıyla Genişletilmiş Dickey-Fuller ve Phillips-Perron birim kök testlerinden yararlanılmıştır. Analizde değişkenler arasındaki nedenselliği bulmak amacıyla Toda-Yamamoto nedensellik testinden yararlanılmıştır.

Toda-Yamamoto nedensellik analizi sonuçlarına göre DYY ile ihracat arasında %10 anlamlılık düzeyinde çift yönlü bir nedensellik ilişkisinin var olduğu tespit edilmiştir. Yani DYY'lerdeki herhangi bir değişim ihracat ile açıklanabilirken; ihracatta meydana gelen herhangi bir değişim de yine DYY'ler ile açıklanabilmektedir. Ayrıca DYY'ler ile ithalat değişkenleri arasında %5 anlamlılık düzeyinde yine çift yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu saptanmıştır. Buna göre DYY'lerde meydana gelen bir değişim ithalat ile açıklanabilirken; ithalatta meydana gelen değişimler de DYY'ler ile açıklanabilmektedir. Her iki değişken de birbirini etkilemektedir. Analize göre elde edilen diğer bir

sonuca göre ise %5 anlamlılık düzeyinde reel ithalattan reel ihracata doğru tek yönlü bir nedensellik bulunmaktadır. Fakat ihracattan ithalata doğru herhangi bir nedensellik ilişkisine saptanamamıştır. Dolayısıyla bu sonuca göre reel ihracatta meydana gelen değişimler reel ithalat ile açıklanabilmektedir.

Literatür kapsamında incelenen çalışmalarda net bir sonuca varılamamış olursa da genel yargı, DYY ile dış ticaret arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu yönündedir. Bu çalışmada elde edilen bulgular da genel yargıyı destekler niteliktedir. Literatür incelendiğinde bu çalışma ile Şen ve Karagöz (2010), Göçer vd. (2012), Doğanay ve Değer (2017), Alguacil ve Orts (2002), Sharma ve Kaur (2013), Sezer (2018) ve diğer birçok çalışmadan elde edilen bulguların paralellik gösterdiği görülmektedir.

Türkiye ekonomisinde DYY girişlerinde herhangi bir artış meydana geldiğinde ihracat hadleri de bu durumdan olumlu olarak etkilenmektedir. Bu açıdan bakıldığında DYY'nin ihracat üzerindeki olumlu etkisi, DYY'leri teşvik edici politikalar üzerinde durulmasının ihracatı artırmak için doğru bir yol olabileceğinin bir göstergesi niteliğindedir. Türkiye ekonomisi daha fazla DYY çekebilmek ve DYY'lerin ihracat üzerindeki etkinliğini artırabilmek amacıyla ulaşım, finansal sistem, altyapı sistemleri, kurumsal ve hukuksal yapılarını geliştirmelidir. Bunun yanında ticari ve siyasi ilişkilerde bulunulan ülkeler ile ekonomik entegrasyonların etkinliği artırılmalı ve yeni ekonomik ve icari ilişkiler kurulmalıdır. Ayrıca ülkedeki teknoloji seviyesi artırılmalı, nitelikli iş gücü geliştirilmeli ve iç pazardaki rekabet ortamını geliştirecek politikalar uygulanmalıdır. Türkiye ekonomisi tüm bunların yanında siyasi, ekonomik ve politik istikrarı sağlayacak stratejiler belirlemeli ve yabancı yatırımları teşvik edici bir yatırım ortamı sağlayarak DYY'nin ihracat üzerindeki etkisini artırabilir.

DYY'girişleri ile ihracat arasında pozitif bir ilişki bulunması aynı zamanda DYY' girişlerinde yaşanacak ani bir düşüşün ihracat performansını da aynı şekilde olumsuz yönde etkileyeceği bilinmelidir. Bu durum göz önünde bulundurulmalı ve dolayısıyla DYY hadlerini azaltacak düzenlemelerden uzak durulmalıdır.

ÇUŞ'lerin Türkiye pazarında üretim odaklı yatırımlarda bulunması sonucunda Türkiye'nin dış ticaret rasyoları bu süreçten olumlu etkilenecektir. Bunun sonucunda ülkedeki üretim faktörleri en iyi şekilde değerlendirilmiş olacaktır. ÇUŞ'lerin yaptığı yatırımlar sonucunda yeni teknoloji ve bilgi akışı ülkeye geleceği için mevcut işgücü kalitesi de aynı paralellikte artacaktır.

Türkiye'nin son 10 yıllık dönemine bakıldığında DYY'lerde meydana gelen artışların özellikle küreselleşme hareketlerinin hız kazanması paralellik gösterdiği görülmektedir. Küreselleşme hareketlerinin hız kazanması sonucu mal ya da hizmetin dış pazarlara erişim hızı da aynı oranda artmaktadır. Türkiye'nin de küresel pazarlarda rekabetçi bir konuma yerleşmesi için üretimi destekleyecek teknolojik yatırımlara, mevcut teknoloji yerine de teknoloji geliştirme imkânları

yaratarak modern üretim tesisleri kurmaya yönelik hamlelere öncelik vermesi gerekmektedir. Bu sayede ihracat kapasitesi artırılarak yabancı yatırımları da özendirici hale getirilmesi sağlanabilir.

DYY ve dış ticaret değişkenleri arasındaki ilişki konusunda literatürde herhangi bir fikir birliği sağlanabilmiş değildir. Literatür derinlemesine irdelendiğinde birçok farklı sonuca varıldığı görülmektedir. Konunun bundan sonraki çalışmalarda da ele alınacağı düşünülerek sonraki çalışmalara bir öneride bulunulacak olunursa DYY ile dış ticaret arasındaki ilişkinin sektörel bazda ele alınarak analiz edilebilir.

KAYNAKÇA

- Acaravcı, Ali ve Akyol, Müge (2017), “Türkiye’de doğrudan yabancı yatırımlar, dış ticaret ve ekonomik büyüme ilişkisi”, **Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi**, 3(1), 17-33.
- Açıkalın, Sezgin vd. (2006), “Ücretler Ve Büyüme İle Doğrudan Yabancı Yatırımlar Arasındaki İlişkinin Ekonometrik Analizi”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 16, 271-282.
- Afşar, Muharrem (2004), “Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Bankacılık Sektörü”, **Ege Akademik Bakış Dergisi**, 4 (1-2), 89-107.
- Agarwal, Jamuna (1980), “Determinants of Foreign Direct Investment: A Survey”, **Weltwirtschaftliches Archiv**, 739-773.
- Aktan, Coşkun ve Vural, Yılmaz (2006), “**Yeni Ekonomi ve Yeni Rekabet**”, Rekabet Dizisi TİSK Yayınları, Ankara.
- Aktel, Mehmet (2001), “Küreselleşme Süreci ve Etki Alanları”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 6 (2), 193-202.
- Akyol, İzzet (1997), “**Küreselleşme Sınırı Aştı mı?**”, Kızılelma Yayıncılık, İstanbul.
- Alguacil, Teresa ve Orts, Vicenta (2002), “A Multivariate Cointegrated Model Testing for Temporal Causality Between Exports and Outward Foreign Investment: The Spanish Case”, **Applied Economics**, 34(1), 119-132.
- Alıcı, Aslı Akgüç ve Üçal, Meltem Şengül (2003), “Foreign Direct Investment, Export and Output Growth of Turkey: Causality Analysis”, **European Trade Study Group Fifth Annual Conference**, 1-17
- Alp, Ali (2000), “**Finansın Uluslararasılaşması**”, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul
- Altınöz, Burhan (2020), “**Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Finansal Piyasa Gelişmelerinin Küreselleşme Bağlamında Ekonomik Büyümeye Etkileri**”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Altıntaş, Halil (2009), “Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Girişi ve Dış Ticaret Arasındaki İlişkinin Ekonometrik Analizi: 1996-2007”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, 64 (02), 1-30.
- Anwar, Sajid ve Nguyen, Lan Phi (2011), “Foreign Direct Investment and Export Spillovers: Evidence from Vietnam”, **International Business Review**, 20(2), 177-193.

- Arıboğan, Deniz Ülke (2007), “**Uluslararası İlişkiler Düşüncesi**”, Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Aslan, Nurdan (2005), “**Dünya Ekonomisinde Gelişmeler: Küreselleşme**”, Ekin Yayınevi, Ankara.
- Aslan, Shebnem (2007), “Küresel Rekabette Kadın Girişimcilerin Rolü ve Türk Kadın Girişimci Tipolojisi”, **Khazar Journal of Humanities and Social Sciences**, 12, 1-24.
- Ayaydın, Hasan (2010), “Doğrudan Yabancı Yatırımlar ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Türkiye Örneği”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 26 (1), 133-145.
- Aydemir, Cahit vd. (2012), “Doğrudan Yabancı Yatırımların Dünya’daki ve Türkiye’deki Gelişimi”, **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 23, 69-104.
- Aydin, Nur (2018), “Türkiye’de Dışa Yabancı Doğrudan Yatırımlar ve İhracat İlişkisi”, **Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar**, 638, 59-77.
- _____ (2019), “**Doğrudan Yabancı Yatırım Çıktılarının Ana Ülkenin Ekonomik Büyümesi, Dış Ticareti ve Yurt İçi Yatırımları Üzerindeki Etkileri**”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C. Aydın Adnan Menderes Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bano, Sayeeda ve Tabbada, Jose (2015), “Foreign Direct Investment Outflows: Asian Developing Countries”, **Journal of Economic Integration**, 359-398.
- Barclay, Lou Anne (2000), “Foreign Direct Investment in Emerging Economies. Corporate strategy and investment behaviour in the Caribbean”, **Routledge Studies in International Business and the World Economy**, 15, 16-16.
- Bay, Murat vd. (2007), “Doğrudan Yabancı Yatırımları Türkiye’ye Çekmek için Yapılması Gereken Düzenlemeler”, **Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 12, 253-263.
- Bayraktutan, Yusuf (2010), “Türkiye İthalatının Temel Belirleyicileri (1989-2004)”, **Ege Akademik Bakış**, 10 (1), 351.
- Bende-Nabende, Anthony (2002), “Foreign Direct Investment Determinants in Sub-Sahara Africa: A Co-Integration Analysis”, **Economics Bulletin**, 6(4), 1-19.
- Bhasin, Niti ve Paul, Justin (2016), “Exports and Outward FDI: Are They Complements or Substitutes? Evidence from Asia”, **Multinational Business Review**, 24(1), 62-78.
- Blomstrom, Magnus ve Kokko, Ari (2003), “Human capital and inward FDI”, **Available at SSRN**, 3762, 1-25.
- Bozdağlıoğlu, Yasemin ve Özpınar, Ömer (2011), “Türkiye’ye Gelen Doğrudan Yabancı Yatırımların Türkiye’nin İhracat Performansına Etkilerinin Var Yöntemi İle Tahmini”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 13(3), 39-63.

- Buckley, Peter ve Casson, Mark (1976), “A Long-run Theory of the Multinational Enterprise”, **Palgrave Macmillan**, 32-65.
- Camarero, Mariam ve Tamarit, Cecilio (2004), “Hysteresis vs. Natural Rate of Unemployment: New Evidence for OECD Countries”, **Economics Letters**, 84(3), 413-417.
- Carter, Colin ve Yılmaz, Alper (1999), “Foreign Direct Investment (FDI) and Trade-Substitutes or Complements? An Application to the Processed Food Industry”, **Paper Prepared to be Presented at the American Agricultural Economics Association (AAEA) Annual Meeting**, 371, 2018-2720.
- Caves, Richard (1971), “International Corporations: The Industrial Economics of Foreign Investment”, **Economica**, 38 (149), 1-27.
- Chen, Wenjie (2012), “Foreign Ownership and Firm Performance: Emerging Market Acquisitions in The United States”, **IMF Economic Review**, 60(1), 1-42.
- Coase, Ronald Harry (1960), “The Journal of Law”, **Journal of Law and Economics**, 3, 1-44.
- Cole, Matth (2004), “Trade, the Pollution Haven Hypothesis and The Environmental Kuznets Curve: Examining the Linkages”, **Ecological Economica**, 48, 71-81.
- Cömert, Faruk (2000), “İstihdam Sorunu ve Yabancı Sermaye”, **Hazine Dergisi**, 13, 29-34.
- Cunda, Gürkan (2019), “Doğrudan Yabancı Yatırımların Türkiye’nin İhracat Ürün Çeşitliliği Üzerine Etkisi”, **Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 11 (30), 867-885.
- Çeken, Hüseyin (2002), “Avrupa Birliğinde Doğrudan Yabancı Sermaye Hareketleri ve Türkiye”, **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 5 (8), 21-37.
- Çeştepe, Hamza vd. (2013), “Doğrudan Yabancı Yatırım, Ekonomik Büyüme ve Dış Ticaret: Toda-Yamamoto Yaklaşımıyla Türkiye’den Nedensellik Kanıtlar”, **Akdeniz İİBF Dergisi**, 13 (27), 1-37.
- Çetin, Murat ve Şeker, Fahri (2013), “Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve İhracat İlişkisi: Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerine Bir Nedensellik Analizi”, **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, 8 (1), 121-142.
- _____ (2013), “Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve İhracat İlişkisi: Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerine Bir Nedensellik Analizi”, **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, 8 (1), 121-142.
- Çetin, Rahmi ve Taban, Sami (2009), “The Impact of Foreign Direct Investment from Major Source Countries on Turkish Trade with The European Union”, **SEE Journal of Economics and Business**, 4 (2), 45-55.

- Dasgupta, Amil (2007), “Coordination and Delay in Global Games”, **Journal of Economic Theory**, 134(1), 195-225.
- Değer, Mustafa Kemal ve Doğanay, Muharrem Akın (2017), “Yükselen Piyasa Ekonomilerinde Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve İhracat İlişkisi: Panel Veri Eşbütünleşme Analizleri (1996-2014)”, **Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 7 (2), 127-145.
- Delice, Güven ve Birol, Yunus Emre (2011), “Dolaysız Yabancı Sermaye Yatırımları ve Dış Ticaret Bilançosu: Türkiye Üzerine Bir Uygulama”, **Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 2, 1-28.
- Demircan, Hayrettin (2003), “**Dünyada Ve Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırımları Ve Stratejileri**”, T. C. Hazine Müsteşarlığı Araştırma-İnceleme dizisi, 35.
- Demirel, Demokan (2006), “Küresel Eksende Devletin Yeni Kimliği: “Etkin Devlet””, **Sayıştay Dergisi**, 60, 105-128.
- Dogan, Buhari, ve Can, Muhlis (2016), “Doğrudan Yabancı Yatırımlar İstihdamı Etkiliyor mu?: Türkiye Örneğinde ARDL Sinir Testi Yaklaşımı”, **Finans Politik & Ekonomik Yorumlar**, 53 (614), 9-45.
- Doğan, Zeki ve Çürük, Turgut (2002), “**Çok Uluslu İşletmelerde Transfer Fiyatlama Teori ve Uygulama**”, Baki Kitapevi, Adana.
- Dreyhaupt, Stephan (2006), “**Locational Tournaments in the Context of the EU Competitive Environment**”, Dt. Univ.-Verlag.
- Dreyhaupt, Stephan (2006), “**Locational tournaments in the context of the EU competitive environment**”, Dt. University, Verlag.
- Dunning, John (1988), “The Theory of International Production”, **The International Trade Journal**, 3 (1), 21-66.
- Duran, Mustafa (2003), “**Teşvik Politikaları ve Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları**”, Hazine Müsteşarlığı Ekonomik Araştırmalar Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Dücan, Engin (2016), “Doğrudan Yabancı Yatırım Kararlarında Hedef Ülkenin Komşularıyla Dış Ticaretinin Önemi: Türkiye Örneği”, **ICPESS (International Congress on Politic, Economic and Social Studies)**, 1.
- Ecevit, Cenk (2008), “**Küreselleşen Dünyada Çok Uluslu Şirketler ve Politik Risk**”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kadir Has Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Egger, Peter (2001), “European Exports and Outward Foreign Direct Investment: A Dynamic Panel Data Approach”, **Review of World Economics**, 137 (3), 427-449.

- Ekinci, Aykut (2011), “Doğrudan Yabancı Yatırımların Ekonomik Büyüme ve İstihdama Etkisi: Türkiye Uygulaması (1980-2010)”, **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi**, 6(2), 71-96.
- Emir, Mustafa ve Kurtaran, Ahmet (2005), “Doğrudan Yabancı Yatırım Kararlarında Politik Risk Unsuru”, **Muhasebe ve Finansman Dergisi (. e-Muhasebe ve Finansman Dergisi)**, 28, 37-47.
- Emirhan, Pınar Narin (2007), “Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Dış Ticaret: Türkiye Örneği”, **İktisat İşletme ve Finans**, 22 (257), 74-86.
- Ersungur, Mustafa vd. (2017), “Türkiye ile BRICS Ülkeleri Arasındaki Dış Ticaret İlişkileri: Girdi-Çıktı Yöntemi İle Bir Analiz”, **Business and Economics Research Journal**, 8(3), 395-412.
- Falk, Martin ve Hake, Mariya (2008), “**A Panel Data Analysis on FDI and Exports**”, No. 012. FIW-Research Reports.
- Fonseca, Miguel vd. (2009), “Outward FDI Effects on the Portuguese Trade Balance, 1996-2007”, **School of Economics and Management**, 1-29.
- Frederick, Taylor (1973), “**Oligopolistic Reaction and Multinational Enterprise**”, Boston.
- Gedikli, Ayfer (2011), “Çok Uluslu Şirketler ve Doğrudan Yabancı Yatırımların Gelişmekte Olan Ülkelerin Kalkınması Üzerine Etkileri”, **Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi**, 6(1), 96-146.
- Ghazali, Ahmad (2010), “Analyzing the Relationship Between Foreign Direct Investment Domestic Investment and Economic Growth for Pakistan”, **International Research Journal of Finance and Economics**, 47 (1), 123-131.
- Giddens, Anthony (2013), “**Europe in the Global Age**”, John Wiley & Sons Press, New York.
- Göçer, İsmet vd. (2012), “Doğrudan Yabancı Yatırımların Türkiye'nin İhracat Performansına Etkileri: Ekonometrik Bir Analiz”, **Business and Economics Research Journal**, 3 (2), 21-40.
- Göngen, Mehmet Ali (2013), “Küreselleşmenin Ekonomik Boyutu Küreselleşmeyi Yöneten Üç Ana Kurum: IMF, Dünya Bankası, Dünya Ticaret Örgütü”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 29, 117-134.
- Güven, Yılmaz (2008), “Türkiye’de 1980 Sonrası Dönemde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Sektörel Analizi ve Ekonomik Kalkınmaya Etkisi”, **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi**, 3 (1), 75-97.
- Hossain, Muhammad Amir (2008), “Impact of Foreign Direct Investment on Bangladesh’s Balance of Payments: Some Policy Implications”, **Policy Note**, 805, 1-9.
- Hsiao, Frank ve Hsiao, Mei-Chu (2006), “FDI, Exports, and GDP in East and Southeast Asia—Panel Data Versus Time-Series Causality Analyses”, **Journal of Asian Economics**, 17 (6), 1082-1106.

- Hymer, Stephen (1976), “**The International Operations of Nation Firms: A Study of Foreign Direct Investment**”, MLT Press, Cambridge.
- Iqbal, Zafar vd. (2010), “The Contribution of Workers’ Remittances to Economic Growth in Pakistan”, **Working Papers & Research Reports**, 1-25.
- İyibozkurt, Erol (2001), “**Uluslararası İktisat- Teori Politika Uygulama**”, Ezgi Kitabevi. Bursa.
- Jayachandran, Grilish ve Anbu, Seilan, (2010), “A Causal Relationship Between Trade, Foreign Direct Investment and Economic Growth for India”, **International Research Journal Of Finance And Economics**, 42, 74-88.
- Kar, Muhsin ve Tatlısöz, Fatma (2008), “Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Hareketlerini Belirleyen Faktörlerin Ekonometrik Analizi”, **Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, 1, 436-458.
- Karaçor, Zeynep ve Alptekin, Volkan (2006), “1980 Sonrası İstikrar Politikaları Işığında Türkiye Ekonomisinin Trend Analizi Yardımıyla Değerlendirilmesi”, **Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, 6(11), 306-342.
- Karagöl, Erdal (2013), “The Turkish Economy During the Justice and Development Party Decade”, **Insight Turkey**, 15(4), 1-28.
- Karagöz, Kadir (2007), “Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırım Girişlerini Belirleyen Faktörler: 1970–2005”, **Yaşar Üniversitesi E-Dergisi**, 2 (8), 929-948.
- Karagöz, Murat ve Karagöz, Kadir (2006), “Türk Ekonomisinde İhracat ve Doğrudan Yabancı Yatırım İlişkisi: Bir Zaman Serisi Analizi”, **AİBÜ-İİBF Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**.
- Karakoç, Başak (2003), “**İskontocu Aracı Kurumlar ve Ülkemizde Uygulanabilirliği**”, SPK Yayınları, Ankara.
- Karluk, Rıdvan (2002), “**Uluslararası Ekonomi, Teori ve Politika**”, Beta Yayınevi, İstanbul.
- Kastratović, Radovan (2020), “The Impact of Foreign Direct Investment on Host Country Exports: A Meta-Analysis”, **The World Economy**, 43(12), 3142-3183.
- Kaymak, Hasan (2005), “Yabancı Doğrudan Yatırımları Artırmak İçin Teşvikler Gerekli ve/veya Yeterli mi? ”, **Maliye Dergisi**, 149 (1), 74-104.
- Kazgan, Gülten (2002), “**Küreselleşme ve Ulus-Devlet- Yeni Ekonomik Düzen**”, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Kılınçer, Beyhan (2019), “**Doğrudan Yabancı Yatırım Girişlerinin Türkiye’nin Finansal Göstergeleri Üzerine Etkileri**”, Yayınlanmış Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Kıran, Burcu (2011), “Causal Links between Foreign Direct Investment and Trade in Turkey”, **International Journal of Economics and Finance**, 3(2), 150-158.
- Kindleberger, Charles Poor (1969), “American Business Abroad”, **The International Executive**, 11, 11-12.
- Kocatürk, Yaren (2022), “**Dış Ticaret Ve Doğrudan Yabancı Yatırımların Analizi: Seçili Balkan Ülkeleri Üzerine Bir Analiz**”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Koçtürk, Murat ve Eker, Meral (2012), “Dünyada ve Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Çok Uluslu Şirketlerin Gelişimi”, **Tarım Ekonomisi Dergisi**, 18 (1), 35-42.
- Kök, Recep ve Şanlısoy, Selim (2006), “Politik İstikrarsızlık-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği (1987-2006)”, **Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 25 (1), 101-125.
- Lim, Ewe-Ghee (2001), “Determinants of, and the Relation Between, Foreign Direct Investment and Growth A Summary of the Recent Literature”, **IMF Working Papers**, 175, 1-28.
- Liu, Xiaming vd. (2001), “Causal Links Between Foreign Direct Investment and Trade in China”, **China Economic Review**, 12 (2-3), 190-202.
- Lizondo, Saul (1990), “Foreign Direct Investment”, **IMF Working Papers**, 32, 1-38.
- _____ (1990), “**Foreign Direct Investment**”, International Monetary Fund Press.
- Majeed, Muhammad Tariq ve Ahmad, Eatzaz (2007), “FDI and Exports in Developing Countries: Theory and Evidence”, **The Pakistan Development Review**, 735-750.
- Marian, Cătălin Voica ve Panait, Mirela (2016), “Foreign Direct Investment: Motivations, Trends and Challenges”, **International Journal of Sustainable Economies Management (IJSEM)**, 8 (2), 36-48.
- Markowitz, Harry (1952), “Portfolio Selection”, **Journal of Finance**, 7, 77-91.
- Martínez-Martín, Jaime (2010), “On the Dynamics of Exports and FDI: The Spanish Internationalization Process”, **IREA-Working Papers**, 10(10), 1-35.
- Mastar Özcan, Pelin (2006), “**Çok Uluslu Şirketlerin Vergilendirilmesi: Transfer Fiyatlaması Açısından Bir Değerlendirme**”, Doktora Tezi, Celal Bayar Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Moosa, Imad (2002), “**Foreign Direct Investment: Theory, Evidence and Practice**”, Springer.
- Narin, Gökhan (2007), “**Türkiye’ye Gelen Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Özellikleri ve Türkiye Ekonomi Üzerindeki Olası Etkileri**”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi- Sosyal Bilimleri Enstitüsü.

- Nayak, Dinkar ve Choudhury. Rahul (2014), “A Selective Review of Foreign Direct Investment Theories”, **ARTNeT Working Paper Series**, 143, 1-35.
- O’Sullivan, Patrick (1993), “An Assessment of Ireland’s Export-Led Growth Strategy via Foreign Direct Investment: 1960-80”, **Weltwirtschaftliches Archiv**, 139-158.
- OECD (1987), “**OECD Economic Outlook**”.
- ____ (2000), “**OECD Economic Outlook**”.
- Onwuka, Kewin, ve Zoral, Kutlu Yaşar (2009), “Foreign Direct Investment and Imports Growth in Turkey”, **Journal of Yasar University**, 4 (15), 2357-2380.
- Oran, İbrahim Bora (2020), “Çok Uluslu Şirketler, Stratejileri ve Küreselleşmedeki Roller”, **Journal of Life Economics**, 7 (1), 1-16.
- Öner, Sera (2005), “Yolsuzluk Olgusuna Siyaset Bilimi Çerçevesinden Bir Bakış”, **Sayıştay Dergisi**, 57, 49-54.
- Özalp, İnan (1998), “Çok Uluslu İşletmeler: Uluslararası Yaklaşım”, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.
- Özcan, Burcu ve Arı, Ayşe (2010), “Doğrudan Yabancı Yatırımların Belirleyicileri Üzerine Bir Analiz: OECD Örneği”, **Istanbul University Econometrics and Statistics e-Journal**, 12, 65-88.
- Özdemir, Adnan (2018), “Dış Ticarete Ülke Rekabet Gücüne Ekonomik Özgürlüklerin Etkisi: OECD Ülkelerinde Uygulama”, **Uluslararası Ekonomi Siyaset İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi**, 1(2), 86-119.
- Öztürk, Lütfü (2004), “Serbest Bölgelerdeki Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları: Dünyadaki Uygulamalara Teoriler Işığında Bir Bakış”, **Akdeniz İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 4 (7), 110-128.
- Pacheco-López, Penélope (2005), “Foreign Direct Investment, Exports and Imports in Mexico”, **World Economy**, 28 (8), 1157-1172.
- Perşembe, Ahmet (2010), “The Effect of FDI in Turkey on Export Performance”, **Middle East Technical University Working Paper**, 2, 1-33.
- Riahi-Belkaoui, Ahmed (1991), “Asset Management Performance and Reputation Building for Large US Firms”, **British Journal of Management**, 2 (4), 231-238.
- Robinson, Joan (1972), “The Second Crisis of Economic Theory”, **The American Economic Review**, 62 (1/2), 1-10.
- Root, Maria (1997), “**Filipino Americans: Transformation and Identity**”, Sage.

- Sabra, Mahmoud (2015), “A Dynamic Panel Analysis of French Exports and Outward FDI in Selected Mediterranean Countries”, **Journal of International and Global Economic Studies**, 8(1), 93-112.
- Sağlar, Jale ve Tuan, Kadir (1998), “Çok Uluslu Şirketlerin Muhasebe Yapıları ve Muhasebe Uygulamalarını Etkileyen Yapısal Faktörler”, **Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 5 (5), 25-44.
- Saleena, Nirmalagiri (2013), “Impact of FDI on Services Export: Evidence from India”, **Journal of Business Management & Social Sciences Research**, 2(11), 34-38.
- Sapienza, Elvira (2009), “Foreign Direct Investment and Growth in Central, Eastern and Southern Europe”, **Investigación económica**, 69(271), 99-138.
- Saruhan, Hüseyin (2010), “**Küreselleşme Sürecinin Gelişmekte Olan Ülkelerin Dış Ticaret Yapısı Üzerine Etkileri (Türkiye Örneği)**”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi-Sosyal Bilimleri Enstitüsü.
- Seid, Sherif (2018), “Global Regulation of Foreign Direct Investment”, Routledge.
- Seyidoğlu, Halil (2007), “**Uluslararası Finans**”, Güzem Can Yayınları, İstanbul.
- _____ (2003), “**Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulamalar**”, Güzem Can Yayınları, İstanbul.
- _____ (2013), “**Uluslararası Finans**”, Güzem Can Yayınları, İstanbul.
- Sezer, Sevgi (2018), “Dış Ticaret ve Doğrudan Yabancı Yatırımlar Arası İlişki: BRICS Ülkeleri Ve Türkiye Üzerine Bir Analiz”, **Electronic Turkish Studies**, 13 (18), 1171-1189.
- Shapiro, Daniel (1980), “Domestic Determinants of US Direct Foreign Investment Outflows”, **Economia Internazionale**, 33 (1), 58-70.
- Sharma, Renu ve Kaur, Mandeep (2013), “Causal Links Between Foreign Direct Investments and Trade: A Comparative Study of India and China”, **Eurasian Journal of Business and Economics**, 6(11), 75-91.
- Shawa, Moses Joseph ve Shen, Yao (2013), “Causality Relationship Between Foreign Direct Investment, GDP Growth and Export for Tanzania”, **International Journal of Economics and Finance**, 5(9), 13-19.
- Simionescu, Mihaela (2014), “The Influence of Brexit on the Foreign Direct Investment Projects and Inflows in the United Kingdom”, **GLO Discussion Paper**, 68. 27-39.
- Soliman, Mohamed (2003), “Foreign Direct Investment and LDC’s Exports: Evidence from the MENA Region”, [Microsoft Word - Mohamed Soliman.doc \(mafhoum.com\)](http://mafhoum.com)

- Sultan, Zafar Ahmad (2013), “A Causal Relationship Between FDI Inflows and Export: The Case Of India”, **Journal of Economics and Sustainable Development**, 4(2), 1-9.
- Sun, Haishun (2001), “Foreign Direct Investment and Regional Export Performance in China”, **Journal of Regional Science**, 41(2), 317-336.
- Şatıroğlu, Kadir (1984), “**Çok Uluslu Şirketler: Strüktürel ve Fonksiyonel Bir Evrim Yaklaşımı**”, Ankara Üniversitesi- Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Şen, Ali ve Karagöz, Murat (2005) , “Türkiye’deki Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Büyüme ve İhracata Etkisi”, **Kocaeli İİBF Dergisi**, 1064-1075.
- _____ (2010), “Türkiye’deki Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Büyüme ve İhracata Etkisi”, **Journal of Social Policy Conferences**, No: 50.
- Şen, Bülent (2008), “Küreselleşme: Anlamlar ve Söylemler”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 18, 135-150.
- Şentürk, Mehmet ve Eralp, Anıl (2012), “Türkiye’ye Yönelik Doğrudan Yabancı Yatırımların Dış Ticaret ile Etkileşimi”, **İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi**, 1(2), 21-33.
- Şimşek, Fırat (2010), “Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırımların Tarihsel Gelişimi Ve Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkisinin Büyüme Bazlı Analizi (1980-2009)”, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tağraf, Hasan (2002), “Küreselleşme Süreci ve Çok Uluslu İşletmelerin Küreselleşme Sürecine Etkisi”, **CÜ İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, 3 (2), 33-47.
- Tandırcıoğlu, Haluk (2002), “Geçiş Ekonomilerinde Özelleştirme”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 4 (3), 198-226.
- Temiz, Dilek ve Gökmen, Aytaç (2009), “Foreign Direct Investment and Export in Turkey: The Period of 1991-2008”, **Econ Anadolu**, 17-19.
- Terzi, Harun ve Pata, Uğur Korkut (2017), “Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Dış Ticaret Arasındaki İlişkinin Analizi: Türkiye Deneyimi”, **Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi**, 18, 167-184.
- Torrise, Christopher (1985), “The Determinants of Direct Foreign Investment in a Small LDC”, **Journal of Economic Development**, 10 (1), 29-45.
- Türkcan, Burcu ve Saygılı, Fatih (2012), “Foreign Direct Investment Inflows and Net Exports Relationship in Turkey: An Analysis for the Post 1980 Period”, **International Journal Of Social Sciences And Humanity Studies**, 3(2), 83-93.
- Türker, Masum ve Örerler, Esin Okay (2004), “Türk Şirketlerinin Küresel Şirket Haline Getirilmesi Yolları”, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, 60, İstanbul.

- Ünsal, Erdal (2007), “İktisadi Büyüme”, İmaj Yayınevi, Ankara.
- Vernon, Raymond (1966), “Comprehensive model-building in the Planning Process: The Case of the Less-developed Economies”, **The Economic Journal**, 76 (301), 57-69.
- Xu, Xinpeng ve Ligang Song (2000), “Export Similarity and the Pattern of East Asian Development”, **China in the Global Economy**, 145-164.
- Yakut, Hatice (2010), “**Küreselleşme ve Küreselleşmenin Dünya Ticareti Üzerindeki Etkisi**”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yaoxing, Yue (2010), “The Relationship Between Foreign Direct Investment, Trade Openness and Growth in Cote d’Ivoire”, **International journal of business and management**, 5(7), 99-107.
- Yavan, Nuri (2006), “**Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırımların Lokasyon Seçimi**”, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yavuz, Cavit ve Sivrikaya, Deniz (2011), “Küreselleşmenin Aktörlerinden Çokuluslu Şirketler ve Yönetişim”, **Ordu Üniversitesi Açık Arşiv Sistemi**, 1217-1237.
- Yıldırım, Ertuğrul (2013), “Doğrudan Yabancı Yatırım, Ekonomik Büyüme ve Dış Ticaret: Todamamoto Yaklaşımıyla Türkiye’den Nedensellik Kanıtlar”, **Akdeniz İİBF Dergisi**, 13(27), 1-37.
- Yıldırım, Gizem (2019), “**Küreselleşme ve Çok Uluslu Şirketlerin Teknoloji Transferi: Türkiye Örneği**”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yılmaz, Mustafa (2007), “**Gelişmekte Olan Ülkelerde Doğrudan Yabancı Yatırımlar-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Veri Analizi**”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi- Sosyal Bilimleri Enstitüsü.
- Yılmaz, Mine (2010), “Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Üzerine Bir Deneme”, **Celal Bayar Üniversitesi SBE, Sosyal Bilimler Dergisi**, 8(1), 241-260.
- Zang, Wenyu (2012), “**Foreign Direct Investment: Causes and Consequences. The Determinants of Inward and Outward FDI and Their Relationship with Economic Growth**”, Doktora Tezi, University of Bradford.
- Zengin, Ahmet ve Bahar, Erdal (2003), “Türkiye ekonomisi açısından doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına ilişkin bir değerlendirme”, **İktisat İşletme ve Finans**, 18(203), 52-68.
- Zhang, Kevin Honglin, and Song, Shunfeng (2001), “Promoting Exports: The Role of Inward FDI in China”, **China Economic Review**, 11 (4), 385-396.

Zhang, Zhaoyong (2005), “How Intra-Industry Trade is Related to income Difference and Foreign Direct Investment in East Asia”, **Asian Economic Papers**, 4(3), 143-156.

ÖZGEÇMİŞ

2012 yılında 88. Yıl Cumhuriyet Anadolu Lisesi'nden; 2017 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi – İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü'nden mezun oldu. 2017 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi – Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, İktisadi Gelişme ve Uluslararası İktisat tezli yüksek lisans programına başladı.

TÜYSÜZ, evli olup, İngilizce bilmektedir.

